sayı
21

sosyalist politika

ÜÇ AYLIK KİTAP DİZİSİ HAZİRAN 1999

Türk Modernleşmesi



SARMAL YAYINEVİ

Adres : Çatalçeşme Sk. Meriçli Ap. 52/3
Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel : 0.212 513 94 23 – 0.212 513 95 21
Fax : 0.212 521 45 78

SOSYALİST POLİTİKA 21
Ortak Kitap

Adres: Olgunlar Sk. No:20/20 Bakanlıklar/ANKARA
Tel: 0.312 418 39 50

Dizgi – Mizanpaj – Kapak : Etki 0.312 433 23 58

İÇİNDEKİLER

SUNU

1999 yazına, Fransız Devrimi'nin 210.yıl dönümüne rastlayan 21.sayımızla giriyoruz. Bu arada burjuvazi tüm kurum ve kuruluşlarıyla, Osmanlı Devleti"in 700.kuruluş yıldönümü kutlamalarıyla uğraşıyor. Fransız Devrimi'nin gerçekleştiği tarihi herkes biliyor iyi de Osmanlı Devleti'nin kesin kuruluş tarihini kim biliyor? Osmanlı'nın bir devlet olarak tarih sahnesine 1299'da çıktığı iddiası tarihsel gerçeklere asla karşılık gelmemektedir.

Bu kitabımızın konusunu "Türk Modernleşmesi"ne ayırdık. Konuyla ilgili yazılardan önce, Sosyalist Politika'nın, sol hareket ve burjuvazi açısından seçimleri değerlendiren "18 Nisan Seçimleri Yeni Siyasal Kriz Küreselleşme Ekseninde Türkiye" başlıklı uzunca bir güncel siyasi durum değerlendirmesi yer alıyor.

Konuya ilişkin ilk yazı "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Aydınlanma ve Modernizasyon" başlıklı Ç. Pelin Yalçıner ile Dilhan Adanır'ın ortak çalışmaları. Yazarlar Osmanlı'dan Cumhuriyet'e sosyo-ekonomik ve politik yapıda aydınlanmanın etkilerini ve modernleşme sürecini inceliyor.

Hemen ardından Engin Erkiner, "Türk Modernizminde Son Durum" adlı yazısında, bu ülkede modernizm bitmez diyerek Türkiyeli sosyalistlerin, ülkelerinin uzun tarihlerini bilmelerinin kaçınılmaz bir gereklilik olduğunu vurguluyor.

Konuyla ilgili üçüncü yazı Metin Çulhaoğlu'nun. "Modernleşme, Modernlik ve Türkiye: Durum Pek İç Açıcı Değil" başlığını taşıyor. Siyasi analizle kaynaşan derinlikli bir pozisyonel ve stratejik bilgi birikiminin sayfalara yansıdığını görüyoruz.

Ali Deniz Toros'un 1908-1918 arası siyasi parti girişimlerini ele aldığı yazısının başlığı "Osmanlı'da İlk Siyasi Partiler".

Beşinci yazı İlhan Kamil Turan'a ait. Yazar "Modernizasyon: Nereye?" başlıklı yazısında modernizm ve modernleşme kavramlarını irdeliyor. Turan gelecek yazısında da bu kavramları Kemalizmle ilişkileri bağlamında inceleyecek.

Konumuza ilişkin Esra Durukal'ın yaptığı bir diğer çalışma, 1909 Tatil-i Eşgal Kanunu'yla ilgili önemli bir spesifik inceleme.

Durukal'ın yazısının hemen ardından gelen Koray Kılıç'ın uzun yazısının başlığı ise "Galiyevcilik ve Marksizm".

Seçimlerle ilgili siyasi değerlendirmelerin bulunduğu, konu dışındaki son yazımız A. İlker Ege'den. Ege "Gündeme Dair Doğaçlama" başlıklı yazısında siyasi partilerin durumlarını değerlendirerek, net politika yapmanın önemine değiniyor. Politik zaafların dalgaları içinde, görüntünün gerçeğin önüne çıkartılmasını ve siyaset yapılmamasını eleştiriyor.

Eylül sayımızda buluşmak üzere.

Sosyalist Politika
Haziran 1999

18 NİSAN SEÇİMLERİ, YENİ SİYASAL KRİZ KÜRESELLEŞME EKSENİNDE TÜRKİYE

18 Nisan seçimleri pek çok siyasal kesimin beklentilerini boşa çıkardı. CHP için yenilgi, ANAP – DYP için çöküş, FP için gerileme, MHP için beklenmeyen yükseliş, DSP için beklenenin üstünde oy patlaması, türünden görüşler medya tarafından sıkça dillendirildi.

Seçim sonuçları tüm gerçekliğiyle önümüzde durmaktadır. Yalnız bir sorun var. Nesneleri doğru yansıtmayan bir aynaya ayna demek güçtür. Bu nedenle burjuva medyasının gerçeklerine gerçek demek daha da güçtür. Öyleyse söz konusu durumun daha dikkatli ve objektif analizini yapmak gereklidir.

Özellikle devrimci-marksist yorumlardan iyice kopmakta olan, siyasal olasılıklar ve olası sonuçlar üzerine, yanlış rota çizme eğilimi taşıyan bugünün "solcu"su için, ayrıntılı ve sınıfsal değerlendirme gereklilikten öte bir sorumluluk noktasına gelmiş bulunuyor.

Eşitsiz gelişen kapitalizm toplumsal parçalanmışlık yaratır

Türkiye'de herkesin bildiği "sır" kapitalizmin "eşitsiz gelişme"sidir. Dolayısıyla toplumsal örgütlenme de eşitsiz ve parçalanmışlık göstermektedir. Toplumsal bilinç, tepki yönelim ve aranışların gelişimi eşitsiz olarak ilerlemektedir. Kuşkusuz kitle iletişim araçları bir standartlaştırma etkisi yaratmayı belirli ölçülerde başarmaktadır. Ancak buna rağmen toplumsal dokunun parçalanmışlığı kendisini belirli coğrafyaların parçalanmışlığı olarak da göstermektedir.

18 Nisan seçimlerinin sonuçları incelendiğinde ve ortaya bir siyasal harita çıkarıldığında, sözkonusu toplumsal parçalanmışlık alanlarıyla örtüşen bir nitelikte olduğu söylenebilir.

Toplumsal ve ekonomik açıdan gelişkinlik düzeylerine göre farklı coğrafyalarda farklı siyasal dinamiklerin başat rol oynadığını söylemekte sakınca yok. Çeşitli sınıf ve tabakaların çeşitli düzen partileriyle kaynaşmalarında sözkonusu temel etkili olmaktadır.

Bugün 4 bölgeden oluşan bir coğrafya oyların dağılım profili konusunda yeterli açıklığı sağlamaktadır.

Haritamızda yer alan birinci bölge başta İstanbul, Ankara, İzmir gibi metropol illeri kapsıyor. Bu illerin yanında 1970'li yılların Türkiye'sindeki metropollere benzer gelişmeler içindeki metropol adayı iller bulunuyor. Örnek olsun; Mersin,

Bursa, Kocaeli, Denizli, Tekirdağ, Kırklareli, Aydın, Bilecik, Muğla vb. ortak özellikleri şöyle sıralanabilir; kullanılan elektrik enerjisi oranı en yüksek orana ulaşıyor. Kişi başına otomobil sahipliği oranları da bir hayli yüksek. Serbest girişimcinin kredi kullanım oranı da diğer illere oranla daha büyük bir hacme ulaşıyor. Sağlık ve eğitim kuruluşları ve faydalanma oranları açısından en şanslı iller topluluğunu oluşturuyorlar. Kişi başına ulusal gelir dörtbin doların üstünde bulunuyor.(1)

Ekonomik ve toplumsal göstergeler ortada. Dolayısıyla çeşitli sektörlerde yer alan örgütlü, sendikalı ya da sendikasız işçiler, yaygın bir küçük burjuva nüfus, kent yoksulları ve burjuvazinin irili ufaklı çeşitlerini toplumsal örgünün parçaları olarak görmek mümkün.

Ekonomik ve toplumsal göstergeleri açıkça belirlenen bu coğrafyalarda garip bir siyasal harita ortaya çıkıyor. Sosyalistlerin etkili olmadığı bir ortamda siyasal alan burjuva medyasının gücü ve etkisiyle sınıf mücadelesinin üzerine ölü toprağı atılmasına yol açıyor. Burjuvazi ve proletarya savaşmıyor. Burjuvazinin etkisi ve manipülasyonlarıyla laiklik-milliyetçilik ve dincilik-milliyetçilik şeklinde kutuplaşmalar biçimleniyor. Zıt sınıfların birbiriyle ortaklaştığı, bilinçlerin, söylemlerin safsataların birbiriyle karıştığı bir cepheleşme ortaya çıkarılıyor.

Böylece İstanbul ve Ankara gibi metropol iller ve diğer metropol adayı illerde DSP ön plana çıkarken, karşısında Fazilet Partisi ya da MHP bulunuyor. Ancak İstanbul ve Ankara'da başa baş olan oylar diğer illerde DSP'nin lehinde gelişmiş bulunuyor.

Gariplik bu noktada başlıyor. Sözkonusu illerde DSP-CHP gibi partileri destekleyen kesimler, vasıflı kafa emekçileri, emek gücünün üstünde geliri olan ücretliler, serbest meslek sahipleri, DİSK ve TÜRK-İŞ gibi örgütlü işçi sınıfının bir bölümü.

Desteklerken, başta laiklik ekonomik ve siyasi istikrar beklentileri, konjonktürel etkilerden kaynaklanan "milliyetçilik, imajı lekelenmemiş güven veren politikacı arayışları ortak paydalarını oluşturuyor. Küçük burjuvazinin bu kesimi ve bunların atına binmiş işçi sınıfı işlerin yolunda gittiğini ve yarın daha da yolunda gideceğini umut ettiği sürece DSP'yi desteklemiş bulunuyor. Abdullah Öcalan'ın yakalanması da söz konusu kör "umudu" güçlendirmeye yaramıştır.

Dinci-milliyetçi cephe daha garip bir görüntü sunuyor. Bu kesimi başta kemikleşmiş esnaf ve zanaatkarlardan oluşan küçük mülk sahipleri destekliyor. Bunun iki nedeni var. Birincisi geleneksel üretim örgütlenmelerinin varlığını hala sürdürüyor olması. İkincisi Türkiye'de kapitalist sermaye belli doruklara ulaştı. Bu büyük grupların bir de uydusu ve taşeronu olarak çalışan yan sermaye yapıları oluştu. Bu tür yan sanayilerin en belirgin özelliği iş düzeylerinin belirsiz olması. Ekonomik bunalımlarda ve dalgalanmalarda ilk kaybedenler bu kesimler. Bugün MÜSİAD (Müstakil İş Adamları Derneği) gibi kuruluşlar ve bu kuruluşun içinde yer alan kadroların pek çok Anadolu kentinde Ticaret Odaları yöneticileri olmaları rastlantı

sayılmamalı. N. Erbakan'ın Odalar Birliği Başkanlığı'ndan siyasete atılmasının da bu temelde değerlendirilmesi abartı sayılmamalı. Sanayideki hava koşulları bozulunca, tıpkı tarımdaki hava koşullarının bozulmasında olduğu gibi dine bağlanmaları katılaşmaları kolay oluyor. Dinci kemik kadrolar esnaf-zanaatkar ve eski küçük burjuvaziye yaslanıyor. Buraya kadar normal, problem bu noktadan sonra başlıyor. Kent yoksulları ve örgütsüz işçiler ile konfederasyonlara bağlı bir bölüm sanayi proletaryası da Fazilet Partisi'ni destekliyor.

18 Nisan Seçimleri'nden metropol ve metropol adayı kentlerden bir önemli tablo şekilleniyor. Sosyalistlerin eksik olduğu bir ortamda burjuvaziyle proletaryanın savaşı güme gidiyor. Bu savaşın yerine eski küçük burjuvazinin dinci-milliyetçi kayığına binmiş proletarya ile yeni küçük burjuvazinin laik-milliyetçi kayığına binmiş proletaryanın mücadelesi geçiyor.

MHP'nin "beklenmeyen" yükselişi

Bu yükselişin nedenlerini anlamaya çalışırken haritamızda yer alan ikinci bölgeye göz atmakta yarar var.*

Ekonomik ve toplumsal açıdan, hem yoksul, hem fazla gelişmemiş iller bu coğrafyayı belirliyor. Çankırı, Yozgat, Kırşehir, Aksaray, Nevşehir, Gümüşhane, Erzurum gibi iller iç anadolu ve doğu anadolunun bir bölümünde yer alıyorlar.

MHP bu illerde oy patlaması yapıyor. Bir başka özellik, bu illerin 1995 seçimlerinde Refah Partisi'ni destekleyen illerden olması.

Söz konusu şehirler muhafazakarlık ve gericiliğin egemen olduğu bölgeler. Her koşulda gerici ideolojilerin deposu konumundalar. Kişi başına elektrik enerjisi kullanımı en az olan kentlerden oluşuyor. Milli gelirden aldıkları 1500 doların altında. Bu kentler sağlık konusunda Türkiye ortalamasının gelişme hızı çok yavaş ve düşük. (2) Tarımsal alanlar küçük mülk sahiplerinden oluşuyor. Kentsel doku da esnaf ve zanaatkârların yaygın olduğu bir toplumsal örgütlenme düzeni bulunuyor.

Bu kentler bugün MHP'nin oylarının önemli bir bölümünü teşkil ediyor. Sosyalistler için kaybedilmiş bölgeler olarak değerlendirilebilir. Bu alanlarda mevzi kazanmak bugün için hayal gibi gözüküyor.

Gerici ideolojik yapısıyla yaygın bir toplumsal örgütlenme formasyonunu gösteren bu kentler 1995 seçimlerinde Refah Partisi'ni desteklediler. Bugün destek MHP'ye kaymış gözüküyor.

Bunun önemli iki nedeni bulunuyor. Birincisi Refah'tan Fazilet Partisi'ne geçen süreçte gittikçe gücünü kaybeden bir siyasal hareket gördüler. Refah Partisi'ne 1995 yılında oy verirken, RP'nin büyük kentlerde büyüyen gücünden etkileniyorlardı. Popülist söylemlerinden kendileri için gerekli anlamları çıkarıyorlardı.

Sonuçta RP'nin şamar oğlanına dönmesi güce tapan ve önem veren küçük burjuva toplumsal kesimlerde umutsuzluğa yol açtı. Başat siyasal merkez arayışlarını gündeme getirdi.

İkinci sebep; bu şehirlerde yaşayan küçük burjuvazi, devletin PKK ile yürüttüğü savaşa en fazla asker gönderen, buna bağlı olarak en fazla cenaze kaldıran insanlardan oluşuyor. "Bugün 20-35 yaşlarında olan 2 milyon insan PKK ile savaştırıldı. Sınır ötesi harekatlarda kullanıldı. Bir vizyon oluşturuldu. Milliyetçilik temelinde politikanın alıcıları hazırlandı. Öcalan'ın yakalanması için yürütülen kampanyalarda Türkiye'nin dört bir yanında söz konusu kesimler hareketlendirildi. Bu gelişmeler de seçim kampanyasının bir parçası olarak (3) yukarıda açıklanan illerde etkisini bulmuş gözüküyor.

Toparlarsak, küreselleşme sürecinde ortaya çıkan konjonktürel etkiler uzun yıllar depolitizasyonun yarattığı grup bilinçleri, geleneksel ve tutucu ideolojilerin yoksul kentlerdeki küçük burjuva toplumsal taban tarafından dinci-milliyetçi temelde ön plana çıkarılması, geleneksel siyaset tarzını aşamayan merkez sağ partilerdeki çözülme, RP'ne beslenen umutların boşa çıkması MHP'nin yükselişini oluşturmuştur.

Haritamızda bir üçüncü bölge bulunuyor. Bu bölgeler şimdilik dingin görülüyor. Ege ve karadeniz bölgesinin bazı illerini kapsıyor. Bu kesimler merkez sağ ve merkez sol partilerde geleneksel planda yürümeyi sürdürüyor. Fazla bir kamplaşma görülmüyor. Ulusal gelirdeki payları ikibinbeşyüz doların üzerinde, merkez iktidarlarının teşvik kredilerinden yeterince yararlanabiliyorlar. (4) Edirne, Balıkesir, Manisa, Eskişehir, Kütahya, Bilecik, Giresun, Ordu gibi illeri kapsıyor. Geleneksel Merkez sağ ve Merkez sol etkiler üç aşağı beş yukarı genel bir eğilim olarak varlıklarını sürdürmektedirler.

Ezilen ulus-kritik dördüncü bölge

Haritamızın Güneydoğu ve bazı doğu kentlerinde birinci parti tüm baskılara, seçim hilelerine karşın HADEP olarak ortaya çıkmış durumda. HADEP seçimlere tek başına girdi ve bir önceki seçimlere göre çok az da olsa oylarını arttırarak çıktı. Sosyalist ve Sol partilerin bindelerde ölçülen oyları karşısında, HADEP'in bundan sonra hiçbir ittifak arayışına girmeme olasılığını güçlendirmektedir. Bu da sosyalist hareketle ezilen ulusun siyasal temsilcileri arasında tamiri mümkün olmayan ayrışmalara yol açabilir. Bu durum sınıf mücadelesi ve ittifaklar açısından ciddi sorunlar yaratabilecektir.

18 Nisan seçimleri bir önemli sonuç daha getirmiştir. Kürt illerinde burjuva partileri bulunmuyor. Etkileri yok denecek kadar az. Buna rağmen HADEP ve PKK karşısında mevcut burjuva partilerini bölgede zorla da olsa alternatif yapma isteği başat bir siyasal istek. Bu görüş Milli Güvenlik Kurulu'nun temel politikası

olarak dillendiriliyor. Dinleyelim "HADEP'in yurt genelinde aldığı oy toplamı %4,2'de kalmıştır. Yani 34 milyon seçmenden sadece 2 milyon 300 bin oy alabilmiştir ki genel nüfus içerisinde Kürt kökenli vatandaşların miktarı 4,5 milyon kadar olduğu gerçeği bir kez daha kanıtlanmış oluyor. Peki, PKK'nin savunduğu 10-12 milyonluk Kürt nüfus nerede? Eğer bu rakamda ısrar ediliyorsa bunun anlamı kalan 7 milyon 800 bin kişinin PKK'yi onaylamayıp Türklük bilinci içerisinde tüm ülkenin kaynaşmış olmasında toplanır." (5)

Çok açık, Nisan seçimleri Kürt hareketiyle sosyalist hareket arasında önemli, sonuçları tehlikeli olacak bir yarılma noktasına gelmiş bulunuyor. Devlet ve Kürt hareketi arasındaki mücadelede şovenizmi güçlendirecek sürekli bir savaş hali kaçınılmaz gözüküyor. Bu durum siyasal ve ideolojik bunalımları derinleştiren nitelikte bir etken olarak işçi sınıfının önünde duruyor.

ÖDP ve sosyalist partiler ne umdular ne buldular?

Seçimlere girmeden önçe ÖDP'de bir iyimser bir de kötümser seçim sonucu beklentisi ortaya çıktı. Kötümserler %1,5 iyimserler %4-5 gibi beklentiler içine girdiler.

18 Nisan seçimlerinden hiç kimsenin beklediği oy çıkmadı. ÖDP beklenenin altında oy alarak bu etabı kapatmış oldu.

Bir başka önemli nokta ÖDP, kendisi için önemli saydığı bazı değerlerinin söyleminde yer almasının halkı etkilemediğini yaşayarak gördü. ÖDP'nin "en demokratik parti" olması, insan hakları savunucusu olması, Türkiye sola mecbur, özgürlük hemen şimdi, türünden söylemlerin alıcısının fazla olmadığı görüldü.

ÖDP kendini baştan beri kitlesel bir parti olarak tanımlamış durumdaydı. Görüldü, ÖDP'li her üye 8 tane üye olmayan insanın oyunu almış bulunuyordu.

Eğer SİP ile ÖDP bu açıdan karşılaştırılacak olursa SİP üyesi her bir kişi 30 üye olmayan insanın oyunu almış bulunuyordu.

Bu durumda iki temel sonuç çıkarılabilir.

Birincisi: her iki partide (EMEP'de dahil edilebilir) birer kitle partisi olmaktan çok bir kadro partisi özelliği taşımaktalar.

İkincisi: sosyalizm söylemi itici olmaktan çok sosyalist kadroları çekici nitelikte bir etki sağlamıştır. SİP bunu kanıtlamıştır. Ayrıca ÖDP Çankaya İlçe'de bunun delillerindendir.

İllere göre oy dağılımlarına bakıldığında CHP'nin kaybettiği oylarla ÖDP'nin kazandığı oylar doğru orantılıdır.

Bu noktada temel bir sorun daha ortaya çıkmaktadır.

- İşçi sınıfının özel toplumsal konumunu ve tarihsel misyonunu göz ardı eden anti-kapitalizmi sınıf temelinden koparan apolitik özgürlükçülük kimliğini politika saymak
- Siyasal iktidar mücadelesi ve siyasal devrim kavramlarını silikleştiren, partiyi bir mücadele aracından çok bir özgürleşme alanı olarak algılayan
- Emek-sermaye çelişkisine oturtulmamış bir devlet toplum çelişkisi vurgulayan apolitik görüşlerle donanmış kadrolarla
- Zaman zaman kendiliğindenci ve anarko-sendikalist eğilimler üreten
- Kadro-kitle karşılıklı ilişkilerini boşlayıp, kadrolaşma dinamiklerini küçümseyen, güncelci politikalara ve pragmatizme saplanan kadrolarla

Yarın yeni bir seçime girilse, belki de ÖDP bugün aldığı oyu bile alamayabilir. Tek işinin MHP karşısında CHP'yi parlementoya sokup dengeleri değiştirmek olduğunu düşünen bir kuyrukçu çizginin oluşmasının, yukarıda sıralanan nedenlere bağlı olarak gelişebileceği beklenebilir. Yerel seçim sonuçları da gösterdi. ÖDP, kendi belediye başkan adayının yerine, nasılsa seçimi kazanamayacak düşüncesiyle Fazilet Partisi'nin önünü kesmek için oylarını CHP türü burjuva partilerine verdiler.

Ancak tüm bunlara rağmen Türkiye'de 350-400 bin civarında sosyalist ve devrimci demokrat bir sosyal tabanın varlığı, sosyalist hareketin yükselebilmesi açısından önemli bir zemini teşkil etmektedir. Sosyalizmin bir silkiniş yaşaması açısından hatırı sayılır bir zemin olarak değerlendirilmelidir.

İdeolojik, siyasal, ekonomik kriz, olasılıklar üzerine

Türkiye geçmiş tarihiyle ele alındığında yaklaşık elli yıldan beri bunalımlarla birlikte yaşamaktadır. Ancak bugüne kadar gelişen süreçte bunalımların daha çok siyasal ve ekonomik özellikleri ön plana çıkmıştı.

18 Nisan seçimleriyle bir konu daha tescil edilmiş oldu, bunalımın sadece siyasal ve ekonomik boyutları değil ideolojik boyutu da ağırlaşarak ön plana çıkmış oldu.

Türkiye'de 1980 sonrasında gündeme gelen sermaye birikim süreçlerinin, emek siyasetlerinin, dünya kapitalizmiyle eklemlenme biçiminin, kalkınmacı-popülist siyaset tarzına artık imkan tanımaması nedeniyle ideolojik bunalımın boyutu da ağırlaşarak gelişmektedir.

- Osmanlı İmparatorluğu - Türkiye Cumhuriyeti, sınıfsal gelişme dinamikleriyle kendi özel burjuva ideolojisini üretememiştir.
- Sonuç olarak, içerde gelişen kapitalizmin dayattıklarına uygun yapılanma, ortada hazır duran bir burjuva ideolojisini yeniden şekillendirici ve düzen-

leyici işlevlerinden de yoksun kalarak, Türkiye toprağında yaşayan geleneksel ideolojik ögelerin kapitalizmin gereksinmelerine göre zaman zaman yapay bir eklemlenmesi ile gerçekleşmiştir.

Herbiri Osmanlının son dönemlerinden kalma, milliyetçilik, türkçülük, devletçilik ve popülizm, çok daha eski köklere sahip güç fetişizmi, ataerkillik, gibi ögelerle kendi içlerinde değişik biçimlerde eklemlenerek gelişmekte olan Türkiye kapitalizminin "egemen ideolojik" yapısını oluşturdu. Kapitalizmin egemenliği altında kemalizm bu eklemlenme biçiminin çevresinde pozitivist bir güvenlik kuşağı oluşturdu.

Bugün egemen ideolojik yapılanmanın ciddi planda zayıflaması, egemen ideolojik yapılanmanın kendini yeniden üretme zorluğu içine girdiğini göstermektedir. Egemen ideolojik yapının dağılmasıyla birlikte, yapının içinde yer alan ögeler savrulmaya başlamış, merkez sağ ve sol çözülürken uçlarda yer alan dinicilik ve şovenizm yükselişe geçmiştir.

Buraya kadar belirlenen içe dönük boyut dışında dünya kapitalizminin genel gelişim çizgisine bağlı dışa dönük bir boyutunun bulunduğunu da saptamakta yarar var.

Türkiye kapitalizminin sermaye birikiminde yaşadığı temel süreçlerdeki tıkanıklıklar, Türkiye kapitalizmini, kapitalist emperyalist dünyayla etkili bir ulusal devlet olarak bütünleştirme ihtiyacını ön plana çıkarıyor. Bu süreçlerin içinde varolan ilişki ve çelişkileri değerlendirip, küreselleşme sürecinde ulusal devletin içine düştüğü açmazların aşılmasına uygun politikalar arzulanıyor.

Hal böyle olunca parlamento ve siyasal partiler devletin angajmanlara ayak uydurma zorunluluğuyla karşılaşıyorlar. Demirel'in NATO toplantıları sırasında açıkça dillendirdiği "Devletin stratejik hedeflerine uymayanların uydurulacağı" şeklindeki uyarıları bu zeminde değerlendirilmelidir.

Toparlarsak, Türkiye ideolojik, siyasal ve ekonomik açıdan krizli bir döneme girmiş bulunuyor.

Türkiye'nin iç sınıf yapılanması, dünya kapitalizmiyle eklemlenme tarzı ikisi birlikte sermaye birikim süreçlerini belirliyor. Sermaye birikiminin her biçimi belli bir gelişme aşamasına denk düşüyor. Kapitalizmin iç çelişkileri bu birikim sürecinin tıkanmasına yol açıyor. Bunalımla birlikte, sermaye birikim süreçlerinde yeniden yapılanma ihtiyacını zorluyor. Böylece her yeni yapılanış sınıf ilişkilerin yeniden belirliyor.

Bu nedenle dincilik ve şovenizm olarak uçlara savrulan ve yükselen bu eğilimlerin merkeze oturtulması devlet siyasetinin temelini oluşturuyor. Bu siyasetin uygulayıcıları, Anayasa Mahkemesi, yüksek yargı organları, Cumhurbaşkanlığı, ordunun üst kademeleri ve bu eksene uygun davranan Ecevit, M.Yılmaz türü siyaset adamları oluyor.

Mücadelenin MHP ile savaşa indirgenmeyecek kadar daha kapsamlı, tarihsel ve iktidar hedefli bir perspektifi bulunuyor. Bunu anlamamak sosyalist sınıf siyasetinden kopmak anlamına geliyor.

Önümüzdeki süreçte MHP'nin milliyetçi yanının ön plana çıkarılması, dinci özelliklerden koparılmaya çalışılması merkezi siyaset eksenine zorlanması kuvvetle yer alan olasılıklardandır.

Bir de ekonomi cephesi var. Tekstil, gıda ve dayanıklı tüketim mallarında pazar daralması var. Bu krize dış dünyadaki ekonomik sarsıntılar da ekleniyor. Bir taraftan da iç ve dış borç ödemelerinde tıkanıklık oluşmaya başlamış durumda. Seçim gürültüsüyle pek fark edilmedi. Ancak Merkez Bankası başkanı istifa ederek ortadan kayboldu.

İş dünyası acil Bankalar Kanunu'nun çıkarılmasını, para piyasasına müdahale edilmesini istiyor. Bunun anlamı şu; 1993 yılında yapıldığı gibi iç borçlanma ihaleleri arka arkaya iptal edilir. Faizleri düşürmeleri için bankalara baskı uygulanır. Kapitalist ekonomi bir taraftan tıkarsın diğer taraftan patlar. Bu tür uygulama yapılırsa, döviz talebi artar, döviz talebini bastırma çabası Merkez Bankası rezervlerini eritir. Faizler %200'lere tırmanır.

Adriyatik denizinden Çin seddine macera arayan bir ülke için hiç de kolay bir yol değil.

Diyelim monetizasyona başvuruldu, bunun için iç borçların tamamının para basılarak ödenmesi gerekiyor. Bunun da geçerli yol olmadığı görülüyor. Çünkü hiperenflasyon sürecine girilir. Enflasyon %100'e kadar yükselebilir. Dövize hücum başlar. Ekonomi durgunlaşır.

Bunları gayet iyi bilen Cumhurbaşkanı Demirel'in işi gücü bırakıp Hülya Avşar'ın babasının adına açtırdığı okulu açmak için İstanbul'a gitmesi rastlantı sayılmamalı. Demirel'in sanatçı merakından da kaynaklanmıyor. İç borçlanmanın durdurulduğunu belgeliyor. Nüfusu hızla artan bir ülkede yatırımlar duruyor. Devlet eğitimden sağlığa uzanan yatırımlarını, vergi dairelerinin peşinde koştuğu hayırsever vatandaşlarına sanatçılara havale ediyor. Devlet ricaline de bunları açmak düşüyor.

Bütün bu göstergeler devletin kalkınma, gelişme, büyüme gibi kavramları terk etmeye başladığını gösteriyor.

Milliyetçi ANASOL hükümeti bu problemlerin merkezine oturuyor. Doğal olarak işçi sınıfını, küçük mülk sahiplerini arzuladıkları ekonomik ve siyasal istikrar yerine, toplumsal çatışmalar ve sınıf mücadelesi bekliyor.

Küreselleşme ekseninde Türkiye

Türkiye kısa dönemde önemli sorunlarla karşı karşıya. Bunlardan birisi Kıbrıs sorunu olarak gündeme gelecek. Önümüzdeki Ekim ayında Kıbrıs sorunu için David Hannay tarafından hazırlanan plan Türkiye'ye dayatılacak. Son Sırbistan NATO çatışması için bir araya gelen G-8 zirvesi bu konuyu da karara bağlamış durumda. Türkiye seçimler, Merve Kavakçı derken konuyu atlamış gözüküyor. Milliyetçi-ANASOL bu konuda oldukça problem yaşayacağa benziyor.

Aliyev, Azerbaycan devlet başkanı, Amerika'dan yeni döndü. Mayıs ayında ayağının tozuyla bazı açıklamalar yaptı. Azerbaycan, Amerika ve Türkiye'nin Bakü-Ceyhan boru hattına okey verdiklerini söyledi. "Ama çok büyük maniler var" diyerek sıkıntısını anlattı. Rus-Alman politikaları "büyük engel" anlamına geliyor. Diğer taraftan Amerika Irak meselesini bu yıl çözeceklerini açıkladı. ABD'nin bu planından büyük kaygı duyduğunu Türkiye açıkça dillendirdi. (6)

Saddam Hüseyin'i devirmekle görevli olan Frank Ricciardone Washington'da Irak'lı Kürt liderlerle yaptığı toplantılara Türkiye'yi çağırmayarak ABD'nin politik eksenini netleştirmiş oldu. ABD Türkiye'ye bu konuda güvenmediğini resmileştirmiş durumda.

Son NATO kuruluş toplantısı Avrupa'nın bağımsız bir askeri organizasyon hazırlığında olduğunu sergiledi. Bu oluşum resmen tescil edildi. Türkiye bu ilişkilerden dışlanmış oldu.

Türkiye bir taraftan ABD'ye kendini teslim etmek isterken diğer taraftan hayati bölgelerde ABD'nin tokadını yemeye hazırlanıyor.

Küreselleşme sürecinden beklentilerini oluşturmak için devletin girdiği hem ulusal hem uluslararası armağanlar seçim sonuçlarını pek dikkate almayacak nitelikte gelişmelere gebe gözüküyor.

MHP'nin bu tür angajmanları sindirmesi ya da sindirmeyi öğrenmesi muhtemeldir. Bu tür gelişmelerin, egemen ideolojik yapıda krizi daha da arttıracağı beklenmelidir.

Sonuçlar

Sosyalistler küreselleşme süreçlerinin nesnel dinamiklerini iyi görmeli, bu süreçlerin içerde ve dışarda yaratacağı gelişmelerin sosyal çatışmaları içinde kendi iktidar perspektiflerini açıkça ortaya koymalıdırlar.

Bilimsel öngörüler ve saptamalarla siyasal sezgilerin birlikte belirlendiği planlı, örgütlü, bir mücadele hattını ÖDP'ye yerleştirmelidirler.

Artık bu saatten sonra, öncülük, yol gösterme, yönetme gibi nosyonlara, ütopik bir tabancılık adına karşı çıkan anlayışlarla mücadele edilmelidir.

İşçi sınıfını soyut bir özgürlükçülüğün tarafları olarak örgütlemek yerine, sınıfsız-sömürüsüz bir iktidar perspektifinin maddi gücü olarak teşkilatlandırmayı amaçlamak gerekmektedir.

Kapitalist iktisadi ve sosyal sıkıntıların yükünü taşıyan işçi sınıfı dar güncel taleplerin ötesinde örgütlendirilemediği taktirde, bugün küreselleşme ekseninde dinci ve milliyetçi yükselişin kucağına düşecektir.

Sorumluluk tarihseldir, ancak sınıf mücadelesi ekseninde aşılabilir. Seçimlerin belgelediği 400.000 kişilik dayanak bu çalışma için iyi bir zemin oluşturuyor.

Yolumuz açık olsun.

27 Mayıs 1999

Sosyalist Politika

NOTLAR

1- **Bülent Tanla;** *"Capital"*, sayı 62, Mayıs 1999, yıl 7, s.5

2- **Bülent Tanla;** a.g.k., s. 5

3- *"Sosyalist Politika"*, sayı 20Mart 1999, s.13,

4- **Bülent Tanla;** *"Capital"*, sayı 62, Mayıs 1999, yıl 7, s.5

5- **Doğan Beyazıt;** *"Ulusal Strateji"*, Mayıs-Haziran 1999, sayı 6, s.52

6- *"Cumhuriyet"*, 25 Mayıs 1999, s.7, s.52

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E AYDINLANMA VE MODERNİZASYON

Ç.Pelin YALÇINER - Dilhan ADANIR

Hüseyin Duman'ın anısına...

Yazımızın konusu Osmanlı'dan başlayarak Türk modernleşme süreci. İçinde bulunduğumuz tarihsellikte hem dünyada hem Türkiye'de modernizmin, modernizasyonun, redd-i miras biçiminde algılandığı söylenebilir. Günümüz düşünsel dünyasına ve siyasetine damgasını vuran; ya geçmişe dönüş anlamında anti modernliğin sahiplenilmesi -bu anlamda Kemalist devrimin tepeden inmeci, anti demokratik, toplumun geleneksel motiflerine aykırı olduğu iddiası-, ya da post modernliğin – insanı ve insan etkinliğini hiç eden, tarihin parçalı algılayışın- savunusudur. Böylesi bir konjonktürde sosyalistlere düşenin ise kullandıkları tarihsel yöntemin kapsayıcılığı ve açıklayıcılığı ışığında Türk modernleşmesi dinamiklerini iyi tartmak ve bu anlamda siyasette son döneme damgasını vuran "pat" durumunu aşmak olduğuna inanıyoruz.

Herşeyden önce modernizasyon sürecine geç giren ülkelerde yaşandığı gibi Türkiye'de, Türk insanında, Türk aydınında, kompleksli, savunmacı, çağdaşlık ve çağdaşlaşma kavramına bir mitos gibi sarılan ruh halinin olduğu söylenebilir. Örnek olsun; konu Avrupa Birliği oldu mu alınan aşırı duygusal, alıngan ya da saldırgan tutumların ardarda sergilenmesi. Konu Merve oldu mu, M. Kemal'e şikayet eden, "Ankara'nın taşına bak, gözlerimin yaşına bak"ı söyleyerek ağlayan, çağdaşlık yolundan dönülmeyeceğine ant içen duygusal, apolitik ruh hali.

İşin tuhaf yanı bu ruh halinin Türk modernleşme tezlerine de bulaşmış olmasıdır. Bu tezlerin sonunda Kemalist devrimin burjuva niteliği de tartışmalı hale gelmiştir. Sonuçta ortalama Türk aydını Kemalizmi aşırı sahiplenmiş, kopamamış, önünde yapılması gereken işlere, sosyalist mücadeleye burun kıvırmış, burjuva devrimini tamamlama işlerine soyunmuş ya da Kemalist devletin baskısını, mahkemelerini görmüş, bu kez de Kemalizmi, modernleşme sürecini reddetmiş, kendi bastığı alanı da altından kaydırmak pahasına, post modern anlatımın büyüsüne kapılmıştır.

Ya Avrupa dışı, doğu toplumları modernizasyon süreci için öngörülen ATÜT tezleri sahiplenilmiş ya da savunmacı bir konumdan batı modernizasyonunun bizatihi aynısının yaşandığı ispatlanmaya çalışılmıştır. Marksist ya da anti-marksist de olsa, revizyonist de olsa tarihsel gelişim sürecinde ya dışsal nedenler ön plana çıka-

rılmış ya da özgüllük abartılmıştır. Bu bağlamda, üst yapıcı, alt yapıcı, kopuşçu ya da süreklilikçi görüşler arasında bocalama yaşanmıştır Bu karmaşa politik analiz yöntemine de yansımış, ortalığı savunmacı, güncelci ve eksensiz siyasi çözümlemeler kaplamıştır.

Peki doğru açılıma nasıl ulaşılabilir? Önce tarihe yön verecek kolektif öznenin, kendi zeminine, toprağına basıp, sahip çıkmasıyla. Şu önemli noktayı burada hatırlatmanın tam zamanı. Marksizm modernizasyonun değil, aydınlanmanın ürünüdür. Aydınlanma ile modernizm ise aynı şey değildir. Evet modernizm ise aydınlanma zemininde yükseliyor. Fakat bu, modernizmin aydınlanmanın otomatik sonucu olduğu anlamına gelmiyor. Sosyalistler modernizasyon sürecini sahiplenirler mi? Unutulmamalıdır ki; modernizasyon süreci yapıyı sadeleştirmiş, proletarya ve burjuva sınıfları olarak toplumu ikiye ayırmıştır. Çünkü kapitalist modernleşmenin özü meta ilişkisidir. Modernizasyon sosyalist ideolojinin hem zeminidir, hem de modernleşmenin yarattığı bu emek sermaye çelişkisi yalnızca sosyalist devrimle çözülebilir. Dolayısıyla örneğin Kemalist burjuva devrimin karşıtı gerici-şeriatçılık bizatihi sosyalizmdir.

Türk modernleşme süreci 1800'lü yıllarda başlamış, 1908'le şekillenmiş, 1923'te ise Kemalist burjuva devrimi ile sonuçlanmıştır. Yazının başındaki tezleri de göz önünde tutarak yöntemi biraz daha açmakta yarar var.

Toplumsal belirlenim açısından Osmanlı modernleşmesine bakıldığında doğal olarak konu Osmanlı'nın üretim biçimi ve ilişkilerine odaklanacaktır. Böylesi bir durumda ya altyapının kapitalizme geçmek için gerekli ilkel sermaye birikimini sağlayamadığı; neticede devletin bu işe müdahale ettiği sonucuna varılacaktır. Ya da altyapıda bu birikimi sağlayacak üretici güçler aranıp bulunacak; bu durumda Osmanlı'nın Avrupa'nın izlediği tarihsel gidişatın aynısını yaşadığı savunulacaktır. Altyapı ya da üstyapıya ilişkin ağırlık kaydırmalarına dayalı yaklaşımlar aynı yüzeysellikte kalacaktır. Altyapı ile üstyapının grift ilişkisi ve toplumsal bütünün bileşiminden oluşan üst belirleyen tanımına ulaşmak daha kapsayıcı çözümleme olanağı yaratacaktır.

Osmanlı modernleşme yolunda ilk adımlarını attığında kuşkusuz Avrupa'da aydınlanma ve modernleşme süreci yaşanmıştı. Hatta modernleşmenin sonuçları bile gözler önündeydi. Bütün bu sürecin dışında ne Osmanlı'ya ait yalnızca içsel dinamiklerin etkilediği bir modernleşme tarihi olabilirdi ne de Avrupa'dan gelen baskı sonucunda oluşan yalnızca dışsal etkilerle şekillenen bir durum söz konusuydu. İkisinin birlikteliği, süreci, iç ve dış dinamiklerin etkisinde olayların gelişim yönünü belirledi. Bu gelişim Osmanlı'nın özgün üstyapısıyla birlikte devindi. Örneğin Osmanlı böylesi bir dönemde (Batı kapitalist sistemine entegre oluş sürecinde) tımar sisteminden çok farklı bir iktisadi sisteme değil; biçimsel olarak ondan farklılık gösterse de, özünde onun ruhuna uygun özgün bir iktisadi işleyiş mekanizmasına, iltizam sistemine geçti.

Bu arada tarihin hem bir komplolar dizisi olarak algılanmaması hem de kendi yolunda akışına devam eden bir süreç olarak değerlendirilmemesi için, tarihsel sonucun bir bileşke olarak ortaya çıktığını hatırlamak gerekiyor. Evet tarihsel bileşke çelişkili sınıf çıkarlarının ve güçlerinin bir çarpışmasının sonucu olarak görülürse, o zaman insan aracılığının istenmeyen bir sonuca nasıl yol açtığını ve bir tek ve aynı zamanda nasıl 'kendi tarihimizi kendimiz yaparız' ve 'tarih kendi kendisini yapar' diyebileceğimizi görürüz. (1)

Bu açıklamalardan sonra politik analiz yöntemimizin daha iyi anlaşılabilmesi açısından, Osmanlı tarihini incelerken başvuracağımız kavramları biraz açmakta yarar görüyoruz:

Bir ülkenin altyapıya ve üstyapıya ait dinamikleriyle oluşturduğu özgül konum, bütünlük kavramıyla açıklanabilir. Böyle bir analizde bütünsellik, kapsadığı parçalar arasındaki evrensel bağlantı ve etkileşimin adıdır. Ancak parçalar arasındaki ilişkiye başat olan, parçanın bütünle kurduğu ilişkidir ki parçalar arasındaki ilişki bu başatlık dolayımıyla olur. Belirlenim ya da belirlenme ise tam da bu noktada devreye girer. En kaba tanımıyla marksist belirlenim teorisi, altyapıda şekillenen üretim ilişkileri ve bu ilişkilerin belirlediği sınıfsal yapının, üstyapıdaki siyasal, ideolojik, kültürel vb. yapılanmaları belirlediğini öngörür. Mekanik belirlenimcilikten farklı olarak marksist belirlenim, belirlenme ile nedenselliği ayırır. Althusser ise sonsuz çelişkiler yumağı olarak tanımladığı toplumsal yapıya karmaşık bütün der. Kendi içindeki ve başka ögelerle olan çelişkileriyle belli bir bütünlük içinde yer alan bu özgül yapı, tek tek tüm çelişkileri yeniden üst belirlemektedir. Altyapı üstyapı metaforunu mekanik bir biçimde algılayan yaklaşımın altyapıya verdiği belirleyici rolü, Althusserci anlayış, üst belirlenime verir. Tarihsel süreci genel ve özelin ilişkilerini de kapsayan bütünlüklü bir şekilde çözümleyerek ele almak açısından üst belirlenim kavramını biraz daha açalım: Althusser bu kavramı eşitsiz gelişme ve zayıf halkayla birlikte kullanır. Örneğin zayıf halkada çelişkilerin yoğunlaşmasını iç etkilerden bağımsızlaştırarak, bu çelişkilerin kendisinden daha ileri konumda bulunan başka halkalardaki çelişkiler tarafından üst belirlendiğini söyler. Althusser için ekonomik düzey sadece son kertede belirleyicidir. Bu "son kerte" ile ekonominin belirleyiciliği belirsiz ve uzak bir zamana ertelenmiştir. Ona göre çelişkiler üst belirlenim durumuna göre antagonist olabilir ya da olmaz. Bu durumda her tarihsellikte ve yerellikte değişen bir üst belirleyen bulmak zor olmayacaktır. Ana çelişkinin evrenselliği sözde kalacaktır.

Oysa üst belirleme kavramı hem mekanik, doğrusal belirlemeyi dışladığı hem de belirleyen üzerindeki etkilerin çözümlenmesine olanak tanıdığı için önemlidir. Bu yüzden bu kavramı bütünün senkronik ve diyakronik gelişimiyle birlikte düşünmek gerekiyor. Çünkü eşitsiz gelişen her parça, bütünün parçası olarak onunla aynı tarihselliği yaşamak durumundadır.

Modernleşme bağlamında Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyete geçiş sürecini çözümlemede üst belirlenim kavramı özel bir öneme sahiptir. "Osmanlı'nın kapa-

nış bilançosunda ilk kalem olarak şu görülüyor: Bir yanda modern toplumsal sınıfların organik uzantısı olmaktan çok uzak, ama uluslararası boyuttan bakıldığında ideolojik-siyasal ve bu nedenle de sınıfsal olarak üst belirlenmiş yönetici bürokrat kesim var. Öteki yanda ise, birikim dinamikleri en başta dünya ekonomisince belirlenen kozmopolit sermaye ile Anadolu'da özellikle savaş yıllarında palazlandırılan ticaret-tarım kesimleri görülüyor. Yönetici bürokrat kesimin "üst belirlenmesi"nden, bu kesimin, varolan sermaye odaklarının güncel kâr dürtüleri dışına taşan, ancak gene de tam tamına burjuva çerçevede kalan gelecek projelerini ve bu doğrultuda kendisine biçtiği özel misyonları kastediyorum. Türkiye'de yönetici bürokrasiyi belirleyen, devlet ve toplumla ilişkilerdir. Aynı kesimi "üst belirleyen" ise Avrupa'daki sanayiin, "medeniyet"in, askerlik tekniğinin, sınıfların ve elbette sınıf mücadelelerinin kendisine dönük yansımalarıdır." (2)

Yöntemsel açıdan bir başka sorunlu nokta kopuş ve süreklilikte odaklanmaktadır. Yazının ilerleyen sayfalarında bu sorunlu nokta geniş bir şekilde incelenecek yöntemsel açıdan önemli olan şu kategorizasyon, incelemeye ışık tutacaktır. "Osmanlı geçmişinden anti-emperyalist bir devrim sonucu kesin kopuş yaşandığı şeklindeki kemalist yorum, başlıca iki düşünce ekolünde kuramsal destek bulur: 'bağımlılık' ve 'burjuva devrimi' kuramları. Bağımlılık okulu kuramcılarına göre, Kurtuluş Savaşı dünya sisteminin merkez-çevre çatışmasından kaynaklanan sınıfsız bir ulusal devrimdi (Aydemir 1968, Avcıoğlu 1969, Kongar 1981). Burjuva devrimi kuramcılarına göre ise Devrim anti-emperyalist ulusal burjuvazi tarafından gerçekleştirildi (Perinçek 1979,1980; Berktay 1983). Bunların her ikisi de ilerlemeyi esas alan ve onu ekonomik gelişme ile özdeşleştiren idealist modeller bağlamında Kemalist Devrim'e olumlu bakmaya yol açan, tarih dışı kuramlardır." (3)

İşte bu yazı Osmanlı'nın aydınlanma düşüncesinden etkilenişini ve modernleşmenin Osmanlı'nın sosyo-ekonomik yapısını nasıl biçimlendirdiğini, bahsedilen yorum ve analiz hatalarına düşmeden yapmayı hedeflemektedir.

Devlet olma sürecinde adım adım

Öncelikle 15. ve 16.yüzyıllarda Osmanlı'nın iktisadi durumu nasıldı; panoramik bir bakış sunmakta yarar var. Rönesans sonrasında coğrafi keşifler yapılmış, denizcilik alanında büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu ilerleme ve keşifler Avrupa-Asya ticaret yollarını okyanuslara kaydırarak Osmanlı'nın Akdeniz havzasındaki ağırlığını kaybetmesine yol açmıştır. "Osmanlı Devleti Asya ile Avrupa arasındaki büyük ticaret yolları üzerinde yerleşmiştir. 12.yüzyıldan itibaren bu yollar üzerinde gelişen ticarette Avrupa ihraç ettiğinden fazlasını satın almış ve aradaki farkı değerli madenlerle ödemiştir. Amerika'dan Eski Dünya'ya büyük miktarlarda altın ve özellikle de gümüş akmaya başlayınca, hem ticaretin hacmi hem de değerli maden hareketleri daha da hızlanmıştır. 15.yüzyıldan itibaren Doğu Akdeniz'deki ticaret yollarını denetlemeye başlayan Osmanlılar, Batıdan gelen altın ve gümüşten hoş-

nutturlar. Ancak ticaret açıkları nedeniyle bu madenlerin Asya'ya doğru yollarına devam etmesini engelleyememişlerdir. Değerli madenlerin bu hareketliliği, Osmanlı para düzeni için önemli bir istikrarsızlık kaynağı olmuştur." (4) Fatih döneminde, bu istikrarsızlıkla ilgili olarak çeşitli önlemler alınır. Bu dönemde, hazırlanan darphanelerin ve gümüş madenlerinin denetimiyle, değerli madenlerin dolaşımı ve ticaretine ilişkin detaylı düzenlemeler yapılarak, kanunlar çıkartılır. Devlet İstanbul, Bursa, Edirne gibi büyük kentlerin ekonomilerine karşı son derece müdahaleci bir tavır sergiler.

Hindistan ve Ortadoğu ticaretinin Avrupalı devletlerin eline geçmesi, Akdeniz'de ticari canlılığı sürdürmeyi amaçlayan Osmanlı'yı, İngiliz, Fransız ve Hollandalılar'a bazı ödünler vermek zorunda bırakmıştır. 16.yüzyıl ortalarına kadar yalnız Venedik ve Ceneviz gibi İtalyan kent devletlerine ticari kolaylıklar sağlanırken, bu yüzyıldan itibaren Fransa (1569), İngiltere (1580), Hollanda (1612) ve Avusturya (1615) gibi daha birçok ülkeye kapitülasyonlar diye anılan ticari ayrıcalıklar verilmiştir.

18.yüzyıl ve sonrasında dışa bağımlılığın gittikçe artmasıyla Bab-ı Âli, Avrupalı tacirlerle yerli el sanatlarına dayalı üretici tacirlerin çıkarları çatıştığında, kendi kulları aleyhine kararlar almaktan çekinmemiştir.

Osmanlı toplum yapısı îcrai askerî zümre ve ulema zümresi olarak yönetenlerden (askeri sınıf) ve reaya olarak yönetilenlerden (çiftçi, esnaf) oluşmaktaydı. İcrai askeri zümre yönetim ve askerlik işlerine bakmaktaydı. Padişah bunların üzerinde siyaseten katl (azletme) yetkisine sahipti. Sipahiden, yeniçeriye, sadrazama kadar hepsi padişahın kullarıydılar. Devlet öldükleri zaman, müsadere usulüne uygun olarak mallarına el koymaktaydı. Ulema zümresi ise din, adalet ve eğitim işlerine bakıyordu. Bunlar yargılanmadan cezalandırılamaz ve miras bırakabilirlerdi. Müsadere usulüne II. Mahmut tarafından 1826'da son verilirken; padişahların siyaseten katl yetkisi de Tanzimat'la kaldırılır.

Osmanlı bir fetih devletiydi. Fethettiği topraklardan sağladığı gelirlerle ve toplumun istisnasız bütün unsurlarını sömürerek ayakta duruyordu. Ancak fetih anlamında doğal sınırlara ulaşılması, Avrupa'da Rönesans'ın doğması, yukarıda bahsedilen yeni ticaret yollarının keşfi ve yeni kıtadan gelen madenler nedeniyle zenginleşen Avrupa, bu gidişatın sonunu hazırladı. Osmanlı padişahları hiç anlamadıkları bir ekonomik zoru yaşıyorlardı. Ancak yenilgiyi kendilerine açıkça farkettiren Avrupa'da başlayan aydınlanma hareketi değil, bir savaşın kaybı ve sonucunda yapılan antlaşma oldu: Karlofça Antlaşması. 1699'da yapılan bu antlaşmayla Hıristiyan devletlerin Osmanlı Devleti'ne haraç vermesi kaldırılmış ve Osmanlı Devleti, Avrupa devletleri arasındaki diplomatik önemini politik prestijini kaybetmişti. Oysa Osmanlı 15.yüzyılda Avrupa politikasının tam da içindeydi.

Karlofça Antlaşması'ndan tam 19 yıl sonra Avusturya ile Osmanlı arasındaki savaş, Pasarofça Antlaşmasıyla sonuçlandırılmıştır. Bu antlaşmayla iki ülke arasında 25 yıl süreli bir barış sözleşmesi yapılmıştır. 12 yıllık Lâle Devri de bu barış

döneminin (her ne kadar savaşlarla kesintiye uğrasa da) bir ürünü olmuştur. İşte ilk yenileşme fikirleri tohumlarını Osmanlı toprağına bu dönemde bırakır.

1730'dan önce padişaha ve saraya en yakın ocak olan Bostancı ocağından 300 askerle bir birlik kurularak talimlere başlandığı ve bu girişimin 1730'da çıkan fakat bastırılan Yeniçeri ayaklanmasında rolü olduğu tahmin edilmektedir. İkinci bir adım 1730 ayaklanmasının bastırılmasından sonra ve Avrupa'da Claude Alexandre Comte de Bonneval (1645-1747) adında pek tanınmış, Fransız aristokrasisine mensup bir generalin yönetimi altında atılır. Önce 29 yaşında yurdundan kaçarak daha önce karşısında savaştığı Avusturya ordusuna giren Bonneval, 1727'de oradan da kaçıp Osmanlı ordusuna geçmeyi düşünerek Venedik'e gelir. Bu avantür ruhlu, ilkesiz ama yetenekli general Avusturya'ya teslim edilmemek için zorunlu olarak müslüman olur ve Ahmet adını alır. 1730 ayaklanmasının bastırılışından bir süre sonra sadrazam olan Topal Osman Paşa bu ünlü generalden yararlanılabileceğini düşünerek onu İstanbul'a çağırır ve kendisine Humbaracı ocağını yenileştirme ödevini verir. Osmanlı tarihine Humbaracı Ahmet Paşa diye geçen Bonneval'in oldukça önemli öngörüleri vardır. Osmanlı'nın Avrupa'dan yalnızca çağdaş askerlik ve silah teknolojisi almasının yeterli olmayacağını aynı zamanda ekonomik kalkınmasını mutlaka gerçekleştirmesi gerektiğini vurgulamaştır. Bu görüşlerin çok daha önceden İbrahim Müteferrika tarafından dile getirildiğini hatırlatmakta yarar var.

Osmanlı ekonomisi savaşa dayalıdır. Savaş yaptıkça ve zafer kazandıkça sistem kendisini sürdürebilmekte. Doğal sınırlara ulaşma, yenilgiler vb. ekonomik bunalımı getirmiş ve sistemin bozulmasına yol açmıştır. Bu gelişme eskiden devleti savunan yeniçerilik kurumunu, şimdi devletin karşısına geçirir. Yenileşme düşüncesinin ilk tohumlarının toprağa Lâle Devri'nde atıldığını söyledik. Bu dönemde alafranga yaşam tarzına hayranlık, süse ve batı tarzı giyime düşkünlük aşırı boyutlardadır. Avrupa ticareti yoluyla gelen ve önceleri caiz olup olmadığı hararetli tartışmalara yol açan kahve bu dönemde serbestleşerek, kahvehanelerin açılmasına sebep olmuştur. Kahvehaneler paradoksal bir şekilde, hem hükümete karşı Yeniçeriler ve Bektaşiler tarafından ayaklanma hazırlanılan yerler haline gelmiş, hem de ilerde görüleceği gibi Nizam-ı Cedit girişiminin finansman kaynaklarından biri olmuştur.

Yeniçerilik sistemi süreç içinde tamamen dejenere olur. Evliliğin yasak olduğu yeniçeriler, evlenip çocuk sahibi oldukları gibi askerlikten başka her işi yapar hale gelirler. Artık yeniçerilik askerlik değil, ulufe sahipliğidir. Her padişah değiştiğinde ulufe alan yeniçeriler, bazen padişah düşürmeyi, ulufe almak olarak görür olmuşlardır. Bununla birlikte yeniçeriler olur olmaz kazan kaldıran militer bir güç olarak görülemezler. Bunalım dönemlerinde başkaldıran ve halkı da etkileyebilen bir güruh olarak değerlendirilmeleri daha doğrudur. Bu güruh özel dönemlerde muhalifini çökertebilecek ciddi bir siyasal güç haline gelebilmektedir. Asıl ürkütücü yan budur.

Osmanlı Devleti'nin süreklilik gösteren bütçe açığını kapatmak ve Nizam-ı Cedit ordusunu finanse etmek için gelirlerini hızla arttırması gerekmektedir. Başka zorunlulukların yanısıra bu nedenle de klâsik tımar sisteminden (çok büyük bir kopuş anlamına gelmese de) iltizam sistemine geçilmiştir. İltizam sistemi, klâsik tımar sisteminden iki yönden farklılık gösterir. İlki mukataa verilmesi: Hazinenin vergi gelirlerini peşin alabilmek amacıyla eski tımar ve zeametlerin ihale yolu ile bu miktarı ödeyebileceklere devredilmesi anlamına gelmektedir. Devretmede farklı yollar uygulanmıştır. Bu yollardan birisi, devlete ait mukataanın yaşam sürecince verilmesidir. Bu durum, Osmanlı padişahı dışında herkesin kul olarak yaşadığı ve mirasa izin verilmeyen bir sistem için oldukça ciddi bir adım olarak görülebilir. Bununla ilgili olarak "intisab mekanizmasının güçlenmesiyle bürokraside kul sisteminden daha aristokratik bir yapıya geçiş süreci başlamıştır" yorumları yapılmaktadır. Özellikle Edhem Eldem "Osmanlı Devleti ve Fransa" adlı yazısında bu konuda Fransa'yla Osmanlı arasındaki benzerliklere dikkat çekerek Fransa'nın vergi gelirlerini arttırmak için bürokrasinin çoğunu satışa sunduğunu belirtmektedir. Yine tımar sisteminden bir başka farklılık ise mukataaların emanetle verilmesi olarak karşımıza çıkar. Bunun sonucunda tefecilik, kapkaççılık hızla türemiş, reaya daha çok sömürülmüştür. Ücret karşılığında mukataa, bir iltizama verilmiştir. Ancak bu iltizamlar kendi mültezimlerinden topladığı gelirler için devlete hesap vermek zorundadırlar. Fazlalık iltizam sahiplerinindir. Bu mukataaların verilmesinde, yani satışların yapılmasında yapılan yolsuzlukların yanısıra, alan kişi ödediği parayı ve rüşveti çıkartabilmek için reayaya aşırı baskı uygulamıştır. Bu, "reaya ve devlet aleyhine sömürücülüğe dayanan bir sınıflaşma sürecinin (Batıdan farklı) başlaması demektir" diyen Berkes, sistemdeki tefeci ve sarraf gücünü şöyle açıklamaktadır: "tefeci, reayanın cankurtaran yardımcısı rolünde, sarraf da mansıp ve mukataa sahiplerinin teminatçısı rolündedir. Birincisi ile köylü tefecilik yapan âyana bağlanır. Mukataa alanlar ödeyecekleri peşin için resmen tanınan ve "kuyruklu" denen sarraflardan bir kefil göstermeye mecburdu; ödemeyi yapamadığı takdirde onu bu sarraf ödeyecekti. Bu yüzden, sarraflar idare amirlerini kontrolleri altında tutarlardı. Demek ki halk ve devlet hazinesi faizcilerle sarrafların ipoteği altına girmişti." (5) Böylece toplumda zenginleşen bir kesim oluşmuş, bu kesimin padişahla olan ilişkileri tamamen düşmanlık üzerinden şekillenmiştir. Bu sayede yaşanan sermaye birikiminin üretim biçimini değiştirmeye yönelmek gibi bir yanının olmaması değişik tartışmalara yol açmıştır. Bazıları bu kesimin ortaya çıkmasını, Avrupa'daki derebeylik sisteminin aynısını yarattığı sonucuna vardırmışlardır ki genellikle bu görüşün sahipleri Osmanlı sisteminin klasik feodal sisteme benzediğini söylerler.

Diğerleri ise yaşananın doğu toplumlarına özgü kapalı bir ekonomik işleyişten başka bir şey olmadığı görüşündedir. Bu ikinci görüş bizi kesinlikle, Osmanlı toplumunu Marx'ın ve Engles'in pre-kapitalist dönemdeki toplum yapılarının feodal üretim tarzından farklılıklarını vurgulamak amacıyla geliştirdikleri ATÜT'le (Asya Tipi Üretim Tarzı) açıklamaya götürmemelidir. ATÜT'çülerin durgunluk ve iç

dinamiklerle dönüşememe tezlerine karşılık Osmanlı toplumu değişmiş; yeni sosyalist düşüncelerle, sosyalist partilerle, işçi sınıfıyla ve grevlerle tanışarak bir burjuva devrimine ve Cumhuriyete doğru yol almıştır. Osmanlı toplum yapısı 13. Yüzyıldan 19. Yüzyıla düz bir çizgi izlememiştir. Rönesans, Sanayi Devrimi, 1789 Fransız Devrimi gibi Avrupa'daki gelişme ve değişmeler dünyayı olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkilemiştir. Osmanlı, kapitalizmin uluslararası eğiliminin güçlenmesiyle birlikte özgül konumundan tamamen çıkıp dünya sistemine entegre olmuştur. 1300-1600 yılları arasında tımar sistemine dayanan özgül bir yapı karşımıza çıkar. Askeri sistem, toprak sistemine paralel örgütlenmiştir. 1600-1800 arası ise iltizam sisteminin derece derece yaygınlaştığı, bir tür desantralizasyon sürecine tekabül eder.

Tarihin "Tarih" olmaya başlaması

Modernleşme kanalının ciddi bir şekilde zorlanmasını III. Selim'e kadar götürebiliriz. Osmanlı 1789 Fransız Devrimi'nden etkilenmiştir. Ahmet Asım Efendi'nin 1791-1808 yılları arasını yazdığı vakayinamesinden, bu yıllar esnasında, Türkiye'de Fransız nüfuzunun genel etkisi hakkında açık bir izlenim edinebiliriz. Ahmet Asım Efendi III. Selim'in reformlarının başarıları ve başarısızlıkları, onun düşüş nedenleri ve koşulları hakkındaki uzun bir tartışmada, Fransız nüfuzu üzerinde önemli durur. III. Selim 1789'dan 1808'e kadar süren saltanatı süresince yeniçerileri kaldırmak ve ulemanın nüfuzun kırmak için çaba sarfetmiştir. Meclis-i Meşveret'i açmıştır. Meşveret (danışma) yönteminin devlet yöntemine sokulması küçük de olsa "meşruti" yönetim lehine atılmış bir adım olarak görülebilir. Nizam-ı Cedit'i kurulmuştur. Aydınlanma düşüncesinden ilk etkileniş, kendisini askeri yenileşme anlayışında göstermiştir. Osmanlı askeri düzeninin modern Avrupa yöntemlerine uyacak şekilde yenilenmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla Fransız hocaların okutmanlık yaptığı mühendishaneler açılır. Ancak bu girişimler kısa süreli de olsa kesintiye uğratılacaktır.

"1807 yazında İmparator Napoleon, Rusya'daki İmparator kardeşiyle ittifak halindedir; Sultan III. Selim tahtından indirilmiştir ve gerici takım İstanbul'da iktidardadır. Fransız Devrimi, doğduğu toprakta ölmüş ve Türkiye'deki nüfuzu sönmüş gibi görünmektedir. Fakat hürriyet ağacından kesilen dal İslam toprağında kök sürmüştür bir kez. Hem acı hem tatlı meyveler verecektir". (6)

Nizam-ı Cedit'i finanse etmek üzere yaratılan iktisadi sistemin yarattığı iltizam sahiplerinin ve ayanlarının değişik kliklerinin kıskacı altındaki III. Selim yalnızca yeniçeriler değil, iltizamı elinde tutanların da işin içinde olduğu bir ayaklanma neticesinde Nizam-ı Cedit'i kaldırdığını ilan etmek zorunda kalır. Fakat bu geri dönüş III. Selim'in iktidarını korumasına yetmez. Nizam-ı Cedit'i gavur icadı olarak gören ayaklanma sonucu iktidarını kaybeder. Bu ayaklanmanın ardından tahta geçirilen IV. Mustafa kendi siyasal iktidarını sınırlayan ve iktidarın gücünü şeriat-

tan aldığına vurgu yapan "Şer-i hüccet" adlı bir sözleşmeyi imzalar. Bu belge padişahla kulları arasında siyaset dengelerini dinsel kurallara dayanarak yeniden konsolide etme girişimi olarak değerlendirilebilir. Doğrudan sonucu devletin, dinin "bilinenin uygulanması, istenmeyenin önlenmesi" kuralına uyacağını taahhüt etmesi, bunun garantisi olarak da Yeniçeri ocağını kabul etmesidir. IV. Mustafa'nın saltanatı kısa sürer. Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'a yürümesi ile II. Mahmut tahta geçirilir. Bu iktidar değişikliğiyle birlikte tutucuların sekteye uğrattığı yenileşme hareketleri tekrar canlanır.

II. Mahmut'un tahta geçmesinden sonra Alemdar Mustafa Paşa öncülüğünde Sened-i İttifak belgesi imzalanmıştır. Bu belgenin Şer-i Hüccet'ten daha ileride olduğunu söyleyebiliriz . üstün tarafları şunlardır; 1) Padişahlık makamının en üstün egemenlik makamı olduğu belirtilmiştir; 2) Yasama ile uygulama organları arasında bir ayırım yapılabilmiştir; 3) En önemlisi, Padişah ya da hükümeti adaletsizce eylemlere giriştikleri takdirde ona karşı isyan hakkı tanınmıştır. Eğer sözleşmedeki bazı maddelerden biçimsel mesajlar çıkartılmaya kalkışılırsa rahatlıkla yanlış ya da eksikli yorumlara ulaşılabilir. Örneğin üçüncü madde ön plana çıkartılırsa sözleşmenin hem padişahın yetkilerini sınırlayan hem de ayana yetkiler tanıyan ve bu yetkileri Padişaha kabul ettiren bir belge niteliğinde olduğu ileri sürülebilir. Yok eğer 1. Madde önemli bulunursa bu sefer de belgenin padişahın iktidarını güçlendirdiği öne sürülebilir. Örneğin bazıları Şer'i Hüccet'le Sened-i İttifak'ı karşılaştırarak birbirinin benzeri girişimler mi yoksa ters girişimler mi olduğunu tartışırlar. Halil İnalcık da Sened-i İttifakla Gülhane Hattı Hümayunu arasında benzeri bir bağlantı kuruyor. Yalçın Küçük kitabında katılıyor ve aktarıyor: "Gülhane Fermanı ters yönde bir adımdır. Bunu daha önce söyleyen var, Halil İnalcık şunları yazıyor: Siyasi tarih bakımından Sened-i İttifak büyük ayanın devlet iktidarını kontrol altına alma teşebbüsünü ifade eder. Gülhane Hattı ise ona karşı Padişah'ın mutlak otoritesini savunarak merkeziyetçi devlet idaresinin, bâşka deyimle bürokrasinin işlere mutlak bir şekilde el koymasını ifade eder." (7)

Görüldüğü gibi uçlarda değerlendirmeler yapmak bizim eksikli, gereksiz ya da yaparsız vargılara ulaşmamızı sağlayacaktır. Yöntemsel açıdan kopuş ve süreklilik arasındaki dengenin kurulması önemlidir. Sened-i İttifak karşılıklı siyasi dengelerin gözetilme çabası sonucunda ortaya çıkmış çelişkili ve paradoksal özellik taşıyan bir sözleşmedir. Amaç iktidar kavgasını taraflar arası dengeleri gözeterek uzlaştırmaya yöneliktir. "Bu belge yeni bir devlet rejimi kurulması sorununda yatan güçlükleri yansıtır. Sözleşmeyi hem hanedanlar tarafının, hem Padişah tarafının kabul etmekte gösterdiği kaçınma bunun bir görüntüsüdür. Sözleşmeye karşı iki tarafın gösterdiği isteksizlik, daha sonra ittifak yerine çatışmaya girişmeleri sözleşmede iki yanın da çıkarlarına uymayan kuralların yanyana bulunması, bunların birbirleriyle uyuşmazlığını gösterir." (8)

Şimdi Sened-i İttifak'la karşılaştırılan diğer belgeye, Tanzimat Fermanı'na bakalım. Tanzimat 1839'da İngilizci olarak bilinen Mustafa Reşit Paşa'nın etkisiyle

Padişah Abdülmecit tarafından ilan edilir. Gülhane Hattı Hümayunu anayasacılık hareketlerindeki en önemli adımlardan biridir. Şimdi Tanzimat Fermanı'nın zemininin hazırlandığı II. Mahmut döneminde neler yapıldığını görelim. Hukukta, eğitimde, toplumsal yaşamda Tanzimat dönemine damgasını vuracak olan düalist yapının temeli II. Mahmut zamanında atılmıştır. Tanzimat hareketinin düşünsel hazırlayıcıları bu dönemde Fransa'ya gönderilmiştir. II. Mahmut askeri alanda Yeniçeri Ocağı'nı kaldırarak Asakir-i Mansure-i Muhammediye'yi kurmuştur. (Vakay-i Hayriye) Bundan yaklaşık 1 ay sonra Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına karşı protesto başlattıkları gerekçesiyle uzun yıllar yeniçerilerle işbirliği yapmış Bektaşi tarikatını dağıtmıştır. II. Mahmut bu sıkı muhalefet temizliğinden sonra yenilik hareketlerine daha rahat bir şekilde devam etme olanağı bulmuştur. Hukuk düzeninde bir takım değişiklikler yapan II. Mahmut Meşveret yöntemini sürdürmüştür. Merkezi hükümet organı, adalet organları ve orduyla ilgili yeni kurallar koyacak olan; Dar-ı Şuray-ı Bab-ı Âli, Meclis-i Ahkam-ı Adliye ve Askeri Şûra Dairesi olmak üzere üç tane meclis kurmuştur. Bu meclislerin çalışmalarının amacı bir tür anayasa hazırlamaktır. Yine bu dönemde, Padişahın yürütme yetkisine yardımcı olmak üzere Batı tarzında Bakanlıklar kurma girişimi başlatılmıştır. Sadrazamlık ünvanı başvekalete çevrilmiş, başbakanlık, bakanlıklar arasında işbirliği ve anlaşma sağlayan bir şeref yeri durumuna getirilmiştir. Böylece sadrazamlık hükümdarın mutlak vekilliği olmaktan çıkarılarak başvekil adı altında silikleştirilmiştir. Bu dönem de arıca Fransa'ya Kara ve Deniz Harp Okulu öğrencisi gönderilmiş ve 1827'de Tıbbiye açılmıştır. Dersler yarı Türkçe yarı Fransızca yapılmaktadır. 1831'de orduya trampetçi yetiştirmek için "Mızıka-i Hümayun Mektebi" kurulmuştur. Rüşdiye adıyla 8 yıllık okullar bu dönemde açılmıştır. Kızlar ortaöğretime sokulmaya başlanmıştır. Giyim kuşamda yenilik yaptığı için Gavur Padişah diye anılan; bazılarınca Rus Çarı Deli Petro'ya benzetilen II. Mahmut'un Müslüman olanlarla olmayanların aynı fesi giymelerini emretmesi seküler düşüncenin ilk ipuçları olarak değerlendirilebilir. Bu hatırlatmadan sonra Niyazi Berkes'in konuyla ilgili olarak yazdıklarını aktarıyoruz: "Ulemanın saltanat geleneğini şeriat adına müslümanlaştırma görevinin durması ile şeriat hukukunun dünya işleri üzerinde tutucu olmak gücü kalktı; adalet ile şeriat birbirinden ayrılmaya başladı. Bu ayrılış, hukuka dayalı idarenin ve din, mezhep fakir gözetmeden eşitlik anlayışının doğmaya başladığını gösterdiği gibi, din işleri ile dünya işlerinin birbirinden ayrılması anlamında çağdaşlaşma sürecinin de asıl başlangıcı olmuştur." (9)

Tanzimat döneminden itibaren kurumlar ve kavramlar batıdan hızla ithal edilmeye başlanmıştır. Osmanlı toplumu; ilk kez bu dönemde seçimle karşılaşır. Osmanlı toplum yapısındaki yeniyle eskinin birarada bulunması Tanzimat döneminde daha açık bir hale gelir.

Üç Tanzimat Paşası'ndan biri olan Fransızcı Âli Paşa Tercüme Odası'nda yetişmiştir. Tanzimat'ın ilanı ve Tercüme Odası'nın kurulması Türk aydını açısından tarihin önemli dönüm noktalarına işaret eder. Batı dillerinin Türkiye'ye girişi Tercüme Odası yoluyla oluyor. Tercüme Odası'na girmek için mutlaka bir Batı dilini

bilmek gerekmiştir. Çeviri Avrupa tarihinde de aydınlanmaya doğru giden süreçte (özellikle Grek ve Latin kaynaklarla, Arapça'dan yapılan çeviriler) önemli rol oynuyor.

Tanzimat'la birlikte açık bir şekilde devleti kurtarma ve ileriye atılmanın yolu modernleşme ve Batılılaşmada görülüyor. Tanzimat'ın üç Paşası da iktidarlarını yabancı elçiliklere dayanarak kuruyorlar. Reşit Paşa'nın İngilizci, Âli ve Fuat Paşaların Fransızcı olduğu biliniyor. Evet Tanzimatçı Paşalar iktidarlarının dayanağını yabancı elçiliklerde görüyorlar. "Fuat Paşa, durumlarını şöyle anlatmıştır: Bir devlette iki kuvvet olur. Biri yukarıdan, biri aşağıdan gelir. Bizim memlekette yukarıdan gelen kuvvet cümlemizi eziyor. Aşağıdan ise bir kuvvet hasıl etmeye imkan yoktur. Bunun için pabuççu muştası gibi yandan bir kuvvet kullanmaya muhtacız. O kuvvetler de sefaretlerdir" (10)

Gülhane Hattı Hümayunu, bu tasvir edilen kuvvetlerden yabancıların Osmanlı üzerindeki baskısı ve batıya modern bir rejim kurulabileceğini gösterme kaygısıyla ilan edilir.

Fermanın hazırlanmasında ve bu süreçte etkili olacak paşalar, Bab-ı Âli'de yetişmiş, Fransa'da ve Londra'da bulunmuşlardır. Bu paşalardan Tanzimat'ı ilan eden Mustafa Reşit Paşa aynı zamanda onun hazırlayıcısıdır da. Bu ferman öncekiler gibi padişah ile ayanlar ya da ordu arasında değil; Padişah ile yürütme arasındadır. Yabancı baskısı neticesinde ilk kez müslüman olmayan tebanın haklarının sağlanması ve korunması padişaha bir görev olarak verilmiştir. Devlet yönetiminin, hükümetin kendi iradesine göre değil, yeni kanunlara uygun olarak davranacağı anlatılmış, bu yeni kanunların şeriata uygun olacağının altı çizilmiştir. Bu nokta daha sonra kanun çıkarılması aşamasında sorun yaratacaktır. Gerilim özellikle Mecelle'nin (Medeni Kanun) kabulünde ortaya çıkar. Çünkü Osmanlı'da genel kanunun aksine şeriata dayanan, otokratik bir rejim yoktur. Şeriat kendisini özel hukuk alanında göstermiştir. Saltanat her zaman hilâfete baskın olur. Abartılı olacağını sanmıyoruz. Tanzimat Fermanında hükümdarın yetkisinin halk ya da onun temsilcileri karşısında değil, hükümet karşısında kısıtlanması yorumu büyük ölçüde doğrudur. İlk düzenlenen kanun, Ceza hukuku alanında olacaktır. Açıkça Fransız hukukundan etkilenilmiştir. Ancak içten gelen baskı hem kanunun geri çekilmesine hem de padişah tarafından M. Reşit Paşa'nın azline neden olur. Ancak kısa bir zaman sonra M. Reşit Paşa tekrar Sadaret makamına döner. O dönünceye kadar reformlar kısa süreli de olsa durur.

Bütün yapılanlara rağmen azınlıkların şikayetleri dinmemiş ve yabancıların baskısı artmıştır. Elçilerin özellikle Paris'te toplanacak olan barış konferansında, Rusya'nın Kaynarca antlaşmasından beri elde ettiği Ortodoks Hıristiyan milletler lehine isteklerde bulunacağı öğrenilir. Bunun engellenmesi amacıyla 1856'da Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Bu fermanda yabancı azınlık hakları ayrıntılandırılır. Örneğin, Hıristiyanlarında askerlik yapmaları öngörülür. Vilayet ve belediye meclisleri ve adalet kuruluna Hıristiyan üyelerin de katılacağı belirtilir. Tanzimat pa-

şaları Âli ve Fuat'ın egemen olduğu bu dönemde, mukataa sahiplerine tapu dairesinden verilen belgelerle toprağın mülkiyeti devredilmiştir. Özel mülkiyetin tanınması reayaya değil toprak sahiplerine yarayacaktır.

Tanzimat dönemi ve hemen ardından gelen Islahat Fermanı Osmanlı devletinin modernizasyonunda ciddi değişikliklere yol açarken, ekonomik açıdan Osmanlı'nın dünya kapitalist sistemiyle bütünleşmesinin başlangıcı olmuştur. Örneğin 1839 Tanzimat Fermanın'dan bir yıl önce 1838'de İngiltere ile Serbest Ticaret sözleşmesi imzalanmıştır. II. Mahmut Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali'ye karşı Türk ordusunun İngiliz subaylarının emrine verilmesine reddederken; bunun yerine Ticaret antlaşmasını kabul etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı'daki genel kanı, İngiltere ve diğer batı devletlerinin istediği ticaret rejimi uygulanırsa, bu antlaşmanın gerektirdiği liberal uygulamaların ülkeyi Batı uygarlığının düzeyine ulaştıracağı yönündedir. Buna ek olarak batılı devletlerin Türkiye'ye diplomatik destek sağlayacağı da düşünülmektedir. Ancak Batı devletleri Osmanlı topraklarının bütünlüğünü koruma konusunda verecekleri desteği, reform talepleri konusunda ısrar edecekleri bir koz olarak kullanmışlardır.

Tanzimat ve Islahat Fermanıyla gayrimüslimlere tanınan hakların ve Arazi Kanunnamesiyle toprakta özel mülkiyetin tanınmasının bazı sonuçları olmuştur. Bu iki uygulama gayrimüslim halkla müslüman topluluklar arasında bir denge kurmaya amaçlamaktadır. Osmanlı toplumunun etnik mozayiği alt yapı için de geçerlidir. Müslüman halk tarımla geçinirken, Avrupa ile ilişki içinde olan ticaret burjuvazisi ise gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Islahat Fermanı'nda, gayrimüslimlerle müslüman halk arasında oluşturulan eşitlik durumu, Osmanlı'nın üstyapı dengesinin bozulmasına yol açmıştır. Unutulmamalıdır ki Osmanlı'nın iktidarını koruması müslüman köylülerin kayırılması böylece ortaya çıkabilecek ayaklanmaların önüne set çekilmesi ile de mümkün görülmektedir. Üst yapıdaki bu dağınıklık "Osmanlılık" ideolojisiyle giderilmeye çalışılsa da başarılı olunamamıştır. Herşeydenönce batılı devletlerle yoğun ilişki içerisindeki etnik gruplar bağımsızlık peşindedir. Aynı zamanda müslüman halk da rahatsızdır. Osmanlılık adı altında gayrimüslimlere tanına hakların sonu gelmemektedir. Bu nedenle müslüman halk islami kimliğine daha sıkı yapışır. Yapıyı toparlayacak Türk kimliğinin yerleşmesine ise henüz çok vardır.

Aydın-düalist yapı ve kimliksizlik

Tanzimat'la birlikte kurumlarda, toplum hayatında yaşanan düalist yapı, Türk aydının da kimliği oldu. Ya da kimliksizliğinin nedeni. Bab-ı Âli'de yetişen aydınların öncelikli hedefi Osmanlı Devleti'ni yaşatmaktı. Devletin yönetici ve yönetici bürokrat kesimi ise modernleşmeyi hem getirmek hem de varlıklarının sürdürebilmek için sınırlamak durumundaydılar. Türk aydını bu nedenle kimi zaman devletin önemli yerlerinde görev yaptı, kimi zaman sürgün yaşadı. Ama devlet ya da dü-

zenle bağını hiçbir zaman koparamadı. Aydınlanma fikirleri, modernleşme sürecine eşlik eden sınıf mücadelelerinin de sonuçlarının görülmesi nedeniyle, tümüyle benimsemedi. Aydınlanma ile gündeme gelen çeşitli akım ve aydının fikirleri adeta rasyonel olanları alma ama hiçbir zaman içselleştirememe durumunda yaşandı.

Köklü bir gelenek olan saltanata saygı ve bağlılık Yeni Osmanlılar içinde geçerli bir durumdu. Yeni Osmanlı'ların aslı eleştiri okları Bâb-ı Âli'ye, Âli ve Fuat Paşalarıydı. Bu anlayış Namık Kemal'in şu sözlerinde net bir şekilde gözlenebilir: "Bugüne kadar sultan kendisinden istenilen ve halk için faydalı olan herhangi bir şeyi yapmaya asla reddetmedi".

Namık Kemal, Tanzimat'ın ilanından 1 yıl sonra doğmuştur. Devlete sofistçe bağlı olan Namık Kemal'in yaşamının önemli bir bölümü sürgünlerde ve hapislerde geçer. Yeni Osmanlı'ların kurucularından biri olarak Batı tarzında kurulmuş ilk siyasal örgüt üyelerinden biridir. Tarih bilmenin yazı bilmek kadar gerekli olduğunu düşünen Kemal, Arapça'nın yanında Fransızca da bilmektedir. Fransız aydınlanmacılarından etkilenerek Montesquieu, Voltaire, Rousseau'dan çeviriler yapar. Namık Kemal her ne kadar en iyi hükümet biçiminin cumhuriyet olduğunu düşünse de, Osmanlı toprağına uygun olanın meşrutiyet olduğuna inanır. 20 yaşlarında akılcı ve laik yönelimleri olan Şinasi'yle tanışır ve birlikte Tasvir-i Efkâr gazetesini çıkarırlar. Her ikisi de Mustafa Reşit Paşa hayranıdır. Aydınlanma görüşünü temsil eden Şinasi'ye göre girdiğimiz yeni medeniyet, Avrupa'nın mucizesi akıl ve kanundur. Yeni değerler dünyasının başında adalet, halk ve bilgelik kavramları gelir. İslamiyet bir cehalet devrini kapadığı gibi, bu devir de bir zulüm ve cehalet devrini kapar, akıl ve adalet devrini açar. Şinasi'nin fikir dünyasında henüz hürriyetin yeri yoktur. O, hiçbir rejim değişikliği istemez. Tanzimat'tan önce zulmün ve köleliğin elinde oyuncaktık; Reşit Paşa'nın "Kanun"u bizi ondan kurtardı, der.

Namık Kemal, Ziya Paşa yeni Osmanlı Devleti'nde şeriata dayanılmasını istiyorlar ve fıkhı savunuyorlardı. Batıcılıkla osmanlıcılık arasında gel gitlere sahne olan bu dönemde türkçülük akımı da düşünsel düzeyde ilk ipuçlarını vermeye başlamıştır. Bu görüşlerin uzlaştırılması yolunda ilk girişim Ali Suavi'den geldi. Ali Suavi modernleşmiş bir İslamcılıkla Batıcılığın ve Türkçülüğün birbirini tamamlayan üç görüş olduğunu iddia etti. Laikliği savunan Suavi, dünyanın dini kanunlarla idare edilmesine karşı çıkıyor, din ve devlet işlerinin ayrılmasını istiyordu.

1865'de Belgrad Ormanında, ortak noktaları Bâb-ı Âli'de bulunan Âli ve Fuat Paşalara muhalefet olan 6 genç Yeni Osmanlılar olarak İttifak-ı Hamiyyet adıyla anılacak gizli örgütü kurdular. Pikniğe katılanların hepsi Avrupa'da bulunmuş, Bâb-ı Âli Tercüme Odası'nda zaman zaman çalışmış kimselerdi: Mehmet Bey, Nûri, Reşad, Namık Kemal, Ayetullah, Refik. Gayeleri imparatorluktaki "mutlakiyet idaresini meşrûtî idareye" dönüştürmekti. (11) "İttifak-ı Hamiyyet'in kurucu üyelerinin, aşırı vatanseverlikleri onlara reformlara Osmanlı için, Osmanlılar tarafından ve İslami çerçevede düşündürmekte ise de, kendilerini siyasetten Avrupa'yı izlemeyi amaç edinmiş kişiler olarak görüyorlardı" (12)

Meşrutiyet düşüncesi, Padişah Abdülaziz ve V. Murat dönemlerinde, içte ve dışta iyice güç kazanmaya başlanmıştır. Yeni Osmanlılarla ilişkisi olan V. Murat tahta geçtiğinde Namık Kemal Kıbrıs'tan çağrılır ve padişahın özel sekreteri olur. 1876'da Abdülhamit'le görüşen Mithat Paşa Kanun-i Esasi'yi destekleme konusunda söz alır. Daha sonra yaşadığı siyasi gerilimler yüzünden akli dengesini yitiren V. Murat için şeyhülislamdan sultanın hal'ine cevaz veren fetva alınır. V. Murat'ın öldürülmemesi için Namık Kemal'in Mithat Paşa'ya gözyaşları içinde yalvardığı fakat, Paşa'nın bunu kabul etmediği rivayet edilmektedir. Bu arada anayasa ve meşrutiyet düşüncesini benimsediğini açıkça belirten II. Abdülhamit tahta çıktıktan sonra, anayasa hazırlamak üzere bir komisyon kurulmasına izin vermiştir.

Birinci Meşrutiyet dönemi, 23 Aralık 1876'da Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesiyle başlar. Bu anayasa ile ilk parlamento kurulmuş ve 1877'de Osmanlı ilk kez genel seçimlerle karşılaşmıştır. Hükümetin siyasal sorumluluğu meclise değil, Padişaha karşıdır. Anayasanın 113. Maddesine göre "hükümetin güvenliğini bozdukları polis soruşturması ile kanıtlananları ülke dışına sürmek" yetkisi padişahındır. Bu haliyle Osmanlı parlamentosunun dönem Avrupa'sının en renkli parlamentolarından biri olduğunu söylemek gerekiyor. Osmanlı imparatorluğu oniki veya ondört milliyetten meydana gelmektedir. Meclis o zaman Daily News'ın İstanbul muhabiri olan Sir Edvin Pears tarafından şöyle tasvir edilmiştir. "Bağdat, Arnavutluk, Ermenistan ve Suriye gibi uzak yerlerden gelen temsilciler ilk kez birarada toplandılar. Tartışmaları müstesna derecede ilginç hatta şaşırtıcıydı. Üyelerin çoğu kendi bölgelerinde düzeltilmesi gereken ciddi bozukluklardan bahsetmekle beraber kendi seçim bölgelerinin kötü idare alanı olarak yalnız olmadığını öğrenmekten de hayrete düşmüşlerdi... Meclisin başında başkan olarak III. Napoleon'un sarayında Türkiye büyükelçiliği yapmış vaktiyle mükemmel bir Fransız öğrencisi olan ve eğitim bakımından hemen bütün milletvekillerinden üstün bulunan Ahmet Vefik vardı. Fakat resmi ve özel hayatta despotlaşmıştı; Meclis Başkanı olarak başmuallim vari hakimane tavırları kibirli ve bazen gülünçtü. Konuşan milletvekillerini sık sık saçmaladıklarını söyleyerek susturuyordu. Uzun ve sıkıcı bir konuşma yapmakta olan beyaz sarıklı bir milletvekili başkandan gelen sus eşek! diye yüksek sesle bağırma ile birden bire durdurulduğu zaman konuşmacı sanki vurulmuş gibi yerine oturmuştu. (13)

Her ne kadar 1876 Anayasası ile ilk parlamento kurulmuş olmasına rağmen, getirilen sistemin hem öz hem de görüntü itibariyle parlamenter bir sistemden uzak olduğu görülmektedir. Zaten bu parlamentoculuk oyunu da kısa sürer. Meclisde padişah ve hükümet karşıtı oluşmaya başlayan muhalefet yüzünden, Ahmet Vefik Paşa Osmanlı – Rus savaşını bahane ederek Meclisi Umumi'yi belirsiz bir süreyle 13 Şubat 1878'de kapatmıştır. 113. Maddeye dayanılarak ise Mithat Paşa önce sürdürülür sonra boğdurulur.

II. Abdülhamit'in yaklaşık 30 yıl sürecek olan istibdat dönemi başlar. Bu dönemde büyük ölçüde daha genç ve farklı kadroya dayanan Yeni Osmanlıların mu-

halefeti yeniden başlar. Daha sonra İttihat ve Terakki adını alacak olan örgütün kuruluş tarihi 1889'dur. 1889'da Askeri Tıbbiye'de kurulan gizli örgütün adı da İttihat-ı Osmani'dir. Kuruluşu Fransız Devrimi'nin yüzüncü yıl dönümüne rastlayan örgütün kurucuları, İshak Sükûti, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo, Hüseyinzâde, Ali'dir. Bu sırada Ahmet Rıza Paris Sergisini ziyaret için Fransa'ya gider. Cemiyeti kuranlarda birer birer Avrupa'ya giderek Ahmet Rıza'nın 1895'te çıkarmaya başladığı Meşveret gazetesi etrafında toplanırlar.

Vizyonsuz aydın bocalarken

Vizyon lâtincede "videre" fiilinden türemiş olan "visio" uyanış olmak, anlamak, kavramak karşılığında kullanılır. "Visio" sözü türetildiği çağlarda hayal görme anlamına da gelebilmiştir. Osmanlı aydınındaki düşgücü sınırlılığı, ufuk darlığı, perspektifsizliğiyle birleşince ortaya ciddi bir vizyon eksikliği problemi çıkmıştır. Vizyon eksikliği Türkiyeli aydına Osmanlı'dan mirastır.

"Osmanlı kültür hayatına baktığımızda, Aydınlanma'nın etkisini daha çok edebiyat alanında görüyoruz. Fakat felsefe söz konusu olunca, Osmanlı aydını pozitivizmi seçmiştir. Yani Alman idealizmi değil de Fransız pozitivizmi seçiliyor. Bunu şöyle açıklayabiliriz. Aydınlarımız o zaman daha çok Fransa ve Fransız kültürüyle ilişki içindeydi. Bu ülke ile iletişim daha yakından oluyordu. Daha önemlisi, Osmanlı aydınları yapmak istedikleri yeniliklerin programını, Fransız pozitivizminde hazır kalıplar halinde buldular. Aydınlarımızın kafası Alman idealizmi gibi soyut bir düşünce sistemine yaklaşmaya hazır değildi, kavramlarla düşünmeye henüz alışmamıştı. Doğal olarak, bir de toplumun pratik gereksinmeleri var, bunlar ağır bastırıyor. Pozitivizm, Alman idealizminin tersine, somut bir düşünce görünümünde idi, pragmatik yönleri bulunuyordu. Tanzimat'ta toplumun kalkınması söz konusu olduğunu biliyoruz. Aydınlar, "Avrupa'dan niçin geri kaldık?" diye soruyorlardı. Kalkınmamışız, çünkü teknikte çok geriyiz; batı gelişmiş, çünkü onun ileri tekniği var, diyorlardı. Bu açığı kapatmak için ne yapmalı? Batı tekniğinin arkasında hangi felsefe var? Aydınların kafasını hep bu sorular kurcalıyordu. Onlar bu nedenlerle, metafizik Alman idealizminin karşısında, pozitivizmi seçtiler." (4)

Jön Türkler'in başta gelen liderlerinden biri olan Ahmet Rıza, Fransa'da pozitivistlerin dergilerine yazılar yazar. Pozitivizmin Türkiye'deki ilk temsilcisi olarak karşımıza çıkan Ahmet Rıza, Fransa'dan yazdığı muhtıralarında Abdülhamit'e, içinde bulunulan tehlikeli durumdan kurtulunması için eğitimden, müspet bilimleri yaymaktan başka çare olmadığını bildiriyordu. Ona göre baskı rejimi devrime doğru gidiyordu. Bunu engellemenin yolu akılcı davranmaktan, Anayasalı meşrutiyet yönetimini yeniden getirmekten geçiyordu. Pozitivizm o dönemde dinsizlik sosyalistlik gibi bir şey olarak görülmektedir.

Meşveret çeşitli yollarla ülkeye sokulurken, arka arkaya sürgünler geldi. Bir sürü merkezde parçalanmışlardı, aralarında hem kişisel hem de siyasi farklar vardı. Bunların arasından Murat Bey, Mısır'dan Avrupa'ya geçerek Mizan'ı çıkarmaya başladı. Bu dergi Ahmet Rıza'nın karşısına bir rakip olarak çıktı. Meşveret'i gölgede bıraktı. Liberal ve meşrutiyetçi olmakla beraber O'nu da ilgilendiren islâm şeriatı altında müslüman bir meşrutiyetin kurulmasıydı.

Prens Sabahattin ise pozitivist görüşün rakibi olan Le Play Okulu ile ilgileniyordu. Ona göre asıl sorun Abdülhamit'i devirmek değil, doğulu toplum tipinden batılı toplum tipine geçmekti. İlk planda yapılması gereken, merkeziyetçi olmayan yani mahalli bölgelere kendini yönetme hakkı veren bir sistem kurmaktı Prens Sabahattin'in "merkeziyetsizlik ve özel girişim konusundaki görüşlerine, Ahmet Rıza ve çevresi, merkez olmazsa memlekette olmaz diyerek karşı çıktılar. Görüldüğü gibi İttihat ve Terakki'nin homojen bir yapısının olduğunu söylemek olanaksızdır.

Pozitivizm, materyalizmin ve modern biyolojinin Osmanlıya girmesi Tıp Fakültesi kanalıyla oluşmuştur. Beşir Fuad, Baha Tevfik ve Abdullah Cevdet dönemin öne çıkan materyalistleridir. Beşir Fuad anı anına kaydettiği ilginç bilimsel intiharıyla Türkiye aydın tarihindeki özgün yerini almış materyalist aydınlarımızdandır. Büchner'in kitapları Askeri Tıp Fakültesi öğrencileri arasında yaygın bir şekilde okunmaktadır. Düşünceleri edebiyat ve felsefe dünyasında büyük yankılar uyandıran Alman düşünürü Büchner ateizmi ve materyalizmi benimser. 1855'te yayınlanan Özdek ve Güç adlı çalışmasıyla antik çağdan günümüze materyalist düşünürleri inceleyerek, Feuerbach doğrultusunda çıkarsamalarda bulunur. Fransızca bilen Büchner Fransız Devrimi'nin etkisi altındadır. 1848 devrim hareketleriyle de yakından ilgilenir. Onun Özdek ve Güç'ünü çeviren Baha Tevfik dönemin islâmcı yazarlarından büyük tepki alır. Tıbbiye öğrencilerinden Abdullah Cevdet'te Büchner'den en çok etkilenenler arasında yer almaktadır. Büchner'den etkilenen bu materyalist düşünürlerin, Osmanlıyla Avrupa rejimleri arasındaki açıklığı din farklılığına indirgeyen yaklaşımları olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır. Şu soruna da değinmek gerekiyor. Osmanlı aydınının dinle hesaplaşması politik ve duygusal bir tepkiyi yansıtmıştır. Bu tepki daha çok mekanik materyalizmle temellendirilmiştir. Tanrı fikrini sorgulamada felsefi ve derinlikli yaklaşımlara rağbet edilmemiştir.

Yıllarca Avrupa'da kalmış hatta aralarında Marx'la aynı sokakta oturmuş olanların bile olduğu Osmanlı aydınlarının marksizme yabancı kalışları aynı yıllarda daha gelişkin materyalist anlayışlar varken, Büchner'in çoktan aşılmış mekanik materyalizme takılıp kalmaları ilginç olduğu kadar anlamlı bir durumdur.

Evet Jön Türkler de pratik ve düşünsel anlamda sorunlu bir miras yüklendiler. Devleti hasta olarak görüp kendilerine doktorluk misyonu biçtiler. Felsefi düşünme geleneği ve temeli olmayan Osmanlı aydını doğal olarak birikimini parçalı edindi. Bu onun tarihsellikten tamamen kopmasına ve kafasında yanlış analojilerin cirit

atmasına yol açtı. Biz neden geri kaldık, şu yüzden dedi. Batı ilerde, neden diye sordu. O zaman biz de öyle yaparsak çağdaş medeniyetler seviyesine çıkarız dedi. Pragmatistçe belli bir tarihsel kesite baktı, mekanik algıladı, doktorculuk oynadı. Batıcılaştıkça, osmanlıcılıktan da uzaklaşıp türkçülük akımına ulaştı. Parçalar arasındaki bağlantıyla uğraşmadı. Aşağılık kompleksi onu 'orijinalite bulma' saplantısına götürdü. Eklektik ve pragmatik düşünme biçimi köklü ve köhne bir sorun olarak hala gündemimizi meşgul etmiyor mu?

Osmanlı aydını neden böyleydi? Tarihi ve toprağı irdelemek gerekiyor. Sorunu aydına yüklemek bizi volontarist bir bakışa; aydının içine doğduğu tarihselliğe yüklemek ise determinist bir bakışa götürecektir. Oysa biz işi öncelik meselesine dökmeden, aydın toplumsal koşullarının ürünü olduğu gibi aynı zamanda onun şekillendiricisidir; çünkü belirleyen belirlediğiyle de belirlenir diyeceğiz.

Evet Osmanlı aydınının düşünsel anlamda devletle içiçe olması, maddi anlamda da "onu kurtarma" anlayışını temellendirebilecek bir felsefi düşünceye yönelmesinde etkili olmuştur. Osmanlı aydını Bâb-ı Âli Tercüme Odası'nda yetişiyor. Özgür düşünce ortamı yoktur Osmanlı'da. 1800'lü yıllardan önce sınırlı sayıda da olsa statükoyu düşünceleriyle sarsma girişiminde bulunan insanların idamla cezalandırılması, baskıcı yönetim anlayışının önemli bir göstergesidir. Çeviri azlığı, gazete ve dergilerin sık sık kapatılması ciddi bir sorundur. Yine Osmanlı'da düşüncelerin kolektif bir şekilde tartışılabileceği doğal geleneksel mekanlar yoktur. Tercüme Odası ve kahvehaneler böylesi bir işlevi yerine getirir. Gerçekten de kahvehaneler özellikle İstanbul'da, cami ve mescidin yerini alan ilk siyasal dedikodu hatta komplo yuvaları olmuştur. Bütün bunların yanı sıra Osmanlı'da felsefe bölümünün İstanbul Üniversitesi'nde 1900'de açıldığını hatırlatmak gerekiyor.

Hangi akım ayakta kalacak

Bu döneme damgasını vuran akımların temsilcisi olan İttihatçılarla halk arasındaki açı farkı çok fazladır. Çok uluslu Osmanlı'nın ideolojik tutkalının osmanlılık olduğundan daha önce bahsedilmişti. Ancak gayri müslim halkları saran ulusçuluk hareketlerinin sonucunda tek tek halklar bağımsızlıklarını ilân etmeye başladılar. Balkan Harbi ve Trablusgarp Savaşı sonucunda imparatorluğun sınırları daraldı. Sonuçta islâmcılık, batıcılık, osmanlıcılık akımlarına türkçülük akımı da katıldı. Ancak sürecin, Osmanlı saltanatının devamı düşüncesinden, ulus-devlet kimliğine yönelmeye başlanıldığının da işareti oldu.

İlhamını Science Politique Okulu'nda derslerine devam ettiği Albert Sorel'den alan Yusuf Akçura, milliyetler sorunuyla özel olarak ilgilenir. Öğrenimini bitirdikten sonra asıl yurdu olan Kazan bölgesine dönerek oradaki Tatar-Türk ulusçuluğu akımına katılır. 1904'de yazdığı Üç Tarz-ı Siyaset başlıklı yazısında İslâm Birliği, Osmanlı Birliği, Türk Birliği olarak ayırdığı üç politikayı net vurgulara var-

madan eleştirir ve tartışır. 1928'de yazdığı yazısında bu üç politika ile pan-islâmizm, pan-ottomanizm ve pan-türkizm'i: kastedişini bir yanılma olarak eleştirir. Sözünü ettiğimiz daha sonraki yazısında, o zaman türklük siyasetiyle Türkleri birleştirme, islâm siyasetiyle islâmları birleştirme fikirlerini birbirlerine karıştırdığını söyler. "Osmanlı devletinin içeride Türklük ya da İslam siyaseti gütmesi, dışarda Pan-Türkist ya da Pan-İslamist olmasını gerektirmez" der. Akçura eski görüşlerindeki bu düzeltmeyi Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki bir yazısında birinci anlamdaki türkçülüğü (turancılığı) emperyalizm olarak nitelendirir. Gerçekte, 1904'te Jönler arasında İslam, Osmanlı, Türk siyasetleri Üç Tarz-ı Siyaset yazısındaki anlamda kullanıyordu. Pan-Türkizm'i o zaman kimse ciddiye almadığı gibi, 1908 devriminden sonra Yusuf Akçura, yaymaya çalıştığı türkçülük fikirlerinin yasaklanmasıyla karşılaşmıştır. (15)

Bu dönemde türkçülük sosyalizm kadar tehlikeli görülüyordu. Türkçülüğe yöneltilen en önemli eleştiri bu anlayışın Osmanlı Devleti'nin dağılmasına yol açacağı iddiasıydı. Bu akım her ne kadar Rus asıllı bir Türk tarafından yayılmaya çalışılsa da dışardaki Türkler arasında hiç rağbet görmüyordu. "Türkçe ya da Türkçe-Moğolca karışığı diller konuşan halkların bir ulus oluşturduğu görüşü ne Osmanlılar arasında, ne de Rusya Müslümanları arasında vardı. Osmanlılar 'Osmanlılıkları' ile, Tatarlar 'Tatarlıkları' ile övünürler; aralarında ancak Müslüman olmaktan ileri gelen bir birlik görürlerdi. Temeli Türkçe olan dil konuşanların bir dil ulusu teşkil ettikleri görüşü Avrupalılardan gelme bir fikirdi; bu görüş ta Tanzimat devrinde doğduğu halde ne Osmanlılar, ne de Rus Müslümanları arasında bir hareket yaratmıştı." (16)

Devleti yaşatma kaygısı, bu kaygıyla yaşanan aydın-devlet ilişkisi onları sınıf aidiyetlerinden uzak tutuyordu. Yazılarında Parvus takma adını kullanan Alexander Helphand adlı marksist sosyalist Türk aydınlarına şöylesi önerilerde bulunuyordu: "Türkiye için kurtuluş yolu demokrasidir, fakat bu demokrasi sizin tanıdığınız diplomatlar ve bankerler Avrupa'sının demokrasisi değil, kendi sömürücüleri ile savaşan Avrupa'nın demokrasisidir. Siz aydınlar halktan uzaklaşmışsınız; kendi ulusunuzu tanımıyorsunuz. Siz milletinizi, ya kendi hayalinizde kahramanlık heyulâsı şekline sokarak göklere çıkarıyorsunuz, ya da cehalet ve muhafazacılığından ötürü onu yerlere çalıyorsunuz. Fakat siz milletinizin kanının artık son damlasını akıtmakta olduğunu hala görmüyorsunuz, başkentinizin kapıları önünde gürlemekte olan top sesleri (Balkan Harbi) kalplerinizi sarsmıyorsa, siz avcıları tarafından kuşatılmış bir av hayvanı gibi bir köşeye sıkıştırıldığınızı hala anlamıyorsanız size daha ne söyleyebilirim." (17)

Devr-i miras mı redd-i miras mı?

Osmanlı tarihinde bir dönüm yılı olan 1908'den 1923'e doğru giden sürecin şekillenmesinde, Avrupa modernizasyonundan farklı olarak, sınıf mücadelelerinin payı

olmamıştır. Öncelikle şunları belirtmek gerekiyor. 1908'den önce yerli sınai şirketlerin sayısında önemli bir artış gözlenir. 1908'de ise İttihat ve Terakki ulusal burjuvazi yaratmayı hedeflemektedir. Örneğin 1908-1909'da Avusturya ve Yunan mallarının boykotu, yerli malların tüketilmesi desteklenir. Telefon tesisatları ve tramvay sistemi kurulur, başkent elektrik ışıklarıyla aydınlatılır. 1908'den önce bizzat İttihat ve Terakki üyeleri tarafından organize edilen grevler, 1908'den sonra yine kendileri tarafından, "yabancı sermayenin ürkütülmemesi ve ülke sanayileşmesinin zorunluluğu adına bastırılır." (18)

Bu bağlamda ne ittihatçıların ne de cumhuriyetçilerin anti-emperyalistliğinden sözetmek olanaksızdır. Yalnız Kemalist devrimin anti-kolonyalizminden bahsetmek yerinde olur.

I. Dünya Savaşı'nın sonunda ise ülkede burjuvazi olarak adlandırılabilecek yeni bir sınıf filizlendirilmeye başlanmıştır. Bu anlamda Türk burjuvazisinin devlet eliyle palazlandırılması önemli bir fark olarak görülmüştür. Bu tez Osmanlı'dan devralınan siyasal tabloda sınıfların olmayışına dayandırılarak desteklenmiştir. Oysa Avrupa'da ulus-devletin yerleşmesinde bizzat devlet eliyle palazlandırılan bir burjuva sınıftan bahsedilebilir. Türkiye'de Avrupa'dan farklı olarak yaşanan daha çok gayri müslimlerin elindeki sermayenin Türkleştirilmesidir. Meselenin Türkiye'ye özgü olan yanı budur. Yoksa burjuvazinin devlet eliyle oluşturulması değildir. Kapitalizmde devletin yeri, kapitalist sınıfın özel alanlarda oluşturduğu sermaye birikimi için gerekli koşulların hazırlandığı kamusal alandır. (19)

Kemalist burjuva devrim II. Mahmut'la başlayan modernizasyon adımlarının kümülatif birikiminde bir sıçrama noktası olsa da, bu birikimin izlerini de taşıdı. Ancak yakın bir tarihe kadar resmi kemalist tarih kopuşa vurgu yapan bir yorumla yaşadı taşıdıkları? 1908'le 1923'ü gerçekleştiren kadrolar arasında sürekliliğin olduğu iddia edilebilir. En önemli süreklilik ögesi batılılaşma anlayışındadır. Çok ulusluluk sorununun Osmanlı'nın son dönemlerinde kaybolduğunu düşünürsek, toplumsal bir devamlılıktan da sözedilebilir. Cumhuriyet, devleti ulus bazında yükseltmeyi öngörür. 1908'den 1918'e İttihat ve Terakki'nin iktidarda olduğu sürecin sonuna doğru ortaya çıkan türkçülük akımı 1923 devrimi için bu anlamda yolaçıcı, kolaylık sağlayıcı olmuştur. Kemalist devrim politik sivrilikleri törpüleyen bir alan temizliği operasyonu gerçekleştirir. Batılılaşmanın, dinin, milliyetçiliğin, aynı potada eritilmesiyle yeni bir üst kimlik yaratma çabasına girişilir. Bu ögeler birbirlerinin aşırılıklarını yokeden her birinin diğeri ile dengesinin dinamik hale getirildiği kendini yeniden üretebilen, oynak bir denge kurulur. Millileştirilmiş, rasyonelleştirilmiş din, militarist-ırkçı kimliği törpülenmiş milliyetçilik, milli oluşuma denk düşen çağdaşlaşma.

Devrimcilik, akılcılık, laiklik, çağdaş uygarlık gibi kavramları içeren dünya görüşü aydınlanma düşüncesinden kaynaklanmıştır ve bu dünya görüşü Cumhuriyet Türkiyesi'nin resmi ideolojisi olmuştur. Devrimcilik Osmanlı'dan kopuşu temsil eder. Akılcılık ve laiklik, islamcılığın ulusal bir kimlik olarak görülmemesi gerek-

liliği bağlamında değerlendirilmelidir. Daha doğrusu kemalizmin seküler bir sosyo-politik yapı oluşturma hedefi, islamı reddetmekten çok onu çağdaş ve akılcı bir hale getirmekle ilgilidir. Rus kaynaklı ulusçuluk akımı islamcılık akımının baskın konuma gelmemesi için de körüklenmiş ve hemen hemen her dönemde ağırlığını koruyan bir söylem olmuştur. Milliyetçilik ideolojisi yüzyıllarca kendi egemenleri ve aydınları tarafından bile horgörülmüş bir millet olan Türkler üzerinden pompalanmıştır.

Kültürel miras sahiplenilirken, daha ayıklayıcı ve toplumsal pratiğe geçirmede daha radikal davranıldığı söylenebilir. Hatta kemalizmin görüntüde çizdiği radikal yan en fazla (tam boy olmasa da) kültürel kopuş bağlamında kendini gösterir. Klasik müziğin yaygınlaştırılması için özel teşvikler, zorunlu uygulamalar; modern Türk kadınını simgeleyen Cumhuriyet kadını tipolojisi. Türkçenin geliştirilmesine özel önem vermek vb. modernleşme daha çok alafranga yaşam tarzının estetiğine ve alışkanlıklarına uyum sağlama olarak algılanmıştır.

Özetle Cumhuriyet Osmanlı'dan özellikle de II. Meşrutiyet'ten ciddi bir miras devralmıştır. Ancak buradan yola çıkıp kopuş tezlerinin tam karşısında konumlanmak adına, hiçbir sıçrama olmadığını, tam anlamıyla bir süreklilik olduğunu ileri sürerek Cumhuriyeti III. Meşrutiyet olarak ilan etmek doğru değildir.

NOTLAR

1- **E.P. Thompson;** *"Teorinin Sefaleti"*, Çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Alan Yayıncılık, Ağustos 1994, 1.Baskı, s.37

2- **Metin Çulhaoğlu;** *"Siyaset ve İdeoloji II: Türkiye'ye Bakarken"*, Gelenek Kitap Dizisi, 1988, sayı 21, s.77

3- **Haldun Gülalp;** *"Kapitalizm ve Modern Ulus-Devlet: Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu Üzerine Düşünceler"*, Mürekkep Dergisi, 1995, sayı 5, s.7

4- **Şevket Pamuk;** *"Geniş İmparatorlukta Para Politikası: Devlet Ne Kadar Müdahaleciydi, Ne Kadar Güçlüydü?"*, Osmanlıdan Cumhuriyete Sempozyum, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1998, s.35

5- **Niyazi Berkes;** *"Türkiye'de Çağdaşlaşma"*, Doğu-Batı Yay., 1978, s.102

6- **Bernard Lewis;** *"Modern Türkiye'nin Doğuşu"*, Çev. Prof. Dr. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yay., 2. Baskı, 1984, s.74

7- **Yalçın Küçük;** *"Aydın Üzerine Tezler II"*, Tekin Yay, 2. Baskı, Kasım 1985, s.386

8- **Niyazi Berkes;** a.g.e., s.137

9- **Niyazi Berkes;** a.g.e., s.169

10- **Sina Akşin;** *"Jön Türkler ve İttihat ve Terakki"*, Remzi Kitabevi, İst. 1987, s.11

11- **Ebûzziya Tevfik;** *"Tasfir-i Efkar Gazetesi"*, 7 Haziran 1909, sayı 3, Aktaran Şerif Mardin, "Yeni Osmanlı Düşüncesi'nin Doğuşu" içinde, Çev. Mümtaz'er Türköne, İletişim Yay., 2. Baskı, 1998, İst., s.21

12- **Ş. Mardin;** a.g.e., s.29

13- **Bernard Lewis; y.a.g.e., s.167**

14- **Arslan Kaynardağ;** *"Türkiye'de Felsefe ve Felsefe Eğitimi"*, Felsefe Dergisi içinde, Haziran 1986, 1. Sayı, s.84-85

15- **Niyazi Berkes;** y.a.g.e., s.394

16- **Niyazi Berkes;** *"Türk Düşününde Batı Sorunu"*, Bilgi Yay., Mayıs 1975, 1.Basım, s.65

17- **Niyazi Berkes;** a.g.e., s.70

18- **Feroz Ahmad;** *"Modern Türkiye'nin Oluşumu"*, Çev. Y. Alogan, Sarmal Yay., Ekim 1995, 1. Baskı, s.68

19- **Aktaran H. Gülalp;** E.M. Wood, *"The Seperation of the Economic and the Political in Capitalism"*, New Left Review

TÜRK MODERNİZMİNDE SON DURUM

Engin ERKİNER

Türkiye'de modernizm hep postmodernizmle karışık olarak varoldu. Türkiye'de modernizm çok sayıda birbiriyle çelişik unsuru barındıran, genellemelere ve tanımlamalara sığmayan, kendine benzeyen ama derinliği de olmayan, neredeyse her şeyin birarada bulunduğu bir karmaşa olarak varoldu, aynı durum bundan sonra da sürecek gibi görünüyor.

Bu karmaşanın düzeni II. Mahmut'tan beri devlet tarafından sağlanır. Türk modernleşmesi, başından beri, yukarıdan aşağıya doğru yürütülen bir devlet modernleşmesidir. Devletin tüm kurumları her zaman modernleşmeden yana tavır almadılar, bazen şiddetli iç çatışmalar oldu, ama en önemli devlet kurumu olan ordunun her zaman bütünsel biçimde olmasa da- modernleşme yönünde açık tutum alması, Osmanlı'nın son döneminde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında belirleyici bir etki yaptı.

Modernizm, kapitalizm demektir. Toplumda kapitalizmin egemenliğinin sağlanması ve tüm toplumsal yapıların buna uygun olarak düzenlenmesi demektir. (Teoride olmasa bile pratikte sosyalist modernizm vardır. Modern üretimin üretim araçlarının kolektif mülkiyeti altında geliştirilmesini ve bunun tüm toplumdaki dönüştürücü etkilerini içerir.)

Türk modernizmi Batı'nın devletçi modernizmlerinde bile olmayan özelliklere sahip. Bu farklılıkların başında devletin ve onun en önemli kurumu olan ordunun süreçteki ağırlığı gelir. Bu özellik, Türkiye toplumundaki çeşitli kurumların klasik tanımlar ötesinde bir içeriğe sahip olmalarını getirir. Örneğin, ordu sadece egemen sınıfın en önemli baskı aracı değildir; ordu Cumhuriyet tarihinde kapitalist gelişim doğrultusunda önemli bir yol açıcı olmuştur. Yukarıdan modernleşmenin ordunun bu özelliğini de içerdiği düşünülebilir, gerçekte ise böyle değildir.

Türkiye'de kapitalizm yıllardan beri yerleşti, ama yine de modernistlerle karşıtları arasındaki çekişme sürüyor. Burada modernizm karşıtlarından kasıt, sosyalistler değil, islamcılardır. Sosyalistler, islamcıların aksine, modernizme büyük değer verirler, hatta –modernizmin Aydınlanmayla olan sıkı bağları düşünüldüğünde- onun kapitalizm çerçevesine sığmayan özellikleri olduğunu savunurlar. İslamcıların modernizm karşıtlığı, kapitalizme karşı olmalarından kaynaklanmaz. Onların modernleşmeyle sorunları –klasik deyimle- altyapıdan değil, üstyapıdan kaynaklanır. Hafta tatilinin pazardan cumaya alınması, kadınların çarşafa girmesi vd.

türünden uygulamalar Türkiye'de kapitalist egemenliği geriletmez, sadece bu temel üzerinde yükselen çeşitli toplumsal kurumların değişik örgütlenmesini gündeme getirir. Farklı sermaye grupları güç kazanabilir, ülkenin dış ilişkilerinde bazı kaymalar olabilir, ama sonuçta kapitalizm kalır.

İslamcıların modernizme itirazı üstyapıyla ilgilidir. Türkiye bir İslam ülkesi olduğu sürece modernizm karşıtlarının üstyapıya yönelik mücadelesi de sürecektir. Bu ülkede kapitalizm ne kadar gelişirse gelişsin, üstyapıya yönelik az çok güçlü itirazlar her zaman varolacaktır.

Buradan çıkan sonuç, bu ülkede modernizmin bitmeyeceğidir. Modernizm sürecini yaşamış birçok ülkede dinle kavga çoktan bitmiş ya da önemsiz düzeye gerilemiştir. Modernizm başlangıcında toplumsal kurumların nasıl etkilendiği ve değiştiğinin anlatılması tarih kitaplarında kalmıştır. Türkiye'de ise modernizm sürekli olarak bütün tarihiyle birlikte gündemdedir. Bu nedenle "başöğretmen Atatürk"ün karatahtada yeni harfleri öğretmesi, "kılık-kıyafet devrimi", ve öteki "devrimler" her yıl yeniden anılırlar, üzerlerinde bitmez tükenmez açıklamalar yapılır. "Merve hanım" olayında da benzeri yaşandı. Bu ülkede 150 yıl kadar önce, Tanzimat dönemi ve sonrasında tartışılan "Doğu-Batı sentezi", Genç Osmanlılar ve İttihatçıların soruna buldukları çözümler, farklı çözümler önerenler ve bu amaçla harekete geçenler, ardından Cumhuriyet Türkiyesi, Atatürk'ün uygulamalarının anlamı, ardından geçmişin günümüzdeki anlamı ve çağdaş özgürlük konusu... Türkiye'yi meşgul eden bir olayın altında aslında 150 hatta 200 yıllık tarih yatıyor. Her olayda güncelle birlikte bu tarih de gündeme geliyor. Herşey birlikte var, dolayısıyla hiç birşey doğru dürüst mevcut değil. Yüzeysellik ve hep birliktelik Türk modernizminin birlikte varolan iki önemli özelliğidir. Sürekli tarihle yaşayan ama tarih bilinci bu kadar zayıf olan bir halk az bulunur, ama ülkemizde gerçek budur.

Türk modernleşmesi son yıllarda daha fazla geçmişe dönüyor. Türkiye, Osmanlılaşıyor. Bu, Türkiye'nin askeri bir alt emperyalist ülke olmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Türkiye, özellikle son birkaç yıldan beri Ortadoğu ve Balkanlarda askeri gücüyle, Orta Asya ve çevresindeki Türk kökenli halkların yaşadığı ülkelerde özellikle kültürel yönden önemli bir atak içinde. Türkiye Cumhuriyeti sınırları ötesinde, askeri yönü daha ön planda olan ve birkaç bölgede etkinliğini hissettiren bir güç olmanın tarihteki kökü Osmanlı'dadır. Türkiye'nin son yönelimine uygun ideoloji yaratmasına gerek yoktur, bu zaten vardır; kuşkusuz bazı farklılıklarla. Geçmiş, bugüne göre düzeltilecektir; Türk modernizminin bilinen bir özelliği olarak her şey birarada ve yüzeysel olarak bulunacaktır. Gerçekte önemli olan yalnızca bugündür, bugün yapılan tarih ve onun ihtiyaçlarıdır, ama bu ihtiyaçlar 200 yıldan da fazla geriye gidilmesini gerektiriyor artık.

Türk modernleşmesi tarihindeki önemli bir dönüm noktası olan Atatürk modernizminden belirli oranda ayrılıyor. Yapılan bunca gürültüyle tersinin gösterilmeye çalışılmasına karşın, bu ayrılma aslında 1990'lı yılların başlarında başladı ve belirli bir yol da aldı. Atatürk modernleşmesinin Türkiye'nin askeri alt emper-

yalizmine uymayan yönleri var. Bunların başında dış Türkler sorunu gelir. Atatürk dış Türklerle ilgilenmedi. Enver Paşa'nın temsil ettiği çizgiyle arasındaki önemli ayrımlardan birisi buradadır. Buna bağlı olarak "eski topraklar"la da ilgilenmedi. Bu "eski topraklar" Balkanlardır. Osmanlı İmparatorluğu bir Balkan devleti olarak kuruldu, bu bölgenin İmparatorluk tarihinde önemli yeri var. İmparatorluğun çökmesinde de Balkanların kaybedilmesi belirleyici oldu. Atatürk döneminde Anadolu'da tutunabilmek önemliydi, bu nedenle tüm güç ve dikkat bu alanda yoğunlaştırıldı. Misak-ı Milli bu nedenle belirleyici öneme sahip oldu. Oysa, bir süreden beri, Misak-ı Milli'nin bizzat devlet ve burjuvazi tarafından eskisi kadar önemsenmediği bir durumla karşı karşıyayız. Misak-ı Milli değişebilir, tabii ki genişleyerek. Bu, mutlaka başka ülkelerin işgalini gerektirmek; etki alanının genişlemesi anlamına da gelebilir. Kuzey Irak örneklerden bir tanesidir.

Atatürk modernleşmesinin önemli özelliklerinden bir tanesi Osman8lı'dan olabildiğince kopmaya çalışmaktır. Bu kopuş, devletin söyleminde gösterilmeye çalışılanın gerisinde kalmıştır, ama laik olunmasa bile din devleti olmaktan çıkmak, alfabenin değiştirilmesi, birçok önemli alanda yasaların Batı'dan alınarak değiştirilmesi gibi konularda bir kopuş söz konusudur. Resmi söylemde ise kopuş çok daha ileridedir, Osmanlı açıkça kötülenmektedir Şimdi ise farklı bir durum karşısındayız.

Din, Türklerin kültüründe daha önemli bir yere sahip, dahası, Türkiye bir süreden beri –İran'dan daha fazla- din ihracatı yapan bir ülke. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki "devlet denetiminde laiklik"ten, yine devlet denetiminde ama islami dozu artırılmış, bir çeşit siyasi islamlaşmış laikliğe geçiş söz konusudur. İslam, daha doğrusu islamın belirli bir yorumu, Türkiye'nin eski SSCB sınırları içinde olan Türk kökenli halkların ülkelerinde gösterdiği yoğun kültürel faaliyetin temelini oluşturmaktadır. Resmi söylemde Osmanlı'nın kötülenmesi çoktan bitmiş, yerini rehabilitasyon hatta hayranlık almıştır.

Atatürkçü, laik, islam ihracatçısı, barışçı ve askeri alt emperyalist Türkiye; her konu bugünle ve birkaç yüzyıl öncesiyle bağlantılı ve şimdi gündemde olan seçmeci temelde oluşturulmuş yeni bir tarihin üretilmesidir. Bu tarihte Atatürk'ün bir şekilde Osmanlı'ya bağlanması zorunludur ve bu bağlantı –büyük olasılıkla- II. Mahmut'un çizgisinin bazı yönlerden oldukça değişik bir devamcısı olarak tanımlanmasıyla sağlanacaktır. Aslında gerçek de budur, Türkiye yönetimi daha bilimselleştiği için değil, ihtiyaç duyduğu için bu gerçeği kabul edecektir.

Türk modernizminde son durum budur. Türkiyeli sosyalistlerin bu karmaşa içinde şaşırmamaları için ülkelerinin uzun tarihini iyi bilmeleri kuşkusuz yeterli değildir, ama kaçınılmaz bir gerekliliktir.

MODERNLEŞME, MODERNLİK VE TÜRKİYE: DURUM PEK İÇ AÇICI DEĞİL

Metin ÇULHAOĞLU

Başlarken, yazının kurgusunu kısaca özetlemekte yarar olabilir. *Modernleşme, modernlik ve modernizm,* Türkiye solunda sık kullanılan kavramlar değildir. Daha ötesi, bu kavramların sola yabancı geldiği bile söylenebilir. Sol, kapitalistleşme, batılılaşma, kapitalizm, burjuva toplumu, kentleşme, vb. kavramları, az önce sıralanan kavramların karşılığı neyse onu da kapsayacak biçimde kullanmıştır. Yazının kurgusuyla ilgili birinci nokta burada ortaya çıkıyor. Bence, solun aşina olduğu kavramlar içerikli ve kullanışlıdırlar, ama ilk başta sıralanan üç kavramın yerini tam olarak dolduramazlar. Dolayısıyla, ilk olarak, modernleşme, modernlik ve modernizm kavramlarının marksist çözümleme dağarcığına neden girmesi gerektiğini, girdiğinde nasıl kullanılabileceğini anlatmaya çalışacağım.

Buraya kadarı, yazının ilk bölümünü oluşturuyor. İkinci bölümde ise, genel olarak modernleşmeye, özel olarak da Türkiye'de yaşanan modernleşme sürecine ilişkin kimi saptamalar yer alacak. Elbette, bu konuda söylenebilecek her şeyi söylemek gibi bir iddiam yok. Özellikle öne çıkan, güncel siyasal süreçler açısından anlamlı olabilecek gözlem ve saptamalarla yetindim.

Birinci Bölüm: Temel Kavramlar ve Ayırımlar

Modernleşme

Modernleşme, tarihsel olarak, hiç kuşkusuz kapitalizmin gelişimiyle ilgili, onun ürünü olan bir süreçtir. Kapitalist gelişme, geleneksel yapıların çözülmesiyle, merkezi bir pazarın oluşmasıyla, teknolojinin sıçramalı gelişimiyle, meta üretiminin yaygınlaşmasıyla ve ücretli emeğin başat kategori haline gelmesiyle tanımlanırsa, bu tür gelişmelerin birtakım nicel göstergelerden hareketle saptanması mümkündür. Kapitalist gelişmeye eşlik eden kimi toplumsal ve siyasal süreçler de, gene nicel göstergelerden hareketle izlenebilir. Örneğin, kentleşme, okullaşma, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, modern siyasal partilerin ortaya çıkması, devlet yönetiminin teknik anlamda rasyonelleştirilmesi gibi.

Bütün bunlar, modernleşme sürecinin somutlandığı özel alanlardır. Bununla birlikte, kavramın gerçek içeriğiyle modernleşme, bunların hepsini kapsayan bir

süreçtir. Bu kapsayıcılığıyla modernleşme, nicel terimlerle ifadesi olanaksız birtakım değişimleri de anlatır. İnsanların geleceğe yönelik beklentileri, çevrelerine ve dünyada olup bitenlere nasıl baktıkları, çeşitli alanlardaki tutum ve davranışları, gündelik ilişkileri, yaşam deneyimlerini nasıl ve hangi gözle değerlendirdikleri vb. modernleşme süreci ile birlikte değişime uğrar, yeni bir biçim ve içerik kazanır. O halde, modernleşme, temeldeki kapitalist gelişmenin, toplumsal, siyasal, ideolojik, kültürel, ahlaki ve manevi alanlarda yol açtığı *değişimin bütünü* olarak tanımlanabilir. Eğer *toplumsal formasyon* kavramına örneğin "kapitalist toplum", "burjuva toplumu" ya da "sanayi ötesi toplum" gibi kavramlara göre hem daha özgül hem de dolu bir içerik veriyorsak, o zaman bu formasyonun tam tamına modernleşme sürecinin ürünü olduğunu görmemiz gerekir.

Geç modernleşme

Geç modernleşme, kapitalistleşme dinamiklerinin devreye geç girdiği, dünya kapitalist sistemine eşitsiz biçimde eklemlenen ve *modernleştirici irade'nin* (1) başka zamanlarda ve mekânlarda yaşanan modernleşme süreçlerinin bilgisiyle hareket ettiği ülkelerde yaşanan süreci betimler. Geç modernleşmenin en önemli özelliği, sürecin temelinde yatan maddi dinamik (kapitalist ilişkilerin yaygınlaşması) ile modernleştirici iradenin bilgi, tutku, özlem ve girişimciliği arasındaki açının büyüklüğüdür. Özgün kapitalist modernleşmede, maddi anlamdaki kapitalistleşme süreçleri ile kurumların ve toplumsal yaşam biçimlerinin değişimi arasında bir örtüşme ya da eşzamanlılık varken, geç modernleşmede bu özellik görülmez. Geç modernleşmede, modernleştirici iradenin vizyonu, ülkeye getirdiği kurumlar, topluma dayattığı tarzlar vb. kapitalistleşme sürecinin *önünde* gider. Bu nedenle, geç modernleşen ülkelerde, geleneksel olan ile yeni olan arasındaki çelişki ve eklemlenme ilişkileri, klasik sınıf saflaşmalarını da örtebilen bir çeşitlilik taşır. Böylece, kendine özgü birtakım dinamikler de ortaya çıkar.

Yeri gelmişken, geç modernleşen ülkelerle ilgili kimi yaklaşımları kısaca ele alabiliriz. Bu yaklaşımlardan biri, batıda geliştirilen *modernleşme kuramı*'dır. Modernleşme kuramı, özellikle Türkiye gibi geç modernleşen ülkelerdeki süreçleri belirli bir çerçeveye oturtmaya çalışır. Bu kuramın en büyük boşluğu, geç modernleşme süreci yaşayan kimi ülkelerdeki maddi dinamikleri (kapitalist ilişkilerin gelişmesi) büyük ölçüde boşlaması, süreci salt modernleştirici iradenin öykünmeci (daha gelişkin ülkelere özenen) girişimleriyle açıklamasıdır. Dolayısıyla, böyle bir kuramın, örneğin Türk modernleşmesini, özellikle de bu sürecin 19. yüzyıl sonlarından başlayarak girdiği yörüngeyi doyurucu biçimde açıklaması mümkün değildir.

Modernleşme kuramının ikinci büyük boşluğu ise, modern olan ile geleneksel olan arasındaki ikiliği mutlaklaştırmasıdır. Bu kurguda, yeni ile geleneksel mutlak anlamda çatışma içindedir; modernleşme, yeninin eskiyi ya da geleneksel olanı

ortadan kaldırması biçiminde algılanır. (2) Dolayısıyla, modern ile geleneksel arasındaki eklemlenmeler göz ardı edilir. Modern olanın geleneksel olanı yeni biçimler vererek yeniden üretmesi, buna karşılık geleneksel olanın da modern olana özgül bürünümler kazandırması dikkate alınmaz. Bu yanıyla modernleşme kuramı, Türkiye gibi ülkelerin geçmişi bir yana, *bugününün* kavranmasında da çok önemli engeller yaratır. Örnek vermek gerekirse, bir marksistin günümüz Türkiye'sine bakıp "bu ülkenin burjuvazisi kendi yaşam tarzını topluma kabul ettirememiştir" demesinde akademik anlamda bir yanlış yoktur; ama aynı durumda şaşılacak ya da garip karşılanacak bir yan da yoktur.

Geç modernleşen ülkelerle ilgili ikinci yaklaşımı, marksizmden esinlenen *burjuva devrimi* modeli oluşturur. Bu yaklaşım, kimi yönleriyle, az öncekinin tam tersi bir konumda yer alır. Burada, geç modernleşme, 18. ve 19. yüzyılların özgün burjuva devrimleri ile özdeşleştirilir. (3) Batıdaki modernleşme sürecinde burjuvazinin bir bütün olarak oynağı rol, geç modernleşmede *milli burjuvazi* adı verilen bir kesime biçilir. Burjuva devrimi yaklaşımının en büyük boşluğu, marksist gelişim şemasına tarih dışı bir mutlaklık tanımasıdır. Bu mutlaklık sonucunda, geç modernleşen ülkelerde, batıdaki özgün içeriğiyle bir burjuva devrimin yaşanmasının mümkün olmadığını göremez. Gene aynı nedenle, batıdaki burjuva devrimlerinde zaman zaman gözlenen geçmişe ve eskiye yönelik radikal karşı çıkışların geç modernleşmede *tam olarak* yaşanamayacağını, böyle bir radikalizmi temsil eden özneler olursa, onların da kısa sürede gerileyip eskiyle uzlaşma ve onunla harmanlanma yolları arayacaklarını kavrayamaz. Bu kavrayışsızlık içindeki burjuva devrimi modeli, modele uymayan gelişmeleri, bu kez emperyalizmin varlığı ve birtakım "oyunlarıyla" açıklamaya çalışır.

Bir toparlama yapacak olursak, marksist bir yaklaşımın aşağıdaki başlıklarda rahat ve net olması gerektiği söylenebilir:

1- Kimi marksistlerin batılı modernleşme *kuramına* yönelttikleri haklı eleştiriler, modernleşme *kavramını* dışlamanın gerekçesi olamaz. Modernleşme kuramına yönelik eleştiri, az önce kısaca özetlenen çerçeveden hareket etmeli ve bu çerçeveyi geliştirmelidir. Işin özüne bakılırsa, batılı modernleşme kuramına karşı marksizm adına geliştirilen, örneğin "bağımlılık kuramı" ve "merkez-çevre kuramı" gibi yaklaşımların kendi marksist temelleri de son derece tartışmalıdır. Ayrıca şu da var: Marksist eleştirinin başlıca silahlarını oluşturan üretim tarzı, eşitsiz gelişme, kapitalizm öncesi toplumlar, eklemlenme, vb. kavramlar makro çözümleme düzleminde elbette işlevlidirler; ne var ki, bu kavramların içinin *özgül bir toplumsal formasyon* bağlamında ve *siyasal sonuçlar* çıkarsanabilecek biçimde doldurulması, ancak modernleşme ve modernlik gibi kavramlar çevresindeki çözümlemelerle mümkün olabilecektir.

2- Modernleşme kavramına, az önce getirilen kayıtlarla birlikte karşı çıkmak nasıl gerekmiyorsa, gene belirli kayıtlarla birlikte, örneğin Türkiye'de bir burjuva devrimi yaşandığı görüşüne de itiraz etmemek gerekiyor. Marksistle-

rin, burjuva devrimi kavramını yalnızca ve yalnızca 18. ve 19. yüzyıllarda Batı Avrupa'da yaşanan süreçleri tanımlamak için kullanmaları, gereksiz bir akademik titizlik, bu arada ciddi bir apolitizm olacaktır. Marksizmin politik konumu, akademik titizlik ile siyasal işlevsellik *arasında* bir yerde olmak zorundadır. Bir sürecin, nesnel sonuçları ile birlikte ele alınması çok daha sağlıklıdır. Örneğin, belirli bir modernleşme süreci sonucunda burjuva sınıfı gerçekten gelişip topluma egemen oluyorsa, bu sürece burjuva devrimi denmesinde sakınca yoktur. Sakıncalı olan, böyle bir burjuva devriminin tanım gereği *demokratik* olacağını, burjuva dünya görüşünün ve yaşam tarzının bu devrimle birlikte *saf biçimiyle* topluma damgasını vuracağını, egemen ideolojinin de ancak *burjuva ideolojisi* biçiminde tanımlanabileceğini varsaymaktır.

Modernizm ve modernlik

Modernleşme (modernizasyon) kavramına eşlik eden iki önemli kavram daha vardır: Modernizm ve modernlik (modernite). *Modernizm*, modernleşme sürecinin birlikte getirdiği görüş ve düşünceleri, yaşam tarzlarını, özlemleri, tepkileri vb. hep birlikte anlatır. Bir tanıma göre modernizm, aynı zamanda modernleşmenin özneleri de olan insanların, kendilerini değiştiren dünyayı değiştirmek, ortadaki karmaşıklığı kendi çıkarlarına evriltmek için geliştirdikleri "şaşırtıcı zenginlikteki görüş ve düşünceleri" anlatır. (4)

Bu durumda, modernizmin genel olarak ideolojiler dünyasını anlattığını söyleyebiliriz. Ancak, modernizm kavramının asıl yararı, sistematik ve iç tutarlılığa sahip ideolojilerin ötesinde, tekil ideolojik motifleri, *özel* dünya görüşlerini, bireylerin güncel yönelim ve eğilimlerini de açıklayabilecek bir çerçeve sunmasıdır. Bu çerçeve, diğer kavramla, yani *modernlik*'le birlikte anlam kazanacaktır. Modernlik, modernleşme sürecinin getirdiği "deney birikimi"dir (Berman). Giddens modernliği "Onyedinci yüzyılda Avrupa'da başlayan, sonra neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimleri" olarak tanımlamaktadır. (5) O halde, modernlik bir "durum"dur. Bu durum, örneğin hem marksizmin; hem liberalizm ve milliyetçilik gibi gene sistemli ve kapsayıcı ideolojilerin; hem de "durum"u yaşayan insanların kendi deneylerinden hareketle geliştirdikleri tikel ideolojik motiflerin, *özel* dünya görüşlerinin, arayış ve yönelişlerin kaynağıdır. Sonuçta, modernizm ve modernlik kavramları birlikte ele alındığında, buradan, insanların belirli koşullardaki duygu ve düşüncelerine, eğilim ve yönelimlerine ilişkin *siyasal* sonuçlar çıkarmak mümkündür. Bu, modernizm ve modernlik kavramlarının, daha kapsamlı içeriğe sahip, sistemleştirilmiş bütünlüklerle uğraşan *ideoloji* kavramının ötesindeki ayrıntılara, belki de iç dünyalara nüfuz etme olanağı demektir.

Temel kavramlar ve ayırımlar, kısaca bunlar. Kuşkusuz bu kavramlar ve ayırımlar üzerine daha çok şey söylemek mümkün. Ancak, bunu yapmak yerine, genel

olarak modernleşmeye, özel olarak da Türkiye'deki modernleşme sürecine ilişkin saptamalara geçeceğim. Böylece, kimi boşlukların daha doyurucu biçimde doldurulabileceğini düşünüyorum.

İkinci Bölüm: Saptamalar

- *Modernleşme sürecinin, en azından Türkiye'de, bu süreci temelden reddeden ciddi bir karşı tepkisi yoktur; özellikle günümüzde, modernleşmeye ilişkin bütün tepkiler ve eleştiriler, modernleşmenin temel paradigmasını içselleştirip bu sürece en çoğu daha farklı bir eklemlenme tarzını öngören tepki ve eleştirilerdir.*

Modernleşmenin, salt bir ideolojiden ya da batılı ülkelerde gelişip (geliştirilip) başka ülkelere dayatılan üretim, tüketim, yaşam, kurumlaşma ve örgütlenme tarzlarından ibaret olduğunu sanmak ciddi bir yanılgıdır. Modernleşme, salt bir ideoloji olsaydı ve devreye girmesi de ancak dış dayatmalarla gerçekleşebilseydi, böyle bir modernleşmeye karşı çıkmak, onun dışında kalmak mümkün olabilirdi. Ancak, baştan bu yana vurguladığımız gibi, modernleşme kendi apayrı özelliklerine sahip bir dinamik değil, maddi gelişmeye ya da kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaşmasına koşut olarak gelişen bir süreçtir.

Modernleşmenin her yere ulaşmasının, şöyle ya da böyle benimsenmesinin temel nedeni, meta ilişkilerinin bütün geleneksel yapıları çözücü, karşı konulmaz bir yayılma gücüne sahip olmasıdır. Meta ilişkilerinin yaygınlaşması, elbette verili ideolojik ve kültürel yapılanmaları standart ve evrensel bir forma indirgemez; ama hepsini belirli bir tarza şöyle ya da böyle uydurur. Türkiye gibi, kalkınma, sanayileşme ve gelişme paradigmasının toplumun ve siyasetin bütün unsurları tarafından öteden beri içselleştirilmiş olduğu bir ülkede, modernleşme süreci daha da karşı konulmaz bir güç kazanır. Bu nedenle, Türkiye'de dinci ve milliyetçi akımlar bile, yalnızca bugün değil öteden beri tam tamına modernleşmeci olmuşlardır.

Bu bağlamda, dinci ideolojinin "batıcılığa" yönelik tepkisi, özdeki modernleşmeci kabullenişin incir yaprağından öte bir şey değildir. "Kâr payı" kavramı faizin reddini ne kadar getiriyorsa, "batılılaşma" eleştirileri de modernleşmeyi o kadar karşısına almaktadır. Gene aynı bağlamda, örneğin Erbakan'ın haremi Ege'ye yazlığa gittiğinde, belirleyici olgu yazlığa gidip denize girmektir; denize hangi kıyafetle girildiği değil. Erbakan kravat takmanın kaçınılmaz olduğunu gördüğünde herhangi bir markaya değil de "Versace"e yöneliyorsa, bu modernleşmeci bir kabullenişin dışa vurumudur. Fatih Erbakan'ın saç stili ve arabası ile düşünce yapısı arasında bir zıtlık değil, eklemlenme vardır, vb. vb.

Tarihsel olarak da böyledir. Türkiye'de modernleşme sürecinin ana çizgisinin (Ittihat ve Terakki - Kemalizm -Cumhuriyet Halk Fırkası) dışında kalan, bu çizgi tarafından tasfiye edilen akımlar ve kişiler de en az aynı çizgi kadar modernleşmecidirler. 1910'lu yılların anti-Ittihatçılarının, o dönemde Filipinler'de olduğu gibi

ABD'nin ya da Mısır'da olduğu gibi Ingiltere'nin yönlendiriciliğinde bir modernleşme istedikleri, Ittihatçıları ise daha "bağımsızlıkçı" oldukları için eleştirdikleri unutulmamalıdır. (6) Ana çizgiye ters düşen Hürriyet ve Itilaf, Prens Sabahaddin, Ikinci Grup (1920-22 dönemi Meclisindeki muhalif grup), Terakkiperver Fırka, Serbest Fırka çizgisinin temel paradigmasının da sanayileşme, kalkınma ve gelişme, yani modernleşme olduğu kabul ediliyorsa, o zaman birinci çizginin "daha iyi modernleşmeci" olduğunu teslim etmek gerekecektir.

Türkiye'deki süreçlere ilişkin bir başka yaygın yanlış ise, uzunca bir döneme damgasını vuran yönetici elit-halk ikileşmesinin, modernleşmeyi benimseme-modernleşmeye tepki ekseninde biçimlenen *ideolojik-kültürel* bir ikileşme olarak görülmesidir. Serbest Fırka'nın kısa ömründe ciddi bir kitle desteği bulabilmesini, daha sonra DP'nin CHP karşısındaki yükselişini, "halkın modernleşmeye tepkisi" biçiminde yorumlamak, daha çok uçuk akademisyenlere özgü bir ucuzluktur. Ortada bir tepki olduğu doğrudur; ancak bu tepki, modernleşmenin getirdiği olanaklardan yeterince yararlanamamaktan kaynaklanan bir tepkidir (çünkü fazlasıyla yararlananlar burunlarının dibindedir).

Türkiye'deki modernleşme sürecine bu tür ucuz yaklaşımların genellikle akademik bir tona sahip olmasının kimi nedenleri vardır. Her tür modernleşme, nerede olursa olsun, modernleşme sürecinin seçkinleri ile geniş halk kitleleri arasında bir yarılma ortaya çıkarır. Üstelik, bu yarılma, kimi açılardan bakışımsız (asimetrik) bir tablo ortaya koyar. Akademik bakış, bir tarafın, yani modernleşme seçkinlerinin hedeflerini, yönelimlerini ve yaptıklarını pozitif anlamda irdeleyebilir. Çünkü, bu seçkinler bir topluluk adına kamuoyuna konuşmakta, kurumlar yaratmakta, yasalar çıkartmakta, partiler kurmakta, belirli politikalar benimseyip izlemektedirler. Bütün bunlar, belirli bir bilimsellik çerçevesinde irdelenebilecek, bilinen birtakım genel çerçeveler içine yerleştirilip açıklanabilecek şeylerdir. Buna karşılık, halkın arzuları, yönelimleri ve eğilimleri bu kapsamda ve bu pozitiflik ölçülerinde irdelenip açıklanamaz. Bakışımsızlık buradadır. Bu bakışımsızlığın getirdiği ucuzluk ise, çok çeşitli parametrelerle irdelenebilen bir kesime karşı olan tepkilerin, ancak seçimden seçime verilen oylarla değerlendirilmesi, üstelik buradan çok "tarihi" sonuçlar çıkarılmasıdır.

Modernleşme sürecinin, en azından başlarda, ideolojik-kültürel temelli kimi tepkiler doğurması doğaldır. Türkiye'de de bu tür tepkiler ortaya çıkmıştır. Örneğin, günümüzün RP-FP çizgisi ile MHP'si arasındaki farklılıklardan biri buradadır. Dinci ideolojinin, en azından bir dönem için modernleşmeye karşı ideolojik-kültürel tepkiler geliştirdiği söylenebilir. MHP'nin milliyetçiliği ise, tarihsel köken olarak silme modernleşmecidir. Bunlar bir yana, Türkiye ideolojik-kültürel temelli anti-modernleşmeci tepkileri çoktan geride bırakmıştır. Bugün Türkiye'de görülen, modernleşme sürecine çok daha iyi koşullarda tutunma arzuları gerçekleşmeyen kesimlerin, duydukları tepki ve hoşnutsuzluğu çeşitli ideolojik-kültürel yönelimlerle dışa vurmalarıdır. Bu, modernleşmeye ve modernliğe karşı bir tepki değildir;

tam tamına, modernleşme sürecine koşut giden ve modernliğin içinde kalan bir konumlanıştır.

***

- *Saf anlamıyla geleneksellik olabilir. Ama, saf anlamıyla modernlik olamaz. Modernleşme sürecininin belirli bir mesafe aldığı her yerde, modernlik de geleneksellik de kendi saflığını yitirir ve ortaya melez bir yapı çıkar.*

Geleneksellik, kuramsal düzlemde tanımlanıp, pratik düzlemde saf haliyle saptanabilir. Modernlik de kuramsal düzlemde tanımlanabilir; ama pratik düzlemde saf haliyle saptanamaz. Çünkü, modernlik olarak önümüzde duran ya da içinde bulunduğumuz ortam, görece daha saf ya da bozulmuş (dönüşmüş) biçimleriyle mutlaka gelenekselliği de içerir. "Modernlik düşüncesinin özünde gelenek ile bir karşıtlık vardır (...) somut toplumsal ortamlarda gelenek ile modernliğin birçok birleşimi bulunabilir, bazı yazarlara göre de bu ikisi, herhangi bir genel karşılaştırmayı anlamsız kılacak kadar sıkı biçimde içiçe geçmiştir." (7)

Burada "özdeki karşıtlık" ile "somut ortamlardaki birleşim" ayırımına dikkat etmek gerekir. Bununla birlikte, özdeki her tür karşıtlığın pratikteki birleşmelerle sonuçlanacağını düşünmemek gerekir. Bu açıdan, modernlik ile gelenekselliğin somut ortamlardaki ilişkisi söz konusu olduğunda özellikle dikkat edilmesi gereken kimi noktalar vardır. Bunlardan birincisi şudur: Modernleşme, önünde bulduğu her tür geleneksel ile mutlaka birleşmez; kimi geleneksellikleri tanım gereği yok etmek, ortadan kaldırmak zorundadır. Örneğin, modernleşmenin şeriatla yönetilen bir ülkede ilerlemesi ve topluma damga vurması pekala mümkün olabilir; ama toprak köleliğinin başat olduğu bir yerde modernleşme olamaz. Ikincisi: Gelenekselin her türünü ve kalıntısını büsbütün ortadan silen bir modernlik özlemi, modernleşme kuramina özgü bir düştür. Türkiye için konuşacak olursak, kemalist bir utopyadır.

Ikinci noktanın, Türkiye ve siyaset bağlamında özellikle önemli olabileceğini düşünüyorum. Modern olanla geleneksel olan arasındaki birleşme, geriye ve ileriye bakan iki yüze sahiptir. Bununla kastettiğim şu: Modernliğin kimi geleneksel ögelerle birleşmesi, ortaya aşırı tutucu ve gerici yapılanmalar çıkarabileceği gibi, tersine ileriye açık, köklü bir toplumsal dönüşümü, giderek devrimi gündeme getirecek kanallar da yaratabilir. Bu anlamda modernlik, geleneksel olanla azgın ve saldırgan bir gericilik potasında da eriyebilir; işçi sınıfı hareketine ve sosyalizme özgün yanlar kazandıracak birleşimler de ortaya çıkarabilir.

Son söylenenler, modernleşmenin kendi başına çağdaşlık ve ileriye dönüklük getireceği görüşünü de, geleneğin olduğu her yerde tutuculuğun ve gericiliğin devreye gireceği yolundaki şematik mantığı da açıkça reddetmektedir. Ötelere gitmeye gerek yok; Türkiye'nin bugünkü durumu, böyle bir reddiye için yeterli gerekçeleri

sunmaktadır. Örneğin, geniş kitlelerin modern yaşam tarzlarını içselleştirdiği; başta ordu olmak üzere devlet kurumlarının daha da modernleşip rasyonelleştiği bir ortamın, geleneksel yabancı ürküntüsüyle, değişim korkusuyla, yalnızlık duygusuyla ve giderek devlet yüceltimiyle kaynaşması, bugün ortaya düpedüz gerici bir yapılanma çıkarmıştır.

Buna karşılık, modernlik, aynı zamanda "modern" işçi sınıfı demektir, değişim tutkusu ve özlemi demektir, daha güzel bir dünyanın yaratılabileceğine ilişkin umutların diri kalması demektir. Modernlik, en azından böyle bir *potansiyel* de barındırır. Önemli olan, modernliğin bu yanlarının birleşebileceği gelenekselliklerin olup olmadığıdır. Var mı? Daha doğrusu Türkiye'de var mı? İşin aslına bakılırsa, bu topraklar aynı zamanda otoriteye başkaldırı geleneğini; eşitlikçi, dayanışmacı, yardımlaşmacı ve kamucu duyarlılıkları da beslemiş topraklardır. Olmayan, modern olanı, *bu* tür gelenek ve duyarlılıklarla birleştiği ortamlardır. Bu, doğrudan doğruya Türkiye solunun sorunu ya da eksiğidir. Anımsatmakla yetiniyorum: Üçüncü dünya coğrafyalarında, devrimci-sol hareketlerin kitleselleşmesinde, geleneksel olanla kurulan bağların önemli rolü olmuştur. Latin Amerika'da antik kültürlere canlandırıcı göndermeler yapılmış, yerleşik bir kurum olarak kilise bile zaman zaman parçalanabilmiştir. Gerçi "aydınlanma düşüncesi"ne ters düşmektedir; ama bu topraklardaki Kürt hareketi de *melle* ile özel bir ilişki ve diyalog kurabilmiştir.

***

• *Türkiye'de özellikle son otuz yılın gelişmeleri modernleşme sürecinin özgün ürünü olan ikili yapıları büyük ölçüde dağıtmış, ikili yapıların oturduğu dengeleri bozarak yeni bir ortam yaratmıştır*

Türkiye'deki modernleşme sürecinin, modernleşmeci seçkinler ile geniş halk kesimleri arasında bir yarılma ya da ikili yapı yarattığından söz etmiştim. Ancak, son 30 yılın gelişmeleri ve küreselleşme süreçleri, bu yapının kimi ögelerini birbiriyle "karıştırmış" ya da harmanlamıştır. Sonuçta, klasik modernleşme kuramının temelini oluşturan modernlik-gelenekçilik ikiliği büyük ölçüde gündemden düşmüştür.

Konu daha ayrıntılı olarak ele alınırsa, Türk modernleşmesinin, ikili yapının sınır çizgilerini silikleştirici kimi girişimlere baştan bu yana tanık olduğu söylenebilir. Kanımca, bunun zeminini, Türk modernleşmesinin hayli belirgin bir yanı, yani *populizm* oluşturmaktadır. Türkiye'de modernleştirici iradeyi temsil eden seçkinler kesimi, dönem dönem halktan büsbütün yalıtık kalmış, halkı gerçekten küçümsemiştir. Ne var ki, aynı irade halktan bu kadar uzak düşmenin olası sonuçlarından ürkmüştür de. Bu nedenle, halka yaklaşabilmek için, zaman zaman kendi çizgisinin

uç örneklerinden hareketle, zaman zaman da tamamen dış göndermelerle (dış düşmanlar) bir "öteki" yaratmaya çalışmıştır.

Şerif Mardin'e göre, batıdaki modernleşmenin en önemli yapısal özelliklerinden biri, üst sınıfın, kendi sınırlarını genişletip alt sınıfları da ortak bir ulusal yaşama katma çabasıdır.(8) Zengin kapitalist ülkeler, kuşkusuz böyle bir yayılmanın maddi zeminini de yaratabiliyorlardı. Türkiye'de ise, üst kesimin alta doğru yayılması, ağırlıklı olarak ideolojik-kültürel zeminlerde, en başta da milliyetçilik ve populizm aracılığıyla denenmiştir. Bununla birlikte, modernleştirici iradenin bu çabalarının yarığı doldurmaya yettiği söylenemez. Yalnızca, batılılaşmanın aşırı snop ve kozmopolit örneklerini bulup buluşturarak kendini böylelerinden ayrıştırmaya ve halka bu "öteki"ni göstererek yakınlaşmayı denemiştir. Sınırlı ölçülerde başarılı olabilmiştir.

Bugün ise, çok değişik etmenlerin ve süreçlerin de devreye girmesiyle, bu yarılma büyük ölçüde aşılmıştır. Bir kere, Türk modernizasyonunda halkın refleksif tepkilerini çeken ilk "itme" evreleri çoktan tamamlanmıştır; bundan sonrası, itmeden, salt üfleyerek de yapılabilmektedir. Ikincisi, okullaşmanın ve nüfus hareketliliklerinin artması, bu arada kitle iletişim araçlarının gelişip yaygınlaşması, yalıtık ve içine kapalı toplulukları parçalamış, bu toplulukları ve insanlarını da "ana akıntıya" katmıştır. Üçüncüsü: Kitlesel tüketim maddeleri, toplumun farklı kesimlerini buluşturan bir işlev görmüştür. Örneğin, seçkin ve zengin olanın da, daha orta ve alt sınıflardan olanın da *yaz tatili* yapabilmesi, bu tatilin fiilen nerede yapıldığıyla ilgili eşitsizliği örten bir ayniyet duygusu yaratabilmektedir. Araba, buna benzer yakınlık ve ayniyet duyguları üretebilmektedir. Özetle, *kitle tüketimi* ve *kitle kültürü*, geleneksel ikili yapıyı gündemden düşüren bir etki yaratmıştır.

İlginç olan, aynılaşma illüzyonu yaratan bu örtünün altında, eşitsizliklerin ve farklılaşmaların eskisinden de aşırı boyutlara varmasıdır. Örneğin, son 20-30 yıl içinde Türkiye'de, sınıfsal-toplumsal eşitsizliklerin ötesinde, coğrafi eşitsizlikler de ileri boyutlara varmıştır. Dikey (sınıfsal) ve yatay (coğrafi) anlamda artan eşitsizlikler sonucunda, Türkiye'nin kaymak tabakası ileri kapitalist ülkelerdeki kaymak tabakanın tüketim standartlarını ve yaşam tarzını yakalarken, belirli bir kesim daha da yoksullaşmıştır. İkisinin arasında, kimi avantajlarıyla modern refah toplumlarına özgü nimetlerden yararlanabilen, ama aynı anda pre-modern döneme özgü güçlüklerle de boğuşan çok geniş bir sınıf-katman havuzu yer almaktadır. Gelgelelim, bu kaotik eşitsizliğin üzerine öyle bir örtü serilmiştir ki, eşitsizlikler apaçık ortada dururken ayniyet duygusu öne çıkabilmektedir. Dün İsmet İnönü'yü kendine bütünüyle yabancı bulan, hatta "gavur" sayan halktan unsur, bugün Sakıp Sabancı'yı bağrına basabilmektedir. 1950'lerde halkın tam içinde yaşayan mütevazi binbaşıya soğuk bir ürküntüyle bakan esnaf, günümüzün en Amerikancı ve NATO'cu generalini "kendinden" görebilmektedir.

Kuşkusuz "Kürt sorunu üzerinden yükselen milliyetçi dalga", "şehit cenazeleri" vb. denecektir. Bunların önemini kabul ediyorum. Ancak, Türkiye'de bugün yaşa-

nan durumun salt bunlarla açıklanması bana aşırı konjonktürcü, dolayısıyla sakıncalı geliyor. Başka neler söylenebilir? "Ikili yapıyı gündemden düşüren örtü" temasını burada kesiyorum. Nedeni, açılımın yeterli olması değil, bir sonraki saptamada sürecek olması.

- *Türk modernleşmesinin bugün geldiği noktada artık gündemden düşen geleneksel ikiliğin yerini bir başka ikili yapı almıştır: Her an her şeyin olabileceği, aşırı kaotik ve belirsiz ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel ortam ile, bu belirsizlikleri ileri teknoloji, rasyonalite ve çok yönlü hazırlık ile göğüslemeye çalışan merkezi teknokratik-bürokratik aygıtın oluşturduğu yapı.*

Ian Fleming'in James Bond yapıtları, modernliği belki de en iyi yansıtan 20. yüzyıl ürünleri arasındadır. James Bond'da, belirsizlik ile kesinlik hep içiçe, biraradadır. Tehlikenin nereden, ne zaman ve hangi beklenmedik yollardan geleceği belli değildir. İple yukarıdan akıtılan zehir, yatağa konulan zehirli örümcek, ayakkabının burnundan çıkan bir sustalı ya da fırlatıldığında boyun kıran silindir şapka...Kedi severken acımasız ölüm emirleri verenler, insanları doğradıktan sonra elele tutuşup yollarına koyulan eşcinsel katiller, vb. vb. Sonra, bütün bu bilinmezlik ve belirsizliklere karşı geliştirilmiş ileri düzeyde rasyonel-bürokratik yapılar ve yüksek teknoloji ürünü aygıtlar, silahlar, vb. vb...

James Bond, 50'li yılların ürünüdür. 50'li yıllarda iki kutuplu bir dünya vardı. Iki kutuplu dünyanın belirsizlikleri bile bugünküne göre daha "belirliydi". Bu ortam, belirsizliklere karşı oluşturulup geliştirilen teknokratik yapılara tek yönlü bir yetkinlik kazandırıyordu. Uluslararası planda kapitalist dünya-sosyalist sistem bloklaşmasının ağırlığı, özel birçok dinamiği gölgede bırakıyordu. Ulusal ölçeklerde ise, ülkenin durumuna göre, işçi sınıf hareketi, ulusal kurtuluş mücadelesi ya da "kapitalist olmayan yol", belirsizlikleri ve kaotik durumları sınırlayan ya da belirli bir eksene çeken başat temalardı.

James Bond'daki iki kutuplu dünya (Blofeld'in SPECTRE'ini de katarsak üç kutup oluyor!) eksenini bir yana bırakacak olursak, Bond temalarının kendi dönemlerinden çok günümüze uygun düştüğü söylenebilir. Tehlikenin ya da denge bozucu dinamiklerin nereden nasıl geleceğinin kestirilemediği bir belirsizlikler yığını karşısında, mümkün olduğu ölçüde çok-amaçlı geliştirilen, ileri teknolojiye dayalı bürokratik-rasyonalist yapılar ve kurumlar...Belki de, bu yüzden, ilk Bond filminden neredeyse yarım yüzyıl sonra hâlâ Bond filmi çevrilebiliyor.

Türkiye, kendi adına, artık Sovyet tehdidi odaklı belirlenmişlikten çıkıp çok kutuplu (ve çok maceralı) bir dünyaya; işçi sınıfı ve komünizm tehlikesine koşullu bir hattan ayrılıp alt-emperyalistliğe özenen bir doğrultuya; ve üretim vurgusundan vazgeçip değişim, finans ve rant girdabına yönelmektedir. Bu, madalyonun bir yanıdır. Diğer yanda, yani geniş anlamda toplum katında ise şu var: Kamuculuktan bireyciliğe, dayanışmacılıktan çıkarcılığa, gelecek özlemlerinden güncel tüketim tutkusuna ve kollaycılıktan yarışmacılığa doğru bir kayış... Işin ilginç yanı, daha

ortaya çıkar çıkmaz bu ikiliğin de üzerine gidilmesi, bir tür geçişme sağlanmasıdır. Belirsizliklerin ortasına düşen merkezi yapı, işi sağlama almak, risk unsurlarını denetlemek, geniş kesimlerin nabzını elden bırakmamak için topluma daha fazla nüfuz etmektedir. Bu süreçte kullanılan başlıca araçlarından biri medyadır. Öbür tarafta, kendisi de yeni yönelimlerinin getirdiği belirsizlik ve risklerden ürken toplum, bir güvence, bir dayanak aramakta ve sonuçta en sağlam gördüğü kuruma, yani merkezi yapıya yanaşmaktadır. Türkiye solu, Susurluk olayından sonra "derin devlet" ve "çete" temalarını öne çıkarmıştır. Ancak, modernliğin bugünkü koşullarındaki sıradan insanın, "derin devlet"e ciddi tepki mi duyacağı, yoksa "yüzeydeki pek sağlam görünmüyordu, çok şükür bir de derini varmış" diye derin bir oh mu çekeceği hayli tartışmalı bir konudur.

Yukarıda özetlenen, kimilerinin sandığı gibi Türkiye'ye özgü bir durum değildir. Türkiye'de son dönemde yaşanan süreç ve ortaya çıkardığı durum, kuşkusuz kendine özgü kimi yanlar da taşımaktadır. Ancak, bizde olup biten, batıda kullanılan kavramlarla "devletin toplumlaşması/toplumun devletleşmesi" olgusunun (9) bir versiyonudur. Devletin kamusal alanın fethinde böylesine mesafe aldığı bir dönemin, aynı zamanda "sivil toplum"dan ve "kuruluşlarından" en çok söz edilen dönem olması ise, en hafif deyimle "tuhaf" sayılmalıdır. (10)

- *"Kültürel küreselleşme" dahil son dönemin küreselleşme süreçleri, özellikle Türkiye gibi ülkelerde, belirsizlikleri daha da artırırken, modernliğin önemli bir ürünü olan "düşünümselliği" yerleşik mecrasının dışına taşırmaktadır.*

Burada, küreselleşme konusundaki kimi tartışmalara girmeyeceğim. Pek çok marksist, haklı olarak, küreselleşme diye cilalanıp insanların önüne koyan şeyin, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte gündeme gelen uluslararasılaşma süreçlerinden radikal bir farklılık içermediğini ileri sürmektedir. Bununla birlikte, günümüzün, özellikle spekülatif finans hareketleri ve belirli bir kültürel yapının uluslararasılaşması anlamında, geçmişe göre ayrıksı özellikler sergilediğini kabul etmek gerekir.

Önemli olan, yukarıda değinilen iki başlığın, belirsizlikleri daha da artıran sonuçlar yaratmasıdır. Belirsizliklerin artmasıyla birlikte, merkezi yapıların teknokratik-bürokratik yönelimleri de pekişmektedir. Kültürel küreselleşmenin, bugünkü asgari direnç ortamında her yere girdiği, her yapıya nüfuz ettiği açık. Kültürel küreselleşmeyle birlikte, yerel biçimlerin özgün içeriklerini büyük ölçüde yitirmeleri (11) üzerinde özellikle durmak gerekiyor. Çünkü bu konu, doğrudan doğruya modern-geleneksel birleşiminin ne yöne bakacağıyla ilgilidir. Ancak bu, daha ayrıntılı bir tartışmayı gerektiriyor.

Kültürel küreselleşmenin karşı konulmazlığıyla ilgili bir örneği de Iran oluşturuyor. Bilindiği gibi Iran devrimi, kültürel küreselleşmenin günümüzdeki boyutları henüz ortaya çıkmadan gerçekleşmiştir. Bunun anlamı, Iran'daki mollaların, önlerinde daha bakir ve işlenebilir bir toplum bulmalarıdır. Ne var ki, yaklaşık yirmi

yıldır dinci ideolojinin yoğurduğu bu toplumda bile, pornosu dahil, yabancı video kasetlere inanılmaz bir rağbet vardır ve ülkede çok yaygın bir kaset piyasası oluşmuştur. Iran'daki rejimin "Video Doğulu ve Batılı orospuları eve davet etmek demektir" türü dokunaklı karşı saldırısı para etmemiş, rejim bu alanda yenilgiye uğramıştır. (12) Bizdeki "derin devlet" söyleminin yarattığı ters etkiye benzer bir etkinin burada da yaşanmış olduğu söylenebilir. Belki de Iran halkı, rejimin yukarıda aktarılan lanetlemesini duyunca "nasıl oluyormuş bir de biz görsek" demiştir. Çünkü, *"merak"* modernliğin en başta gelen dürtülerinden biridir. Merak, aynı zamanda, potansiyel belirsizliklerin de artması demektir. Günümüzdeki kültürel küreselleşmenin ne getireceğini tam bilemezsiniz; tanıdığınız, bildiğiniz insanların melezleşmiş kültürel etkiler altında ne yapacaklarını pek kestiremezsiniz. Genç yaşlardaki intihar olaylarının bu karmaşık kültürel etkilenimle doğrudan ilgili olduğunu sanıyorum.

"Düşünümsellik" (reflexivity) kimi sosyologlara göre modernliğin başlıca sonuçlarından biridir. (13) Bu kavramla kastedilen, başka zamanlarda ve mekânlarda yaşananların bilgisinin, belirli bir yerellikteki eylemlere yön vermesi, bu eylemler üzerindeki belirleyici etkenlerden biri haline gelmesidir. Böyle bir etkiyi yaratan, hiç kuşkusuz, modernliğe özgü eğitim ve iletişim olanaklarıdır. Örneğin, Türkiye'deki modernleşmenin öncüleri, İttihat ve Terakki kadroları ile kemalistler, Batı Avrupa'da yaşanan süreçleri biliyorlardı. En azından, *sınıf mücadelelerinin* bu ülkelerde yarattığı sonuçların farkındaydılar. Bu bilgi ya da farkındalık, Türk modernleşmecilerinin politikalarını somut olarak etkilemiş, *korporatizm* bu nedenle Türk modernleşmesinin belli başlı ideolojik yapılarından biri olmuştur. Daha alt düzeylere inecek olursak, düşünümselliğin, tek tek bireylerin tutum ve davranışlarını etkilediğini de söyleyebiliriz.

Buraya kadar tamam. Ancak, kültürel küreselleşmenin ve belirsizlik ortamlarının bugün ulaştığı boyutlarda, bilinen anlamıyla düşünümselliğin de bir tür dönüşüm yaşadığını söyleyebiliriz. Küreselleşme ve belirsizlik, düşünümselliğin yerleşik ve standart kalıplarını parçalamıştır. Daha önce de değinildiği gibi, bugün merkezi yapı, "kuzeyden gelecek Sovyet tehdidi" ile "içerdeki komünistlerin fitnesi" kurgusuna ilişkin bir düşünümselliğin çok ötesine geçmek zorundadır. Düşünümselliğin asıl önemli yanı, belirli bir öznenin, belirli bir dış bilgiyle donanmış olarak gerçekleştirdiği müdahalelerin, olayların özgün seyrini etkileyip aslında normal süreç içinde gerçekleşmesi pek mümkün olmayan bir sonuca varabilmesidir. İşte, düşünümselliğin bu yanı bugün su götürür duruma gelmiştir. Çünkü, öznenin müdahalesine temel oluşturan düşünümsellik çeşitlenmiş, ayrışmış ve belirsizleşmiştir. Üstelik, bu müdahale, gene çeşitlenmiş, ayrışmış ve belirsizleşmiş başka düşünümselliklere dayanan başka öznelerin tutum ve davranışlarıyla etkileşime geçecektir. Bu durumun sonucu, katlanmış belirsizliktir.

Türkiye'de, özellikle son dönemde merkezi yapının izlediği, inceden inceye kurgulandığı söylenebilecek olan çizginin şimdilik istenilen sonuçları verdiği gö-

rülüyor. Ancak, ince kurgulu politikaların hiç beklenmedik sonuçlar verebileceğini, hattâ zaman zaman vermekte olduğunu da göz ardı etmemek gerekir. Son dönemin en somut örneği, Abdullah Öcalan'ın yakalanış ve Türkiye'ye getiriliş görüntülerinin Kürtleri daha da konsolide etmesi, söylendiği kadarıyla HADEP'e oy vermeyi düşünmeyen Kürtleri bile bu partiye yöneltmesidir.

- *Türk solu, doğal olarak ve hiç tartışılmayacak biçimde Türk modernleşmesinin ürünüdür. Bu durum, Türk solunun kimi zaaflarını da açıklar; ancak, Türk solunun bu zaaflardan arınması, yaşanan modernleşmenin ve modernliğin reddiyle değil, modernliğin ileriye götürülmesi ve bu anlamda aşılmasıyla mümkün olabilecektir.*

Türk solunun, kemalizmin bir varyantı olduğu savı doğru değildir; ama modernleşme sürecinin yan ürünü olduğu doğrudur. Bunda aykırı ya da yanlış bir yan yoktur. Dünyanın neresine bakarsak bakalım, sosyalizm de, marksizm de, işçi sınıfı hareketi de modernleşmenin ürünleri ya da sonuçlarıdır.

Türk solunun, belirli bir dönem Türk modernleşmesinin öncüleriyle aynı hatta yer almasında da garipsenecek bir yan yoktur. Işçi sınıfının maddi gelişmişlik düzeyini her şeyi baştan sona belirleyen veri saymazsak ve sosyalist hareketin belirli iç dinamiklere de sahip olduğunu kabul edersek, araştırılması gereken konu, bu dinamiklerin neden yeterince harekete geçirilemediğidir. Bu yetersizlikte, Türk solunun modernleşmeyle ilişkilenme biçiminin de payı vardır. Türk solunun modernleşme bağlamındaki kimi kısıtlılıkları, zaafları ya da hataları şöyle özetlenebilir:

1- Türkiye'deki modernleşme süreci *liberalizme* hiç pirim tanımamış, liberal düşünceyi kendi ideolojik, siyasal ve kültürel zeminlerinden hep dışlamıştır. Liberalizmin bu biçimde dışlanması, geç modernleşmenin mutlak bir kuralı değildir. Kimi araştırmacılar, örneğin Hindistan'daki modernleşmenin liberalizmle de harmanlanarak geliştiğine işaret etmektedirler. (14) Türkiye'de marksist düşüncenin, kendi önünde hesaplaşacağı bir liberal düşünce ve akım bulamaması, hem marksizmin kendi gelişimini ve yetkinleşmesini engellemiş, hem de marksizmi 1980'lerle birlikte boy gösteren liberal dalga karşısında önemli ölçüde savunmasız bırakmıştır.

2- Türk solu, kendi sağındaki modernleştirici iradeden radikal bir kopuş yaşaması gereken kritik tarihte bu kopuşu yaşayamamıştır. Bana göre, böyle bir kopuşun yaşanmış olması gereken kritik tarih 1925'tir. Türk solu bu kritik tarihte modernleşme sürecinin öncü çizgisinden kopuşu hiç denememiş değildir. Ama, gerek siyasal pragmatizmin baskın çıkması, gerekse Komintern politikalarına tabiyet, böyle bir kopuşun tam boy gerçekleşmesini önlemiştir. Sonuçta, Türkiye solu kopuş denemelerini 40 yıl sonra, 60'larda yeniden gündeme getirmek zorunda kalmıştır. Burada kastedilen, elbette solun modernleşme sürecinden kopması, bu süreci reddetmesi değildir; anlatılmak istenen, solun, kemalist iktidarın temsil ettiği modernleşme anlayışına karşı

kendi eleştirel ve radikal modernleşme anlayışını oluşturması ve merkezden bu anlamda bir kopuş yaşamasıdır.

3- Türk modernleşmesinin öncülerinin temsil ettikleri, kurama uzak duran ve pragmatist yönelim, Türk soluna da aynen yansımıştır ve Türk solu bugün de aynı yönelim içindedir. Bu yazının 1. dipnotunda betimlenen "modernleştirici irade", kimi sözcükler çıkarıldığında, Türk solu için de tıpatıp geçerlidir. Daha kötüsü, Türk modernleşmesinin öncülerinin *sınıf ve sınıf çatışması* kavramlarına duydukları özel alerji, Türk soluna da sirayet etmiştir ve bu etki bugün bile gözlenebilmektedir. Eğer "Türk solunun kemalizmden kopamadığı" savında ısrarlı olanlar varsa, bu savın temellendirilmesi için, en az Kürt sorunundaki tutum kadar, sınıf kavramına uzaklığın da dikkate alınmasında yarar vardır.

4- Türk solu, 60'lı yıllarda bir tarihsel fırsattan daha yararlanamamıştır. 60'lı yıllar, Türk modernleşme sürecinde özel bir evreyi temsil etmektedir. Özellik, bu dönemde kentleşmenin ileri boyutlara ulaşmasında, yavaş yavaş bir kent kültürünün oluşmaya başlamasında, "modern işçi sınıfı" tanımına uygun bir sınıfsal yapılanmasın ortaya çıkmasında ve sinema-tiyatro gibi kentsel kültür etkinliklerinin kitleselleşmesindedir. Gelgelelim, Türk solu böyle bir dönemde gözlerini neredeyse bütünüyle kırsal kesime çevirmiştir. Kırsal kesime bu merak, merkezi modernleşme çizgisinden kopulamayışının en belirgin ve çarpıcı göstergesidir. Söz konusu arkaizm, Türk solunun kentlerde sol bir kültür yaratılması açısından önemli bir fırsatın kaçırılmasına yol açmıştır.

Bir yanıyla "karamsar" denebilecek olan bu yazıyı bitirirken, bir noktanın altını çizmek istiyorum. Sosyalist hareket, kendi dışındaki yapılanmaları istediği yönde etkileyip çözebilecek güce ulaşıncaya kadar, kendi yapılanmasını, dış yapılanmaların dayattıklarını göğüsleyebilecek biçimde oluşturmak zorundadır. Bu yazının başlıca temalarından birini, kaos ve belirsizlik ortamının belirlediği rasyonalist-bürokratik yapıların güçlenmesi oluşturuyordu. Bu yapıların karşısına sol adına neyle çıkılacaktır ?

Denecektir ki, halk, kitlesellik, doğrudan demokrasi, aşağıdan yukarıya demokrasi, katılımcılık, vb. İyi de, sosyalistlerin, teknokratik-bürokratik olmasa bile, bu kaotik ve belirsiz ortamda bir belirlilik, akılcılık ve denetim hattına-yapılanmasına sahip olmaları gerekmiyor mu?

"Leninist örgüt kuramı"nı bir de bu gözle değerlendirmekte yarar vardır.

NOTLAR

1- "Modernleştirici irade"nin, İttihat ve Terakki başlarında oldukça doyurucu bir betimlemesi için şu sözlere kulak verilebilir: "ITC liderlerinin ideolog değil eylem adamları olduklarının hatırlanması da önemlidir. İdeolojik bakımdan

seçmeciydiler ve onların ortak paydası, ortak bir ideolojik programdan çok, ortaklaşa bir tutumlar bütünüydü. Bu tutumlar bütünündeki önemli unsurlar, milliyetçilik, nesnel bilimsel doğrunun değerine olan pozitivist inanç, bu doğruyu yaymada ve halkı iyileştirmede eğitimin gücüne olan büyük (ve oldukça saf) güven, merkezi devletin toplum içindeki itici güç olma rolüne olan sarsılmaz inanç ve Abdülhamit döneminde hüküm süren ihtiyatlı muhafazakarlığa bariz şekilde ters düşen bir tür eylemciliğe, değişime ve ilerlemeye olan inançtı." (Erik Jan Zürcher; *"Modernleşen Türkiye'nin Tarihi"*, İletişim Yayınları, 3. Basım, 1998, s. 193)

2- **Meral Özbek;** *"Populer Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski"*, İletişim Yayınları, 2. Baskı 1994, s. 27

3- **bkz. Haldun Gülalp;** *"Kapitalizm ve Modern Ulus Devlet: Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu Üzerine Düşünceler"*, Mürekkep, Güz 95, s. 10.

4- **Marshall Berman;** *"Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor"*, Çevirenler: Ü. Altuğ-B. Peker, İletişim Yayınları 1994, s.13

5- **Anthony Giddens;** *"Modernliğin Sonuçları"*, Çeviren: Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları 1994, s. 9

6- **Feroz Ahmad;** *"Modern Türkiye'nin Oluşumu"*, Çeviren: Yavuz Alogan, Sarmal Yayınları 1995, s. 14

7- **A. Giddens;** a.g.e. , s. 39

8- **Şerif Mardin;** *"Türk Modernleşmesi"*, Der: M. Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, 5. Baskı 1997, s. 25

9- **Jurgen Habermas;** *"Kamusallığın Yapısal Dönüşümü"*, Çevirenler: Tanıl Bora-Mithat Sancar, İletişim Yayınları 1997, s. 27

10- *"Toplumun devletleşmesi"* konusunda ilginç bir aktarım da şu: "Herhangi bir semtin çarşısına gidip biraz dikkatlice gözlemlerseniz, bazı esnafın tezgahlarının altında, herhangi bir toplumsal harekete anında müdahale etmek için hazır tutulan silahların farkına varabilirsiniz." (bkz. Ergun Adaklı; *"Seçimler ve Yeni Milliyetçi Akım"*, Özgür Bakış, 3 Haziran 1999

11- **Samir Amin;** *"Avrupa merkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi"*, Çeviren: Mehmet Sert, Ayrıntı Yayınları 1993, s. 20.

12- Bkz. Ferhad Ybrahim-Heidi Wedel (Der.); *"Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları"*, Çeviren: Erol Özbek, İletişim Yayınları 1997, s. 188

13- **A. Giddens;** a.g.e., s. 61.

14- **T. Bottomore;** *"Seçkinler ve Toplum"*, Çeviren: Erol Mutlu, Gündoğan Yayınları 1990, s. 102

OSMANLI'DA İLK SİYASİ PARTİLER (1)

Ali Deniz TOROS

Bu yazıda, 1908-18 döneminin Osmanlı (Türkiye olarak da düşünülebilir) tarihindeki siyasal-ideolojik ve kültürel dönüşümünü bir kesit alarak inceleyeceğiz. Aldığımız kesit, siyasi partiler dönemidir. Bu dönem içinde partili siyasal yaşamın Osmanlı'daki ilk uygulamalarını göreceğiz. Siyasal-tarihsel önemi olan partilerin ideolojik-siyasi açılımlarını öğreneceğiz. Osmanlı'nın tarihsel-toplumsal devinimine etkilerini anlayacağız. Ama öncelikle, Osmanlı'daki sınıf ve sınıf temsilcilerinin nasıl bir teorik ilişki kurduklarını kısaca birkaç vurguyla açalım. Bu ilişkinin açılımına bağlı olarak Osmanlı'daki siyasi yaşam ve aydınların etkisini anlamaya çalışalım.

"Toplumsal formasyonun bir parçası olarak sınıf ile o sınıfın üstyapıdaki ideolojik-kültürel etkinliği arasındaki ilişkinin ele alınışı (bir alandır). Bir toplumsal sınıfın "kendisi" kendisi ile onun siyasal-düşünsel plandaki temsilcileri, öncüleri arasındaki ilişkiye nasıl bir çerçeveden yaklaşılmalıdır." (2) 1908-18 arasında Osmanlı devletinin siyasal ve ideolojik şekillenişi; "Tanzimat Fermanları, I. ve II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki iktidarı, çok partili parlamentarizm vb." somut olgularla yaşanır. Aynı zamanda, bu olguların hem öncülüğünü üstlenen hem de içinden destekleyicisi olan belirli bir aydın kesimi ortaya çıkar. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin ideolojik-siyasal üretimine (ya da formasyonuna) somut olarak gelişen olayların etkisi olduğu gibi, aydınların da bu üretimde katkısı olmuştur. Osmanlı burjuvazisinin üstyapıdaki ideoloji-siyaset üretiminin temsilcileri olan aydınlar, temsil ettikleri sınıfın verili toplumsal yapıda meşruluğunu oluşturmaya dönük "zihinsel emek" üretirler.

Bu noktada bir diğer soru şudur; Osmanlı aydını kapitalistleşmemiş bir Osmanlı'nın hangi burjuva üstyapı alanlarını doldurabilir? Az önce değindiğim konuya bu yanıtı da eklemek gerekiyor. Osmanlı aydını verili toplumsallığın ideoloji-siyaset alanlarını doldururken (işlerken), bu alanlara dönük düşünsel faaliyette bulunurken aydının düşünsel üretiminin ön koşulu üretim tarzı (modeli) değildir. Aksine aydının ideolojik-siyasal üretimini belirleyen ilk koşul kapitalist üretim ilişkilerinin evrenselliğidir. İdeoloji-siyaset üretimini ilk planda belirleyen evrensellik, sınıf mücadelelerinin tarihselliğidir. Tarihsel bilinçlenmenin ardından, verili toplumsal özgüllüğün (somut durumun) ideoloji-siyaset üretiminde etkileri görülebilir. Bu durumda, belirli bir sınıfın aydını, tarihsel bilinç sayesinde ait olduğu sınıfın üstyapı alanlarını işler ve bu üstyapıyı işleme sürecine verili toplumsallığın somut du-

rumunu da katar. "18. ve19. yüzyıllar Alman burjuva aydınının düşünsel açılımlarını belirleyen, Almanya'nın yavaş ekonomik gelişimi olduğu kadar, bu gelişimin eksiklerini örtecek biçimde, Alman aydınının başka ülkelerin tarihsel deneyimleri, düşünce süreçleri konusundaki somut bilgilenimdir." (3)

Bir diğer nokta, 1908-18 arasında yaşanan siyasal dönem, II. Meşrutiyetin değişimlerine dayalı olarak gelişiyordu. Bu dönemde yaşanan değişimlerin köklü yapısal dönüşümlere yol açtığını söyleyemeyiz. Aksine, siyasetin uygulanma yöntemleri ve araçları üretir, toplumsal-tarihsel gelişmelere bağlı olarak yeni ideolojik motifler üretilir, keza kültür alanı da yenilenmeye çalışılır. Ancak, üstyapıdaki bu gelişme toplumsal ve ekonomik süreçlerle eşit oranda gelişemez, eşitsiz gelişme süreci yaşanır.

1923'de Cumhuriyetin ilanıyla başlayan süreç ise Osmanlı'nın yaşadığı toplumsal-siyasal değişim sürecinin ilk dönüşüm uğrağıdır. Bir kopuş örneğidir. Cumhuriyetin ilanının etkilediği siyasal-ideolojik-kültürel ve toplumsal alanlar, II. Meşrutiyet gibi Osmanlı döneminde yaşanan değişimlerden niteliksel farklılık taşır. Cumhuriyet, üstyapı alanlarını yeniden işlemeye tabi tutar, devlet organizasyonunu yeniden oluşturur, yönetim mekanizmalarını belirli bir sisteme oturtur (yasama, yürütme, yargı), saltanat ve halifelik kurumları kaldırılır, laiklik ilkesi benimsenir, sermaye birikim modeli olarak devlet destekli kapitalistleşme tarzı benimsenir. Bu anlamda, Cumhuriyet, burjuva devrimi niteliğine uygun yeniden yapılanma özelliği içerirken, II. Meşrutiyet gibi yenilenme programları ise siyaset tarihi literatüründe geçen kavrama yakın bir anlamda restorasyon girişimidir.

Bunun yanında, Osmanlı Devleti ilk olarak dış sermayeye borçlandıktan sonra, Osmanlı Devleti'nin yöneldiği sermaye birikim modeli, kapitalistleşme sürecinin ilk yönelimleridir. Bunun ardından Osmanlı'da yaşanmaya başlanan siyasal-ideolojik-kültürel yenilenme çabaları buna bağlı olarak da gelişiyor. Bu nedenle cumhuriyetin ilanı, sermaye birikim modeli anlamında 19.yy ile birlikte süreklilik içerirken, üstyapısal alanda bir kopuş olarak yaşanıyor.

Siyasal durum

Siyasal partilere özel olarak eğilmeden önce, genel siyasal duruma bakalım. I. Meşrutiyetin ilanından sonra (1876) yaşanan toplumsal-siyasal süreç, Osmanlı Devleti'nin ve toplumsallığının yeniden yapılanmasına dönük yenilikçi bir dönem olmaz. Aksine, yenilikçi adımlar II. Abdülhamit tarafından çeşitli bahanelerle engellenir.

Osmanlı siyasal yaşamında 23 Temmuz 1908 yeniden yapılanmanın bir diğer uğrağı oluyor. II. Meşrutiyet olarak adlandırılan bu dönem (1908-18) siyasal alanın yeniden tanımlandığı, çok partili yönetim biçiminin uygulandığı ve buna bağlı olarak "nispi özgürlüklerin" tanındığı bir dönem. Bu yenilenme sürecinin önderliğinde Jön Türkler görünür. 1909'da Kanun-i Esasi (Anayasa)'de yapılan değişik-

liklerle toplumsal yaşama yönelik bir takım özgürlükler tanımlanır. Bu tanıma bağlı olarak siyaset alanında toplanma ve dernek kurma özgürlüğü elde edilir.

Kuşkusuz 1908'le başlayan II. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı Devleti içinde ve toplumsal-siyasal yapısında ilk kez karşılaşılan yenilenme hareketleri değildir. Bu döneme gelinceye değin Osmanlı Devleti daha çok dışsal faktörlerin etkisi altında (muhakkak içsel faktörlerin de etkisi vardır) değişik etki ve önemde yenilenme pratiğinden geçmiştir.

II. Meşrutiyet dönemi de, batının aydınlanma hareketlerinden yararlanmaya dönük olarak tasarlanan yeniden yapılanma hareketidir. Özellikle Fransa'daki aydınlanma hareketinden etkilenim sadece Jön Türkler özelinde görünür. Batıya özgü dinamiklerle belirlenen aydınlanma sürecinin benzeri biçiminin de Osmanlı'da yaşanacağını tasarlamak ütopik bir düşüncedir. Öyle ki, II. Meşrutiyetin yasal planda sağladığı kısmi özgürlük/yenilenme, ideolojik ve siyasal yaşamın üretimine çeşitlilik katmaz, hatta bir süre sonra monist bir yapıya dönüşür.

Batı ülkelerinde yaşanan hızlı kapitalistleşme, üretim modeliyle ve gelişkin üretim ilişkileriyle, Osmanlı devletinin kurulu birikim modelinin çok ötesine geçer. Osmanlı Devleti, batı ülkelerinde yaşanan gelişmeyi eşzamanlı olarak yaşayamaz. Osmanlı Devleti, uluslararası düzeyde oluşturulan sermaye örgütlenmesine dahil olamaz. Uluslararası yeniden yapılanma sürecine uygun ekonomik-toplumsal-siyasal dönüşümleri gerçekleyemez. Ancak, Osmanlı Devleti sermayenin hiyerarşisini oluşturma sürecinden şu anlamda nasibini alır ve bağlanır; dışarıya borçlanır, kapitalist-emperyalist ülkelere pazar olanağı sunar, bölgesel politikalarda dış belirlenimlere açık hâle gelir.

Dış gelişmelere bağlı olarak yaşanan etkileşim Osmanlı Devleti'ni de içeriden sıkıştırmaya başlar. Osmanlı devleti, dışa bağlı olarak ele aldığı yeniden yapılanma uygulamaları iç gelişmelerin baskısıyla da belirli bir hız kazanır. Bu dönemde, Osmanlıdaki değişim en az sosyo-ekonomik alanda gerçekleşirken, en çok da uluslaşma, kimlik oluşturmada etkili olur. Osmanlının değişimi iç olayların da canlı yaşandığı bir dönemi ortaya çıkarır; suikastler, hükümet darbeleri, sıkıyönetimler vb.

Osmanlı Devleti'nin siyasal organizasyonuna dönük olarak 1876'da Kanun- Esasi'nin uygulanışı padişahçı bir anayasal rejimi ortaya çıkarır. Bu dönemden sonra, rejim 1909 "tadilatı" ile anayasal doku ikinci kez değiştirilir. İkinci meşrutiyet ile beraber parlamenter rejime uygun siyasal organizasyon geliştirilir. Kamusal hak ve özgürlükler adına önemli gelişmeler sağlanır. Seçme ve seçilme hakkı getirilir. Özel girişimcilik özendirilir, basın yasasına özgürleştirici olanaklar tanınır, padişaha sürgün yetkisi veren 113.madde kaldırılır.

İkinci meşrutiyet on yılının yarısını (1908-13) çok partili, öteki yarısını da tek partili yönetim biçiminde yaşar. 1912 yılına kadar sürmüş olan dönem çok partili bir dönemdir. Geriye kalan dönem tek partili bir yönetimdir. Meşrutiyet parlamentosu Meclis-i Umumi (genel meclis) olarak adlandırılır. Genel meclis iki meclisten

oluşturulur: Ayan (meclis-i ayan) ve mebusan (meclis-i mebusan) ilk on yılın, dörtbuçuk yılı biraz geçen bir dönemi parlamenter rejime uygun olarak yaşanır.

Çok partili ve tek partili dönemler hemen hemen on yılı ikiye bölmüşlerdir. Bütün bu partili parlamenter dönem İttihat ve Terakki Fırkası'nın egemenliği altındadır. Bu parti, tüm siyasal süreçlere egemen olunca, bütün sosyo-ekonomik sorunlara müdahale edince diğer partilerle İttihat ve Terakki arasında güçlü bir muhalefet yaşanır. Muhalefetin yükselmesi, gazetecilerin öldürülmesi, 31 Mart Olayı, Halaskâran Zabitan Hareketi, Bab-ı Âli Baskını, Sadrıâzamın öldürülmesi, hükümeti devirme girişimi, Sinop sürgünleri gibi olayların yaşanmasına neden olur.

1912 yılında İttihat ve Terakki muhalefete düşürülünce Bab-ı Âli baskını ile iktidarı yeniden ele geçirir. Bunun üzerine Mahmut Şevket Paşa'ya suikast düzenlenir, bunun ardından da çok partili rejim sonlandırılır. Bu dönemde yaşanan siyasal yapı padişahın yerini almış olduğunu söyleyebileceğimiz İttihat ve Terakki'nin egemenliğinde tekçi bir parlamentarizme dönüşür.

Bu durum, 1918 Mondros Anlaşması'nın yapılmasıyla son bulur. İttihat ve Terakki'nin iktidarına son verilir.

İkinci meşrutiyet döneminde, Osmanlı Devleti'nin yaşadığı üstyapısal küçük hareketlenmeler siyaset ve ideoloji alanlarında da yenilenme, yeniden işleme olanaklarını genişletmiştir. Siyasal yapıda yaşanan bu "demokratizasyon" aynı zamanda şu tür ideolojik motiflerle de oluşturulmuştur.

Batıcılık (Garpçılık); özellikle "içtihat" dergisinde toplanan bir grubun görüşleri etrafında şekillenmiştir. Görüşlerin bir homojenliği söz konusu değildir. Bu ideolojiyle öne çıkan amaç, Osmanlı toplumsallığını ve saltanat rejimini koruyarak radikal reformlar uygulamak; bir çeşit restorasyon dönemidir. Ancak, bu amaç etrafında "içtihat"çılar çatışırlar. Dr. Abdullah Cevdet önde gelen isimdir. Batıcılık, bütün partilerin programlarında yer verdikleri bir hedeftir. Bu hedefle ilişkili olarak siyasal fikirler önerirler.

İslamcılık; bu ideolojik motif en etkin olan ve en fazla tarafları olan akımdır. Bu akıma göre, toplumun dini inançlarına ve devletin teokratik rejimine göre siyasal yapılanma önerilir. İslamcıların fikirleri dini kurallara bağlı olarak geliştirildiğinden daha fazla sistematiği olan bir akımdır. İkinci meşrutiyet döneminde, islamcı düşüncenin ilerlemeye engel olmadığını savunan Prens Mehmet Sait Halim (Paşa), M. Akif Ersoy gibi isimler bu akımın önde gelen isimleridir. İslamcılık motifi de tıpkı batıcılık gibi tüm partilerin siyasal açılımlarında önemli bir yer tutar.

Türkçülük; bu ideolojik motif, İttihat ve Terakki Fırkası'nın ideolojisi ile bütünleşmesinden ötürü önemli bir iktidar olanağı elde etmiştir. Türkçülük ideolojisinin bu dönem içinde bir düşünce disiplinine kavuşturulmasını sağlayan önemli isim Ziya Gökalp'tir. Gökalp, fransız sosyolog Emile Durkheim'den etkilenmiştir. Aynı

zamanda Yusuf Akçura, Ömer Seyfettin, Hamdullah Suphi gibi isimlerce de bu akım geliştirilir.

Türkçülük ideologları, Abdülhamit'in ideolojisinin (Türk milletindenim, Garp medeniyetindenim, İslam ümmetindenim) yerine "Yeni Hayat" denilen bir ideolojik-siyasal bütünlük öneriyorlardı. Bu ideolojik-siyasal bütünün belirleyeni Türk milliyetçiliği olacaktı. Abdülhamit döneminin karmaşık, eklektik ideolojisi reddedilecekti. Buna bağlı olarak, Osmanlı toplumsallığında Türkler ilk elden ulusal bir bilinci öne çıkaracaklardı. Ardından diğer coğrafyalara (özellikle Rusya) yayılmış bulunan Türklerle birleşilecek ve "Turan" denilen ütopyanın nesnel dayanakları oluşturulacaktı.

İttihat ve Terakki 1911'den itibaren Osmanlıca olan programını Türkçeleştirmiştir. Bu ideolojik motif kurulan diğer partilerde de çeşitli biçimlerde içerilecekti. Türk ocağı, milliyetçi akımın toplumun değişik kesimlerine ulaştırılmasında önemli bir ayak olur. İttihat ve Terakki iktidarı milliyetçi değerlerin toplumca benimsenmesinde, Osmanlının yeni bir kimlik etrafında tanımlanmasında etkili bir katkısı olur.

Meslekçiler (meslek-i içtimai cereyanı); bu görüşün oluşturulmasında önde gelen isim Prens Sabahattin'dir. Prens Sabahattin düşüncesini iki başlık altında toplar ve siyasetini buna göre geliştirir. Birincisi; adem-i merkeziyetçi (yerinden yönetimci), ikincisi; teşebbüs-ü şahsi (bireysel girişimcilik) ilkeleriyle programını oluşturur. Osmanlı devletinin ancak bu iki ilkeye dayanarak siyasal ve ekonomik bunalımını çözebilir, yapılanmasını kurabilir. Buna örnek olarak da batı ülkeleri gösterilir. Bu akım daha çok muhalefet partilerinin görüşü olarak kalır. İktidarda bu görüşün temsiliyeti gerçekleştirilememiştir.

Sosyalizm; ikinci meşrutiyet döneminin düşünce akımları arasında en zayıf olanı sosyalist düşüncesidir. Bu dönemin sınırlandırıcı nesnelliği, sosyalizme duyulan ilginin az olmasına neden olurken, aynı zamanda bu akıma dair düşünce üretiminin de az olması diğer bir talihsizliktir. Öyle ki, Marx'ın fotoğrafları yayın organlarında sık sık kullanılırken Marx'ın düşüncelerinin pek anlaşılamadığı söylenebilir. Bu dönemin sosyalistleri, Fransız Sosyalist Partisi'ne yakındırlar. Jean Jaures ile ilişkiye girilir, Paris'te şube açılır. Bu dönemde, sosyalist düşüncenin önde gelen ismi Hilmi Bey'dir. "İştirak" adlı bir dergi çıkarılır. İkinci meşrutiyetin kısıtlı koşulları içinde yayıncılık yapılırken, kendisini ilk Türk sosyalisti olarak tanıtan Dr. Refik Nevzat Paris'te taş basması olan "Beşeriyet"i çıkarır.

Bu dönemin siyasal gelişmelerini özetlersek;

İkinci meşrutiyetin ilk beş yılında çok partili siyasal yaşamın olduğu görülür (1908-12). Bu dönemde dahi İttihat ve Terakki 1913 yılına kadar kurulan bütün hükümetleri denetler. İttihat ve Terakki Partisi, yapısal bakımdan kitle partisidir ve homojen bir parti değildir. Bu partinin siyasal beceriksizlikleri, devletin yapısal sorunları sonucunda ortaya çıkan bunalımlar İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefetin şekillenmesine neden olur.

1908'de İttihat ve Terakki en güçlü partidir. Tek rakibi sayılan Ahrar Fırkası seçimlerde başarılı olamayınca İttihat ve Terakki parlamentoda salt çoğunluğa sahip olur. Diğer muhalif partiler; Osmanlı Demokrat Fırkası, Ahali Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası gibi partilerin de etkin bir muhalefeti olamaz.

1911 yılında Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulur. Artan muhalefet sürecinin öne çıkan temsilcisi olarak Hürriyet ve İtilaf, İttihat ve Terakki karşısında İstanbul'daki ara seçimi tek oy farkla kazanınca, İttihat ve Terakki bunu sindiremez ve meşrutiyetin varlığını yok sayarak meclisi fesheder.

Yeni dönemde İttihat ve Terakki meclise egemen olmasına rağmen Halaskâran hareketinin müdahalesi sonucunda muhalefete düşer. Bu kez de Büyük Kabine meclisi fesheder. İttihat ve Terakki güç durumdadır. Balkan yenilgisi üzerine Bab-ı Âli baskını sonucu İttihat ve Terakki tekrar iktidara gelir. Muhalefette misilleme olarak Mahmut Şevket Paşa'ya suikast düzenler. Bunun üzerine İttihat ve Terakki hükümeti kurar ve çok partili rejime son verir.

1913'de Milli Meşrutiyet Fırkası kurulur, ancak çok sıcak bir dönem yaşandığından siyasal süreçte bir etkisi olmaz.

1913'de başlayan tek partili rejim, I.Paylaşım Savaşı'nın sonunda (1918) sona erecektir. İttihat ve Terakki bu yılda son kongresini yapar ve Teceddüt Fırkası'na dönüştüğünü ilan eder. Talat, Enver, Cemal Paşa'lar bazı arkadaşlarıyla Avrupa'ya kaçarlar. İttihat ve Terakki'nin siyasal süreçteki varlığı son bulsa da, ulusal kurtuluş savaşı döneminde ve cumhuriyetin kurulması süreci içinde de fiili olarak etkinliğini sürdürür.

İttihat ve Terakki Cemiyeti

Osmanlının siyasal ve toplumsal yapılanmasında 1908'den sonra etkin bir rol kazanan İttihat ve Terakki, ilk olarak "İttihad-ı Osmanî" (Osmanlı Birliği) adıyla, Askeri Tıbbiye Mektebi'nde 3 Haziran 1889'da İstanbul'da kurulur. Yine bu yıl içinde Paris'teki Jön Türkler'in lideri olan Ahmet Rıza Bey'le ilişki kurulur ve cemiyet "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını alır.

İstanbul'da kurulan ilk cemiyet, Osmanlı Devleti'nin çöküşüne karşı kaygılanan ve bunu önlemeyi amaçlayan gençlerin tek bir araya geliş gerekçesiydi. Bu gerekçeyle yapilan tartışmalar ve kurulan çeşitli iç ve dış ilişkilerle cemiyet belirli bir organik yapı oluşturur. Cemiyet tartışmalar sonucunda, Abdülhamit'in tahttan indirilme eylemini önüne koyar. Ancak Paris'tekiler bu eylemi onaylamaz ve İstanbul ile araları açılır. Ardından bazı öğrencilerin eylem planını jurnallemeleri üzerine, tutuklamalar ve sürgünler gerçekleştirilir.

İttihat ve Terakki'nin bu arada yaşadığı çözülme, Osmanlı içinde cemiyetin örgütsel bir boşluk yaşamasına yol açar. Bu boşluğu dışarıdaki şubeler kapamaya çalışır. Paris, Kahire, Cenevre, Balkanlar, Kafkasya şubeleri devreye girerler. Paris

şubesi, Ahmet Rıza Bey'in yönlendiriciliğinde bu sürece öncülük eder. "Meşveret" adlı Türkçe bir yayın çıkarılarak özellikle harbiye ve tıbbiye öğrencileri üzerinde etkin olmaya başlanır.

Yurtdışındaki Jön Türkler'i birleştireceğine inanılan, 1902'de Paris'te cemiyetin kongresi yapılır. Oysa bu kongre cemiyeti ikiye ayırır ve cemiyetin içindeki parçalılık nitel bir ayrıma kavuşur. Buna göre, Ahmet Rıza Bey grubu "Terakki ve İttihat Cemiyeti"ni kurar ve eski yayın organını sürdürür. Bu grup siyasal çizgisini Auguste Comte'den etkilenerek pozitivizm fikri üzerinde oluşturur, ideolojik çerçevesini de bu anlayışla biçimlendirir. Diğer grup ise Prens Sabahattin Bey grubudur; "Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti"ni kurar. Yayın organı "Terakki" gazetesidir. Prens Sabahattin, Edmond Desmolins ve Frederic Le Play'den etkilenerek ilm-i içtima (science sociale = toplumsal bilim) öğretisini Osmanlı için geliştirir. Prens Sabahattin grubun adına da yansımış olan iki ilke etrafında siyasi anlayışını oluşturur. Bunlardan ilki, özel girişimcilik, ikincisi de, yerinden yönetimciliktir.

Bu ayrışma ülke içi siyasete yönelmede sürekli çatışmalara yol açar. Ülke içinde siyasal istikrar oluşturma olanağı zayıf kalır. Ülke içindeki cemiyet öğrencilerin çevresinden çıkarak tutucu bürokrat kesimin elinde kalır. Bu koşullara aynı zamanda Ahmet Rıza Bey'in grubunun içindeki çatışmalarda eklenince hiçbir pozitif gelişme sağlanamaz.

Bu durumun ardından, 1906 Eylül'de Selanik'te çoğunluğu 3.Ordu subayları olan on kişi "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"ni kurulur. Bu sınırlı sayıdaki grup içinden önce üç kişilik Heyet-i Aliye (Yüksek Kurul) kurulur (Talat, Rahmi, Canbolat). Ardından Merkez-i Umumi (Genel Merkez) adını alır. Üyelerin adları gizli tutulacaktır. Cemiyet hem ordu içinde hem de sivil kesim içinde taraftar bulunca yaygınlığı artar. Gizli ve devrimci bir siyasal odak olur. Ülke içindeki bu hızlı gelişmeyi izleyen Paris'tekiler bu örgütle görüşme kararı alırlar. Görüşme sonucunda birleşme kararı alınır ve cemiyetin adı bundan sonra "Terakki ve İttihat" adını alır.

1908 yılında hem uluslararası düzeyde ortaya çıkan gelişmeler hem de ülke içinde söz konusu gelişmelere sessiz, edilgen kalınması ülke içinde siyasi dinamiği canlandırır. İngiltere ve Rusya'nın anlaşarak bölgesel politikalar belirlemesi ve Osmanlı'da ortaya çıkan ulusallaşma hareketlerine destek verilmesi ve Abdülhamid'in bu gelişmeleri gözardı etmesi siyasi gerilimi arttırır. Bu gelişmelere aynı zamanda Osmanlının yapılanma sıkıntıları da eklenince 1908 Temmuz'unda cemiyetin önderliğinde ikinci meşrutiyet diğer adıyla da "Hürriyet" ilan edilir.

Osmanlıda yaşanan bu yapısal değişim dönemi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin artık iktidarda olacağı dönemdir. Önemli bir siyasal güç ve ülke yönetiminde etkin bir merkez haline gelir.

Birinci Meşrutiyet parlamenter değildi. Padişah yürütme ve yasama erkini elinde bulunduruyordu. 1909'da Kanun-i Esasi'de yapılan "tadilat" ile parlamenter koşullar bu kez anayasal dayanaklarla yeniden oluşturulur. Bu anlamda, 1908 meş-

rutiyeti bir anlamda parlamenter dönemin başlangıcı olur. Bu koşullarda yürütme erki padişaha bırakılır, yasama erki de Mebusan ve Ayan meclislerinden oluşan parlamentoya bırakılır. İki erk arasında dengeli bir uyum amaçlanır. Ancak denge daha çok meclisten yana ağır basıyordu, bu da İttihat ve Terakki'nin ağırlığı anlamına geliyor. Padişah'ın yetkileri sınırlandırılıyor ve devletin sürekliliğinde meclise büyük önem veriliyor.

İttihat ve Terakki Cemiyeti parlamenter rejim boyunca üç padişahla ayrı ayrı çalışmıştır. İlki Abdülhamit; Kanun-i Esasi'de yapılan "tadilat"ları 31 Mart Olayı ile kesmeye kalkışınca, ittihatçılar Abdülhamit'i tahttan indirirler ve Selanik'e sürerler. İkincisi V.Mehmet (Sultan Reşat); ittihatçılarla en uyumlu çalışan padişahtır. III.Selim'le karşılaştırılır, Osmanlıyı oluşturan etnik unsurları kaynaştıran (İltihad-ı Anasır) sürecin simgesi olduğu varsayılır. Bu dönemde, yürütmenin başı padişah olsa da, İttihat ve Terakki hem hükümette hem de parlamentoda oluşturduğu ağırlıkla, tüm toplumsal ve siyasal süreçler İttihat ve Terakki'nin Genel Merkezi'nden belirlenir duruma gelir. Bu dönemde otoriter bir rejimin yapılandığı görülür. Üçüncüsü, IV.Mehmet (Vahidettin); ittihatçı karşıtıdır. 1918 yılında Mondros anlaşmasından sonra parlamentoyu fesheder ve kendi otoritesini kurmaya yönelir.

İttihat ve Terakki, ideolojik programları, yapısal gelişmeleri ve güncel siyasal durumlar karşısında aldığı tavırlardan ötürü cemiyetin kongreleri önem taşır.

1- Gizli cemiyetten açık bir siyasal partiye geçiş.
2- Çoğulcu (çok partili) bir rejim biçiminden tekçi (tek partili) yönetime geçiş.
3- Osmanlıcı ve İttihad-ı Anasırcı bir ideolojiden, milliyetçi (Türkçü) ve laik bir platforma geçiş.

İttihat ve Terakki'nin siyasal süreci boyunca gerçekleştirdiği bu tartışma başlıkları cemiyetin bölünmesine yol açtığı gibi, devlet politikalarında da belirleyici etkileri olur.

1908 Kongresi, cemiyetin fırkalaştığını 13 maddelik kararlarıyla açıklar. Ancak, cemiyet-fırka ilişkilerine tam açıklık getirmez. Bu sorun hemen hemen her kongrede gündeme gelir. 1913 Kongresi'nde, cemiyetin kesin olarak bir siyasi partiye dönüştüğü yeni program ve tüzüğün ilk maddelerinde açıklanır. Bir genel başkan ve yardımcısı belirlenir.

1916 Kongresi, I.Paylaşım savaşı dönemine rastlar. Türkçü ve milliyetçi fikirlerin siyasete egemen olduğu bir kongre niteliği taşır. İttihat ve Terakki'nin tek partili dönemidir, muhalefet yoktur ve kongre raporu bir tür hükümet programı olarak çıkar. Parti, siyasal programda laiklik ilkesini benimser, hukuk ve adalet alanında mahkemelerin yapısı değiştirilir. Dini hükümler, hukuk sisteminden ayrıştırılır. Sosyal yardım, sağlık gibi konularda politikalar belirlenir, milli iktisadı oluşturacak kararlar alınır ve kurumların oluşturulması önerilir.

İttihat ve Terakki'nin yapısal özelliklerini incelersek; fırkanın çok geniş ve birbiriyle farklı fikirleri olan grupları bir araya getirdiği görülür. Homojen değildir.

Fırkanın içinde iki hizib oluşur. Birincisi; Hizb-i cedit adıyla sağ, ikincisi; Hizb-i Terakki adıyla sol kanatlara sahiptir. Fırkanın içinde siyasi ağırlığı olan sağ kanattır. Süreç içinde parti içindeki farklı fikirlerin oranında azalma gerçekleşince, fırka bir siyasal bütünlük oluşturur.

İttihat ve Terakki'nin bir diğer önemli sorunu da fırka-cemiyet ayrılığı olur. Bir yandan ilk başlangıç aracı ve yöntemi olan cemiyet tarzı yapı önemsenir, diğer yandan da Avrupa'daki gibi bir siyasal parti olma talebi fırka içinde gerilimlere yol açar. 1913 kongresi bunu siyasi parti olmaktan yana sonlandırır.

İttihat ve Terakki'nin 1916 Kongresinin ardından programına dahil ettiği diğer yapısal değişimler şunlardır; eğitim alanında çeşitli modernleştirme çabaları, üniversite özerkliği, laik eğitimden ayrı islami eğitim, kadın kimliğine dönük sorunların çözümüne yönelme, milli kütüphane, milli arşiv, milli musiki, milli filmcilik, milli coğrafya cemiyeti ve turizm ile ilgili çeşitli kurumlar ve hareketler. Görüldüğü gibi belirgin bir ulusal kimliğin oluşturulması için uygun ideolojik ve siyasal değişimler gerçekleştirilir.

Fırka-cemiyet ilişkisi tartışılırken, gündeme gelen konulardan biri olan cemiyetin iç tüzüğü gereği çeşitli (siyasi olmayan) faaliyetleri olmuştur. Bunlar; Türk Gücü gibi spor dernekleri, Türk Ocağı gibi milliyetçi ideolojik-kültür derneği, parasız sağlık ve eğitim kurumları. Ayrıca, daha sonra partinin kontrolüne dahil olan Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu ve 1913'de kurulan Teşkilat-ı Mahsusa da bu dönemden sonra gizli çalışan haber alma ve yayılma kurumu olur.

İttihat ve Terakki'nin ulusal politikalara ağırlık tanıdığı bu dönemde, ekonomi alanında da milli politikalar üretilir. Milli iktisat gereğince, yerli malı kullanma ve kooperatifçilik gibi ideolojik önemi olan konulara yönelir. Ayrıca milli bir banka kurulur, "İtibar-ı Milli Bankası".

"İttihat ve Terakki deneyinin, başlangıç olarak ilginç yanı sınıfsal dayanağının olmaması değil, bu dayanağın değişik tarihsel ürünlerini aynı tarihsel kesite sığdırmaya çalışmasıdır. İttihat ve Terakki, tek başına ne liberalizmdir, ne devletçilik ne jakobenizmdir, ne bonapartizm; ne pozitivizmdir, ne de iradecilik. İttihatçılık bu ve benzeri yansımaların belli bir mercekten geçirilerek doğrudan siyasal pratiğe yansıtılmasıdır. Sonuçta ittihatçılık, Türkiye'deki kapitalistleşme sürecinin doğrudan uzantısı olmakla birlikte, son çözümlemede bu süreci etkileyip ona biçim vermeyi amaçlayan bir politik hareket olarak belirginleşiyor." (4)

İttihat ve Terakki Fırkası, 1918'de son kongresini yapar. Fırka-cemiyet tartışmaları, I.Paylaşım Savaşı'nın yenilgisinin etkileri, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna yaklaşılması fırkanın da sonunu getirir. Kongre, İttihat ve Terakki'yi fesheder ve yeni bir partiye, Teceddüt (yenilenme) fırkasına dönüştüğü kararını alır. Bu fırkanın siyasal yaşamı süreklilik taşımayacaktır, ittihatçılar siyasetin başka kanallarına akacaklardır.

Osmanlı Ahrar Fırkası

1900'lerde Paris'te oluşan Prens Sabahattin'ci akımın, 1908'de Osmanlı siyasal yaşamına dahil ettiği parti olmuştur. Osmanlı'da, Prens'in Bebek bahçesinde verdiği bir konferanstan sonra, gençler İttihat ve Terakki karşısında bir siyasal yapı oluştururlar. Prens'in bu siyasi hareketin başına geçmesini öneren gençler, bu öneriyi kabul ettiremezler. Ancak Prens Sabahattin, Paris'teki "Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti"nden destek sağlar. Osmanlı Ahrar Fırkası, ikinci meşrutiyetin en önemli parti girişimidir. İngiliz siyasi partilerine benzediği söylenir.

1908'de yapılan ilk seçimlere ittihat ve Terakki'nin karşısında giren Ahrar Fırkası, seçimde başarı sağlayamaz. İttihat ve Terakki ile önemli polemikler yaşanır. En ciddi olanı; Ahrar Fırkası Osmanlıdaki etnik unsurlara eşitlik tanınmasını, giderek de yerinden yönetime (adem-i merkeziyete) dayanan bir siyasal düzenin kurulmasını öneriyordu. İttihat ve Terakki bu yaklaşım karşısında, Ahrar'ı bölücülükle ve kozmopolitlikle suçlar. İki fırka arasındaki polemikler siyasal gerilimi fazlasıyla arttırır.

Ahrarcılar, 1908 seçim yenilgisinin ardından siyaset olanakları sınırlandırılır. Buna karşılık hem Abdülhamit'ten hem de İttihat ve Terakki'den kurtulmak niyetiyle 31 Mart Olayı'na fazla önem verilir. Meşru yollardan devlet-siyaset ve toplum yapısına dahil olamayınca, 31 Mart Olayı ile bunun gerçekleştirileceği düşünülür. İktidarın değişimini bu olaya bağlantılandırır.

31 Mart Olayı'nın başarılması için Ahrarcılar askerlerle, ilmiyecilerle (özellikle Vahdeti Grubu) ilişki kurarlar, İngiltere temsilciliğinden destek alırlar ve olayın planını gerçekleştirirler. Olayın planlanması dahilinde olmalarına rağmen Ahrarcılar, bunun net olarak görünmesinden kaçınırlar ve Muhammediler'in öne çıkmasını isterler.

Prens Sabahattin'de Ahrarcıların 31 Mart Olayı ile ilişkilenmelerini yeğler. Oysa 31 Mart Olayı onüç gün süren olaylar sonrasında dağıtılır. Ahrar Fırkası olayların sorumluluğu altında ezilir.

Ahrar Fırkası, klasik partiler içinde daha çok bir kadro partisi niteliğindedir, tüzüğüne göre demokratik bir yapının olduğu tarif edilir. Ahrar Fırkası bir bürokratlar grubudur. Paris'teki toplum bilimci (science sociale = İlm-i içtimacılar) aydın kişiler gerektiğinde komitacılık yöntemlerine başvururlar.

Ahrar'ın batılı parti anlayışıyla oluşturulduğunu düşünenler olduğu gibi, bunun öyle olmadığı kanısında olanlar da vardır. Dr. Rıza Nur Bey, Ahrar'ı batılı varsayar. Partinin bu tarzı geliştiremeyişine neden olarak iki etken gösterir. Bir; İttihat ve Terakki'nin yoğun baskısı. İki; parti içi hizipleşme. Bu iki etken parti tarafından aşılabilseydi Ahrar Fırkası'nın gelişkin katkıları olacağını düşünen Rıza Nur, 31 Mart Olayı'nın etkisinden sonra partinin dağılacağını kestiremez.

Ahrar Fırkası'nın ideolojik ve siyasal yapısı, Paris'teki Jön Türkler'in katkısıyla oluşturulur; buna göre, parti bireysellik, liberalizm, özel girişimcilik ve bunların uygulanabileceği rejim olan adem-i merkeziyetçi yönetimi benimser. Osmanlıyı oluşturan etnik unsurlar için eşitlik ve adem-i merkeziyet politikasını öne sürüyor. İttihatçılara oranla Ahrarcıların Türkçülük akımına karşı olduğu söylenebilir. Ahrar Fırkası programında padişahın siyasal rejim içindeki konumuna açıklık getirmez. Ancak saltanat kurumları düzenleyici ve düzeltici bir görüşle muhafaza edilir.

Ahrar Fırkası'nın çözülememiş en büyük sorunu başkanlık konusudur. Partinin başkanı yoktur. Ancak, başkan adayları çoktur. Prens Sabahattin'in kabul etmemesine rağmen, bu hareketin bütününde yer alan konumu ve yönlendiriciliğinden ötürü başkanlık vasfı Prens'e biçilir. Bunun yanında başka isimler de vardır.

Osmanlı Ahrar Fırkası altı aylık siyasi yaşamı 31 Mart Olayı'nın ağır etkilerinin ardından çözülür.

Osmanlı Demokrat Fırkası

Jön Türkler arasında önemli isimlerden olan Dr. İbrahim Temo, Mısır'da bulunan ve İttihatçılarla anlaşmazlığa düşen Dr. Abdullah Cevdet'in yardımıyla 1906-7 yıllarında kurulan Selamet-i Umumiye Klübü'nü bir siyasal partiye dönüştürme kararı alırlar. Bu arada kurulan klüp Fransız 1789 devriminden sonra jakobenlerin oluşturduğu "Kamu Selameti Komitesi" adından esinlenerek, Osmanlı'da bu klubü kurarlar. Yazılı bir programı olmayan bu klubün aidiyeti sadece sözlü yemin ile gerçekleştiriliyor. Klubün üyesi azdır ve yayın organı da yoktur. En önemli etkinliği Jön Türk yayınlarının gizli olarak dağıtılmasını sağlamaktır. Klup, ikinci meşrutiyetin ilanından sonra gizlilikten açığa çıkar. 1909 Şubat'ında kurulabilen parti, 31 Mart gerici hareketi karşısında duruşu olur.

İttihatçılardan aşırı baskı ile karşılaşan parti, 1908 seçimlerinde parlamentoya girememiştir. Buna karşın siyasete meclis dışından devam eder. Osmanlı'da uygulanan işkence olaylarını açığa çıkarır, buna parlamentodan destek bulur, ancak başarılı olamaz. Siyasetin çoğulcu olmasından yana görüşler ifade eder. Oysa, ittihatçılar karşılarında siyasi bir oluşumun varlığından pek de memnun değildirler.

Demokrat Parti, en önemli siyasal göstergeyi 31 Mart Olayı'na karşı gösterdiği tutumla ortaya koyar. Bunun ötesinde, toplumsal bağı çok zayıf olan parti, belli başlı siyasi ilkelerle oluşturulan bir kadro partisi olduğu söylenebilir. Parti, Selamet-i Umumiye gibi yaygınlığı ile güçlü olan bu derneği partiye akıtmakta güçlük çeker. Öyle ki, 1912 yılında dahi Selamet-i Umumiye'nin canlandırılması eğilimleri görülür.

Demokrat Fırka, Aralık 1911'de yapılan bir toplantıyla "Hürriyet ve İtilaf" fırkasına katıldığını açıklar. Bir kısım üye ise birleşme açıklanmadan önce Osmanlı Sosyalist Fırkası'na katılır.

İttihad-ı Muhammedi Fırkası

İttihad-ı Muhammedi (Muhammedçi Birlik) Nisan 1909'da kurulur. Eski takvime göre 31 Mart olaylarından on gün önce, 21 Mart 1325'de kurulur. Bu parti, dinin siyasette yeri olduğunu savunan (klerikal) gizli ve ihtilalci eğilimli bir partidir. Ayasofya camiinde okunan mevlütten sonra kurulan Fırka, üyelerine "Muhammediler" adını verir. Fırkanın kendini gösterdiği tek ve önemli siyasi eylem 31 Mart Olayı'dır. Bu olayla birarada anılır.

31 Mart günü, Mebusan Meclisi toplandığı sırada Fırka, ayaklanan askerlerin koruyuculuğunda meclise girer. 31 Mart'çı talepler mecliste okunur. Yasama ve yürütme erkini denetimleri altına alırlar, meclis başkanının ve hükümetin istifasına yol açarlar. Talepleri arasında, şeriatın "tüm fert ve devlet hayatına" egemen olması ve düzenini oluşturması, meb'usların dindar olmaları gibi koşullar öne sürülür.

Osmanlı parlamentosu, 31 Mart Olayı'nı bir irtica hareketi olarak adlandırarak, Muhammedilerin bu olayın önderliğini yaptığını ifade eder. 31 Mart Olayı toplumdaki özgürlüklerin dernekleşme haklarının yeniden yasal olarak düzenlenmesi gerektiğini hükümete düşündürür. Bunun yanında bazı parlamenterler de olayı Osmanlı toplumu yönünden ele alarak, toplumsal sorunlardan kaynaklandığı yorumunu yaparlar. Zöhrap Efendi, milletin toplumsal koşullarını incelemeden, yalnızca meclis ya da hükümet çıkarlarını önemsemenin sonucunda bu tür olayların daha fazla yaşanacağını söyler. İttihat ve Terakki'yi de bu anlamda eleştirir.

İttihad-ı Muhammedi, örgütlenme biçimiyle çok partili rejime uygun olarak örgütlenmesinin yanında daha çok ihtilalci örgütlerin örgütlenme modeline uygun örgütlenir. Şeriat hükümlerinin hem toplumsal hem de siyasal alanda uygulanması gerektiğine inanan, bu hükümlere göre kurumların oluşturulmasını savunan, klerikal bir partidir. Ümmetçi bir yanı vardır, siyasal programını salt Osmanlı müslümanlarıyla sınırlandırmaz, tüm dünya müslümanlarına seslenir. Her müslümanın fırkaya üye olabileceği söylenir. Muhammediler kitleselleşmek adına başka cemiyet ve fırkalara da üye olabilme olanağı yaratırlar.

İttihad-ı Muhammedi toplumsal planda Osmanlı bürokrasisinin önemli bir ayağı olan ilmiye kesimine dayanmak ister. Muhammediler fırkanın her türlü bireyciliği reddetmesi gerektiğini savunurlar, maneviyatı ve kolektif ruhu güçlü bir örgütlülüğün kurulmasını amaç edinirler.

İttihad-ı Muhammedi'nin siyasi stratejisi şöyledir; olağanüstü bir dönemde ilmiye ve askeriye (hocalar ve askerler) kardeştir. Fakat olağanüstü dönem geçince askerler siyasetten ellerini çekerler, kışlaya dönerler. Bundan sonra da siyasal iktidar ilmiyenin elinde ya da denetiminde kalacaktır. Ve onun partisi İttihad-ı Muhammedi de devleti yönetme görevini yüklenmiş olarak siyasal iktidarın kullanıcısı olacaktır. 31 Mart Olayı bu siyasal strateji ile donatılır. Örgütsel model olarak da Cizvitler, Masonlar, Karbonariler, Anarşistler gibi model geliştirdiğinden farklı bir müslüman örgüt olarak değerlendirilir. Dinci, ihtilalci ve gizli örgütçü bir model uygulanır.

31 Mart Olayı'nın bastırılması, aynı zamanda İltihad-ı Muhammedi'nin de sonu anlamına gelir. Yaklaşık bir ay kadar siyasi yaşamı olur, sıkıyönetim ilan edilir, Divan-ı Harb kurulur, idamlar ve ağır cezalar uygulanır.

Ahali Fırkası

Ahali Fırkası, II. Meşrutiyet döneminin parlamento içinden oluşturulan ikinci partisidir. Birincisi, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'dır. Ancak, Ahali Fırkası parlamento içinde gerçek bir muhalefeti İttihat ve Terakki'ye karşı örgütleyebilmiştir. Şubat 1910 yılında kurulur, programı ve tüzüğü vardır. Seçimle gelen ve tekrar seçime girerek devam eden bir parti değildir. 1911 yılından sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılır.

İttihat ve Terakki Fırkası'ndan koparak, 1908 parlamentosunda oluşturulan söz konusu iki parti, rejimin çok partili yapısını yansıttığı ifade edilir. İki muhalif parti, içinden çıktıkları İttihat ve Terakki'ye karşı güçlü polemikler gerçekleştirir, gensorular verilir. Ahali Fırkası'nın muhafazakâr siyasal anlayışı, Türklük-Arnavutluk çatışmasının doğmasında kışkırtıcı olur. Aynı biçimde siyonizm konusunu ve yahudi aleyhtarlığını gündeme getirir. Yahudilerin, osmanlılar ve türkler için tehlikeli olduğunu ileri sürer. Bunun yanında hükümetin dış borçlar ve çeşitli yolsuzluk, kaçakçılık konularında yanlış politikalarını sert biçimde eleştirir.

Ahali Fırkası, meclis dışı sorunlarla ilgilenmeyip, parlamento içi konuları daha çok gündemine alır. Özellikle parlamentoda iktidar-muhalefet siyasi çatışmasını ilk kez oluşturan partidir. Ahali Fırkası bu süreçte, İttihat ve Terakki Partisi içindeki sağ hizibin (hizb-i cedit) kendisiyle birleşebileceğini düşünüyordu, ama bu gerçekleşmedi.

Ahali Fırkası, muhafazakâr sağ bir partidir. Toplumsal bağları çok zayıftır. Fırkanın dayandığı düşünülen kesim, ilmiyecilerdir, Osmanlı bürokrasisinin molla ve hocalarıdır. Fırka, 1911 yılında seçime gireceği Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılır.

Osmanlı Sosyalist Fırkası

II. Meşrutiyetin Osmanlı toplum ve siyaset hayatına getirdiği yenilikler sosyalizmin de siyasetinin ve partisinin oluşturulabilmesini sağlar. Osmanlının bu dönemi siyasal düşüncelerin üretilmesi konusunda "nispi bir özgürlük" sağlar. Keza Sosyalist Fırka 1908'de değil de 1910'da kurulabilmesinin nedeni de siyaset nesnelliğinin bu ideolojik açılıma uygun duruma gelebilmesi, "nispi özgürlüğün" yaşanabilmesine bağlıdır. Sosyalist Fırka'nın kurulmasına bir diğer nesnel geçerlilik de 1908 sonunda yaşanan tatil-i eşgâl (grev) hareketleridir. Grev hareketlerinin gün-

deme getirdiği işçi, sendika, sosyalizm gibi kavram ve düşünceler siyaset planında da sosyalist fikirlere yer açar.

Sosyalist düşüncenin ya da işçi hakları ve hareketleri gibi olguların Osmanlı toplumuna uygun olmadığını, "kanaatkâr Osmanlı işçilerinin" bu fikirlerle uyuşamayacağını düşünen Osmanlı aydınlarının bir kısmı, sosyalist düşünce vb. kavram ve olguların "Avrupa amelisi" için daha uygun olacağını ileri sürerler. Az da olsa bir diğer Osmanlı aydını ise tersine köylüleri, gündelikçileri, müstahdemleri dahi içine alan bir "Osmanlı proletaryası"nın varlığından söz ederler. Böylesi bir tartışma ortamında, Sosyalist Fırka Türkiye tarihinin ilk sosyalist partisi olarak kuruluyor, aynı zamanda parlamento dışında kurulabilen ilk partidir. Ancak, Sosyalist Fırka hiçbir genel seçime katılamaz, çünkü 1911 yılında meclis feshedildikten sonra, sıkıyönetim ortamında Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne katılması istenir.

1909 yıllarında yaşanan işçi hareketleri, sendikalaşma süreçlerine dair sorunları parlamento tartışmak ve çözüm bulmada çaresiz kalır. Çünkü bu konuları çözümleyebilme niteliği içermeyen bir meclis yapısı vardır. Sadece Ermeni ve Bulgar kökenli parlamenterler bu konularda meclise çeşitli fikirlerle ön açıcı olurlar, bunun ötesinde mecliste bu konulara çözüm üretilemez. Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın da parlamentoya dahil olması ve bu konulara ilişkin çözüm önermesi de mümkün olmamıştır.

Bu arada Sosyalist Fırka'nın İttihat ve Terakki'nin sol hizbi ile (hizb-i terakki) ilişkilenmemesi için, İttihat ve Terakki iktidarı Sosyalist Fırka'ya belirli ölçülerde hoşgörülü olur. Oysa sol hizib, sosyalist ideoloji ile örtüşmek yerine daha çok sosyal adaletçi bir "solculuğu" var. Bunun için de sosyalistlerle birleşmeleri mümkün değil. Hürriyet ve İtilaf Fırkası da sosyalistlere aynı niyetle yakınlaşmayı dener.

Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın İttihat ve Terakki'ye muhalefeti daha çok hukuki planda görünür. Çünkü, sosyalist düşüncenin örgütlenmesi konusunda çok sayıda sınırlandırıcı etken bulunmaktadır. Bunun için iktidarın anayasa tanımazlığını iktidar tekelciliğini, otoriter-baskıcı uygulamaları, özgürlükleri kısıtlamalarına dönük muhalefet yapılır. Bununla beraber sosyalist muhalefet ise daha az yapılır. Çünkü fırkanın sosyalist kadroları teorik-ideolojik olarak yetersiz donanımdadır. Sınıf siyaseti adına en çok işçilerin greve çağrılmasının ötesinde bir politika ve muhalefet üretilemez.

"Türkiye sosyalist hareketinin ilk dönemine önce anti-ittihatçı tepkilerin, sonra da sosyalist hareketin bir kolu açısından II. Enternasyonal eğiliminin sonucunda, aşırı yasacı, objektivist eğilimler damga vurmuştur... Türkiye'de 1908-23 döneminin sosyalistlerinden büyük çoğunluğu, aşırı nesnelci yönleriyle, Türkiye'nin geleceğini belirleyen dinamiklerin dışında kaldılar." (5)

İttihat ve Terakki, Selanik'te sosyalist fikirlerin siyasal anlamda bir canlılık yaşadığını, işçilerin sendikalaşma oranlarının arttığı ve hareketlendiği ve bölgede etkin olmaya başladıklarına dair bilgilerin İstanbul'a varması sonucunda, İttihat ve Terakki iktidarının da İstanbul'daki sosyalistlere baskısı artar. Klüpler kapatılır,

sosyalistleri savunan ya da organı olan gazeteler kapatılır. Sendika kurmak yasaklanır, dernek olarak kurulan sendikalar dahi kapatılmaktan kurtulamaz. Parti yöneticileri de tutuklanır. Böylesi bir evrede sosyalist düşüncenin Osmanlı toplumsal ve siyasetinde etkili olduğunu söyleyemeyiz.

Osmanlı Sosyalist Fırkası II. Enternasyonal'e üye olur. Fransız Sosyalist Partisi ile ilişki kurar. Fırkanın yayın organları arasında en önemlisi "iştirak" dergisidir. Derginin ihtilalci bir yayın çizgisi vardır. İşçileri ayaklanmaya, örgütlenmeye, çeşitli fabrikalarda çalışan işçileri birleşik eylem yapmaya çağıran eylemci yazılara geniş yer ayırır. "Sosyalist Muahede, İnsaniyet" adlı diğer gazeteler de partiye bağlı olarak gösterilebilir. Ayrıca fırkanın Paris Şubesi'nin taşbasması olarak yayınlanan "Beşeriyet" adlı bir gazetesi vardır.

Osmanlı Sosyalist Fırkası, bilinen anlamda (Avrupa örnekleri gibi) bir sosyalist parti değildir. İttihatçıların politikalarını daha çok merkeze alan bir sol muhalefeti amaçlamıştır, bunun ötesinde bir siyasal program geliştirememiştir. Öyle ki programı da bu anlamda epey kısadır. Partinin kurucu ve yöneticileri arasında işçi yoktur. Oysa Paris Şubesi marksizmin ilkelerine bağlı olarak, bilimsel sosyalizme dayanan dolu bir programı bulunur. Paris Şubesi İstanbul'daki sosyalistlerle örgütsel-siyasal birlik kuramamıştır.

Osmanlı Sosyalist Fırkası, iktidar tarafından kapatılmadığı gibi, Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne de katılmaz. Paris Şubesi ise 1913 yılında itilafçıların fırkasına Paris'te kurucu olarak katılır.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası

II. Meşrutiyet döneminde kurulan en güçlü muhalefet partisidir. 1908 yılından bu yana İttihat ve Terakki'ye yönelen muhalefetin epey büyük kesimini kendi partisinden toplayan Hürriyet ve İtilaf 21 Kasım 1911 yılında kurulur.

Mutedil Hürriyetperveran ve Ahali Fırkaları, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı ilk oluşturma adımı olur. Aynı zamanda, Osmanlıcı olduklarını söyleyen Rum, Bulgar, Arnavut, Arap, Ermeni parlamenterlerde İtilaf'a katılırlar. Bu muhalefet bloğuna, anayasa değişiklikleri sırasında ortaya çıkan Hizb-i Müstakil (Bağımsız Grup)'de katılır. Böylesine geniş bir tabanı olan ve güçlü bir parlamento grubu oluşturan Hürriyet ve İtilaf, İttihat ve Terakki karşısında önemli bir muhalefet bloğu kurar. İttihat ve Terakki'nin sınırsız iktidar olanakları, Hürriyet ve İtilaf ile sınırlandırılmaya çalışılır.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, ittihatçıların partisi gibi homojen bir parti değildir. Hatta, daha fazla heterojendir diyebiliriz. Çünkü, siyasal-ideolojik düşünceler itibarıyla sağdan sola bütün uçları içeriyor. İtilafçıları birarada tutan ortak payda ise İttihatçıların iktidarına, egemenliğine karşı çıkmak ve iktidarı almaktır. İttihat ve Terakki'nin iktidar tekelini yıkmayı amaç edinen itilafçıların, yıktıktan sonra ne tür

bir şey kuracakları net değildir, parçalı fikirler, ters siyasi önermeler sözkonusudur. Bunun için, Hürriyet ve İtilaf'ın programını incelemek, hangi perspektiflerde ortaklaştığını görmekte yarar var. Program, partideki parçalılığı belirli ideolojik ve siyasal zeminlerde sadeleştirmeye yönelir. Bunlar dört başlıkta toplanır: Osmanlıcılık, Adem-i Merkeziyetçilik ve Teşebbüs-ü Şahsi, Meşrutiyetçilik, Liberal Ekonomi.

Osmanlıcılık; ittihaçıların Türkçülüğe önem veren düşünce yapısının, çokuluslu bir devletin sonu olacağını düşünen itilafçılar, geleneksel Osmanlıcılık çizgisini savunur. Azınlık grupları da Osmanlıcılık kimliğini Türkçülük karşısında desteklerler, ama bu destek azınlıkların kendi ulusallıklarını geliştirmeyi amaçladığı içindir.

Adem-i Merkeziyetçilik ve Teşebbüs-ü Şahsi; 1906'dan bu yana İttihat karşıtlığının temel ideolojik argümanı olan bu düşüne Ahrarcılar sayesinde itilaf fırkasına taşınır. Ayrıca, programa, özel teşebbüse destek verilmesi gerektiği maddesi konur.

Meşrutiyetçilik; itilafçılar meşruti rejim dışında bir rejimi savunmazlar. Ancak ittihatçıların bu rejimi hakkıyla uygulayamadığını düşünürler.

Liberal Ekonomi; bu konuda her iki parti de aynı ekonomik programa sahiptir. Dolayısıyla, her iki parti sosyalist hareketlere, sosyalist ekonomi ve politikaya karşıdırlar. Yabancı (dış) sermayeye "azami" kolaylıkların gösterilmesi gerektiğini her iki parti de temel politika olarak görür. Ekonomi programı bakımından muhalefet partisi ile iktidar partisi arasında fark yoktur. Aradaki uyuşmazlık dış borçlanmanın hangi ülkeden sağlanacağı konusundadır. Dış borç Deutsche Bank'dan mı yoksa Osmanlı Bankası aracılığıyla İngiliz-Fransız kapitalistlerinden mi sağlanacağı gibi konularda gerilimler yaşanır.

Hürriyet ve İtilaf muhalefeti ile İttihat ve Terakki iktidarı arasında çetin bir siyasal süreç yaşanır. Hürriyet ve İtilaf'ın iktidar karşısındaki tek muhalefet odağı haline gelmesi bu fırkayı güçlendirir. Öyle ki, fırkanın kuruluşundan kısa bir süre sonra, Aralık 1911'de, İstanbul (başkent)'da yapılan ara seçimde muhalefet tek oy farkla kazanır. İttihatçılar yükselen bu karşı dalgayı seçimi kaybedince daha iyi anlar. Bundan sonra da hükümet aracılığıyla parlamentoda otorite uygulamaya yönelir. Buna dair ittihatçılar anayasa değişikliklerini meclise getirirler, ancak mecliste anayasa değişiklikleri çoğunlukla geçemeyince meclis feshedilir. 1912'de "sopalı seçim" denilen seçim ile ikinci dönem parlamentosu oluşur. Muhalefet partisi az sandalye çıkarır.

Ordunun siyasetle olan ilişkisi tartışmalı da olsa, ordu bu dönemde bir cunta girişimi ile siyasetteki uzantısını somut olarak gösterir. Ordu içinde ittihatçılar ve itilafçılar olmak üzere saflaşma belirir. Bu saflaşma, ordu dışından itilafçılar tarafından ittihatçılar karşısında olunması koşuluyla beslenir. Ülke içindeki siyasi krizin doğurduğu çözümsüzlük, iktidarsızlık ortamında Arnavutluk bağımsızlığını ilan eder, ardından "kurtarıcı subaylar" (Halaskâran Zabıtan Grubu) yönetime itilafçılar

lehinde müdahale ederler. İtilafçılar azınlık hükümeti kurarlar, ittihatçılar altı ay süresince muhalefette kalırlar.

İtilafçıların oluşturduğu kabine meclisi fesheder, ittihatçı karşıtı propaganda yapılır, bazı ittihatçılar tutuklanır. Bu sırada Balkan savaşı başlar, yapılacak seçimler ertelenir. Meclisin feshedilmesi sonucu Osmanlı sıkıyönetimle yönetilir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümeti kurulur. Ara rejim hükümetidir ve Milli Meşrutiyet Fırkası'nın hükümeti ülkeyi yönetir. Balkanlarda yenilgi alınca ittihatçı bir grup Bab-ı Âli'yi basarlar, Kâmil Paşa (dönemin başbakanı)'yı istifaya zorlarlar ve yerine Mahmut Şevket Paşa'yı (ittihatçı) getirirler. Bunun üzerine muhalefet zorla kurulan bu hükümeti devirmek ister, ancak girişilen bir komplo sonucu Mahmut Şevket Paşa öldürülür. Tüm bu olaylardan sonra Divan-ı Harbler kurulur ve ortalığı "duruluğa kavuşturacak" idamlar, sürgünler yaşanmaya başlanır.

Muhalefet yurtdışına kaçar (bir kısmı da Sinop'a sürülür) ve Paris'te itilafçıların bir şubesi açılır, muhalefete buradan devam edilir. İtilaf Fırkası'nın 1912'den sonra ülke içinde siyaset yaptığına rastlanmaz. I. Paylaşım Savaşı'na kadar ittihatçılar ülkede muhalefete olanak tanımazlar. Tek partili dönem yaşanır. Savaşın bitiminden sonra da imparatorluk son bulur.

Böylesi bir iktidar-muhalefet çatışması siyasetin ve mücadelenin zenginliği anlamında çok üretken yaşanır. Ancak, iki parti arasındaki iktidar hırsı siyasetin toplumsal çıkarlardan çok parti çıkarlarına dayalı yaşanmasına neden olur.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası (İttihat ve Terakki gibi) ideolojik bir birliğe ve Osmanlı'daki belirli bir toplumsal kesimi siyasal olarak temsil edemediğinden, fırka içindeki gerilimlere bu iki özellik kaynaklık eder. Örneğin parti içinde "batı kafalı" gençlerle "hoca takımı" (ilmiyeciler) arasında saflaşma belirir. Bu saflaşma, partinin hem meclis çalışmalarında hem de parti içi gerilimlerde artar. Ülkedeki siyaset koşullarının da partinin aleyhine gelişmesi sonucunda parti eski gücünü eritmeye başlar. 1913'de başlayan tek partili rejim, itilaf partisinin de ülke içindeki siyasi varlığına son verir.

Bir siyasal parti olmamasına karşın, dönemin siyasetindeki belirleyiciliği nedeniyle ve ordunun siyasetteki müdahaleciliğine örnek;

Halaskâran Zabitan Grubu (Kurtarıcı Subaylar)

Bu grup 1912 yılında oluşturulur. (Ordu ve siyaset konusunu kitabımızın diğer yazılarında ayrıntılı okumak mümkün) 1913 yılının bunalımı içinde son bulur. Bu grup, ordunun siyasetle olan ilişkisinin bu dönem itibarıyla ilk göstergesidir. "Kurtarıcı Subaylar" itilafçılar lehine bir cunta girişiminde bulunurlar. İtilaf Fırkası'nın altı ay boyunca iktidar olmasını sağlarlar. Cunta girişiminin ardından, ordunun siyasetle olan ilişkisi yasaklanır. Hatta 1961 Anayasası'na kadar ordunun hiçbir mensubuna seçimlerde oy kullanma hakkı tanınmaz.

Milli Meşrutiyet Fırkası

1912 yılında kurulan bu parti, ara rejim hükümetinin kurulmasını sağlayan parlamento içi partidir. Meclisin feshedildiği, Balkan savaşının başlayacağı dönemde, ittihatçı-itilafçı partilerin birbirleriyle giriştikleri siyasi çatışmanın çözümsüzlüğü içinde kurulur. Milli Meşrutiyet Fırkası meşrutiyet döneminde kurulan ilk açık milliyetçi (Türkçü) partidir. Ara rejim hükümetini kuran bu parti, diğer dönemlerde siyasi parti olarak görünmez.

Tarihsel-siyasal önemi itibarıyla pek önemli olmayan partiler de şunlar; "Fedakâran-ı Millet Cemiyeti", "Heyet-i Müttefika-i Osmaniye", "Mutedil Hürriyetperveran Fırkası", "Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası".

NOTLAR

1- **Tarık Zafer Tunaya;** *"Türkiye'de Siyasal partiler"*, cilt I, Hürriyet Vakfı Yayınları (Bu konuya dair başvurulan en önemli kaynak.)

2- **Metin Çulhaoğlu;** *"Tarih, Türkiye, Sosyalizm"*, Doruk Yayınevi, s. 116

3- a.g.e., s.118

4- a.g.e., s.121

5- a.g.e., s.125

MODERNİZASYON : NEREYE?

İlhan Kamil TURAN

MHP'nin Genel Başkan Yardımcılarından biri, bir televizyon programında, perspektif sözcüğünü telaffuz edemiyor ve "perspekt" diyordu. Emin olabiliriz, öğrenecek ve bir daha ıkınıp sıkılmayacaktır. Bizde ise durum farklıdır, bu tür sözcükler sosyalistlerin günlük dilinde sıkça kullanılır; en kısır bir tartışmada bolca perspektif sözcüğü geçer. "Anti-faşist mücadele perspektifi", "mahallelere gitme perspektifi", "iktidar perspektifi", "geleceğin ilişkilerini bugünden yaratma perspektifi" vb., olmazsa olmazlar arasındadır. Evet bizde durum değişiyor. Fakat sıkıcı olan, sola ve sosyalizme ciddi olarak bağlanmış birçok insanın, konu genel olarak "düşün dünyası"na gelince, bu toplumun, medyanın, endüstriyel kitle kültürünün *düzleyici* kültürel ortamlarının en ortalama ve en basit deyişleriyle yetinmeleri düşündürücüdür. Hepimizin başına gelmiştir, o an için bilinmeyen bir sözcük, kavram kullanılmış veya biraz kafa yorunca anlaşılacak laflar edilmiştir; aman da aman, işte bu durumda bazı solcu ve sosyalistler feveran eder ve *çıtayı aşağıya çekmeye* çalışırlar. Gerçekte ise gündem, kuram (teori) ile ideoloji ilişkisi değildir; ideolojinin popüler söylemlerle emekçilere ulaştırılması da değildir ki çıta sorunu olsun. Gösterilen tepki aslında, kuramsal olmaya, ideolojileştirmeye, popüler söylemlere ulaşma çabalarına karşı bir *yabancılaşmadır*. Sonuç kaçıştır. Kaçılan yer ise "hayatın içi"dir. Oysa öngörülmez ki, bu hayatın içinde kitle kültürünün kısırlaştırıcılıkları, çökertici, hiçleştirici etkileri ve hatta altta kalınabilecek siyasal karşılaşmaları vardır. MHP'nin perspektif sözcüğünü telaffuz edemeyen yöneticisi vardır ama toplumun karşısına böyle çıkılmayacağını öğrenir. Aynı MHP'nin örneğin modernite ve postmodernite üzerine, hele de mimariye ilişkin olarak sözedebilecek bir İstanbul Belediye Başkan Adayı da vardır. Konu, bu tür karşıtlarımızla "tartışma" olsa elbette işbölümü yapılarak "sorun" çözülür. Ama "anlama" sorununda işbölümü olmaz. Burada çıtanın yükseltilmesi gereği ortaya çıkar. Bir sosyalist, bu işleri televizyon karşısından veya postmodernist yazarların romanlarından öğrenme durumuna düşmemeli. Daha açık bir deyişle, sosyalistlikten önce, solculuk sözkonusu ise, solcumuz, biraz şu "Aydınlanma" kültürüne eğilmelir. Açık söylemeli, bir sosyalist ise bu kadarıyla yetinemez. Bir sosyalist, "mekteplilik" ile "alaylılık"ı kendine uygun bireşimlerle içerebilmelidir.*

---

* "Ya mektepli olmayanlar, onlar nasıl yapacak?" diye sorulabilir. Yanıtım şu: Mekteplilerin çoğunluğunun haline bakarak konunun önemini kavrayabiliriz. Ayrıca, mektepli olmayan yoldaşlarımız açısından, 80 öncesinin istisnai olmayan bazı örnekleri anımsanabilir. O

Yine bir sosyalist, eğer gerçekten Kemalizm'den kopmaya niyetliyse, yukarda değinilen eksikli durumun yakın dönem köklerinin Kemalizm'de olduğunu görerek daha ciddi ve bütüncül kopuşları zorlamalıdır.

Bir başka sosyalist ise, eğer bir şekilde Kemalizm'le bağlarını korumak istiyorsa, Kemalist dönemin ortalama aydınının iç gerilimlerini yaşamalıdır. Bununla birlikte, aynı sosyalist, aynı dönemin aydın-halk kopukluğunun nedenleri üzerine de düşünmelidir ki kendisini 1930'lara döndürmüş olmayalım.

Özetle Kemalizm'den kopmak veya onunla bağları korumak, solun sandığı gibi belirli konulara sıkışmış değildir.

Kavramlar : Modernizasyon, modernite, modernizm, vd.

Türkiye'nin modernizasyon sürecinden önce, genel olarak modernizasyon süreçlerine ilişkin kavramsal netliklere ulaşmakta yarar var. Marshall Berman, modernite/modernlik'i "deneyim yığını" (başka ve aktarımsal bir çeviride "deneyim bütünü" olarak geçiyor) olarak tanımlıyor. "Bugün, dünyanın her köşesindeki insanlarca paylaşılan hayati bir deneyim tarzı; başka bir deyişle uzay ve zaman, ben ve ötekilere, yaşamın imkanları ve zorluklarına ilişkin bir deneyim tarzı var. Bu deneyim yığınını modernlik diye adlandırmak istiyorum". Berman devamla modern olmayı şöyle açıyor: "Modern olmak, bizlere serüven, güç, coşku, gelişme, kendimizi ve dünyayı dönüştürme olanakları vaat eden; ama bir yandan da sahip olduğumuz her şeyi, bildiğimiz her şeyi, olduğumuz her şeyi yok etmekle tehdit eden bir ortamda bulmaktır kendimizi". Berman yine devamla, modernlik durumu ile modern olma durumunu birlikte ele alıyor: "Modern ortamlar ve deneyimler coğrafi ve etnik, sınıfsal ve ulusal, dinsel ve ideolojik sınırların ötesine geçer; modernliğin bu anlamda insanlığı birleştirdiği söylenebilir. Ama paradoksal bir birliktir bu, bölünmüşlüğün birliğidir: Bizleri sürekli parçalanma ve yenilenmenin, mücadele ve çelişkinin, belirsizlik ve acının girdabına sürükler. Modern olmak, Marx'ın deyişiyle 'katı olan herşeyin buharlaşıp gittiği' bir evrenin parçası olmaktır. (1)

Acaba Berman katastrofik tanımlar mı yapıyor! Kesinlikle hayır. Modernlik'i bir durum, ortam ve deneyimler yığını olarak tanımlıyor. Modern olmayı da, insanı kuşatan bütün koşullarla birlikte bilinçli bir edim olarak tanımlıyor. Bu tanımlar,

---

örneklerde, insanların öğrenmeye tutkuları, öğretici olabilirlikleri, hatta bazı savcıların şaşkınlıkları vardır... Yine aynı dönemde, bazı sosyalistler, içerde lümpenlere bilinç verebiliyorlardı. Oluyordu, çünkü yoğunlaşılıyordu. Oluyordu, çünkü bilgi ve bilince değer veriliyordu. Dönemin geneline ilişkin değerlendirme bir yana, başkaları başka şeyleri anımsayabilir. Benim anımsadıklarımın arasında bunlar da var.

insan ve insansı süreçler ile çelişki ve karşıtlık oluşturan koşulların biraradalığı içinde yapılıyor. Modernliğin çelişkin birliği ve devinimi anlatılmak isteniyor.

Modernliğin insanlar tarafından algılanılışı ise daha sorunlu olabiliyor. Katı olan herşeyin buharlaşıp eridiği bir evrenin parçası olmak, evet parçası olmak ise kaygılandırıcı bir durum olsa gerek. Berman bu durumu şöyle açıklıyor : "Kendilerini bu girdabın tam ortasında buluveren insanlar buraya düşen ilk, belki de tek insanın kendileri olduğunu düşünürler; modernlik öncesi bir "Yitik Cennet"e dair sayısız nostaljik mitosu doğuran işte bu duygudur. Oysa neredeyse beş yüz yıldır, git gide daha çok sayıda insan bu girdaptan geçmektedir. Modernlik bu insanların çoğu tarafından tarih ve geleneklerine yönelik kökten bir tehdit gibi algılamış olsa da, beş yüz yıl boyunca zengin bir tarih ve kendisine özgü bir gelenekler yığını oluşturmuştur." (2). Eğer yaşam bilinçli bir etkinlik ise, bu etkinliğin yaratıp, yaşatıp, sürdürdüğü, dönüştürdüğü ve biriktirdiği bir deneyim kümesi var ise, o halde bütün bunlarla karşılaşan, çatışan, çelişkin olgular da bir değişime uğrayacaktır. Kuşkusuz buradaki asıl bilinç ve güvenlik kuşağı, insanın kendisinin bireyselliği içinde değil, bireyselliğin de içinde yer aldığı tarihsel - toplumsal - kolektif dönüştürücü bir bütünlük•içine yerleştirmesiyle oluşacaktır.

Böylece modern olma ve modernlik durumları, geleneksellikleri içinde sosyalistler için önsel olarak benimsenir olmalıdır. Daha da ötesi, modernlik ve modern olma, *geleneksellığin içerildiği* bir somutluk olarak algılanmalıdır. Bir diğer adımda ise sosyalistler, sözkonusu durumların içinde çelişkin ögeleri ayrıştırıcı ve onlara aşkın olabilmelidirler.

Modernlik, nesnel gelişme süreçleri içindeki ileri ögelerle, *modern olma* yani *dün ile bugünü bugünde kaynaştırabilme* yeteneğinin çelişkin birliği olarak da tanımlanabilir. Böylece ilgili kavramlar gerek bir nesnel durum, gerekse bir bilinç durumu olarak ayrıştırılabilir de. Yoksa kuru fasulye-pilav seven, gerek duyuyorsa kaşığı da kullanan modern olma durumları anlaşılmaz, kuru fasulye bile çatal-bıçak ile yenirdi.

Ne ilgisi var denmemeli, ateş olmayan yerden duman çıkmaz!

Modernizasyona gelince, Modernizasyon tek tek modernlik durumlarının nesnel gelişme ögelerinin baskın olduğu süreç ve süreçlerin bütünü olarak tanımlanabilir. Berman modernizasyon/modernleşme süreçlerini şu önemli gelişmelerle açıklıyor: büyük keşifler, sanayileşme, demografik altüst oluşlar, kentleşme, kitle iletişim sistemleri, ulus-devletler, kitlesel toplumsal hareketler, kapitalist dünya pazarı. (3)

Modernizm ise süreçlerden farklı olarak, bu süreçler içindeki insanın özne oluşuna, kuramsal, ideolojik, siyasal önermelerin sistemleştirilmiş haline işaret ediyor. "Bu dünya-tarihsel süreçler, insanları modernleşmenin nesnesi olduğu kadar özneleri de yapmayı, onlara kendilerini değiştiren dünyayı değiştirmek için güç vermeyi, onları girdaptan çıkartıp bunu kendilerine malettirmeyi amaçlayan şaşırtıcı çeşitlilikte görüş ve düşünceyi beslemiştir. Geçtiğimiz yüzyılda bu görüş ve değerler hep birlikte, çok genel olarak 'modernizm' adı altında toplanmıştır." (4)

Berman Batı yazınında, Marksistlerden modernistlere ve bazı postmodernistlere kadar sözkonusu kavramlarla ilgili referans gösterilen bir isim olduğu için ben de kavramları birbirine karıştırmamaya özen göstererek tanımlarına yer verdim. Şimdi bu yaklaşımlardan hareketle, bizdeki bazı yaklaşımlara, konuyu pekiştirmesi amacıyla yer vermek istiyorum.

"Orhan Koçak, maddi süreçler toplamı diye tanımladığı modernleşmenin karşısına, kültürel bir hareket olarak tanımladığı modernizmi koymuştu. Böyle tanımlanmış bir ayrıma benim bir itirazım yok. Ama modernleşmenin kendisinin de düşünsel bir boyutu olduğunun kaydedilmesi kaydıyla... "(5) Kısaca değinmek gerekirse, kültür merkezli modernizmler, de vardır, ancak onların da temel konusu maddi süreçlerdir. Ayrıca modernizm, bütün modernleşme süreçlerine eşlik eden ideolojik sistemleştirmelerin bir alanı olmuştur. Örneğin liberalizm, örneğin milliyetçilik gibi. Dolayısıyla Orhan Koçak haklıdır. İskender Savaşır ise daha fazla haklıdır.

Bir başka modernizm yaklaşımı İhsan Bilgin'den. "Modernizm başlığı altında genellikle birbirine karışan üç ayrı gelişmeden söz ediyoruz: Birincisi, bütün toplumu saran bir alt-üst oluş ve kabuk değiştirme süreci; ki bu farklı toplumsal gruplara ait aktörlerin bağımsız davranışlarının birbirini beslemesi ile kendiliğinden gelişen ve büyüyen bir süreçtir. İkincisi, bu büyüme, genişleme ve dönüşüm sürecini yeni davranışsal ve kurumsal normlara bağlama çabasını içeren iradi bir yeniden inşa süreci. Ekonomik ve toplumsal dinamiklerle bunları yönlendirmeye çalışan siyasi ve hukuki çerçeveyi içeren bu iki boyut birarada modernleşme olarak adlandırılmaktadırlar. Üçüncüsü ise, bu toplumsal yapının altındaki boşlukları, içindeki gevşeklikleri ifade etme, dile getirme çabalarıdır; ki kelimenin dar anlamıyla modernizm bu çabaları tanımlamaktadır. Yani daha çok düşünsel bir olgu olan bu modernizm, edebiyat, sanat, felsefe yapıtlarında, politik ütopyalarda temsil edilmiştir." (6) Burada yalnızca "politik ütopyalar"da temsil edilirlik yaklaşımına itiraz etmek gerekiyor. Zira modernizm, Bilgin'in değindiği ilk iki gelişmeyi de içeriyor. İşte bu durumda modernizm, ağırlıklı olarak kültürel akımların düşünsel çabaları olmaktan çıkar ve politik ütopyaları besleyen politik paradigma ve çıkışları da kapsar. Örneğin ulus-devlet modernleşmesi bir ütopya, üstelik gerçekleşmiş bir ütopya, üstelik milliyetçilik ya da burjuva devrimi gibi paradigmatik bir edim değil miydi?

Orhan Pamuk ise postmodernizmin genel olarak ideolojiyi "yanılsamalı" olarak tanımlamasından hareket ederek, modernizmi yalnızca egemen kurumlara terkediyor. "Hepimiz biliyoruz, dünyada yalnızca Anglosakson ülkelerde de değil, Joyce'un kitapları, Kafka'nın kitapları yalnız bütün üniversitelerde değil, liselerde de okutuluyor. Bu bağlamda, bugün modernizmin aslında yalnızca kurulu edebiyat ideolojisinin değil, kurulu ideolojik dünyanın da bir parçası olduğu söylenebilir. Modernizm bu bağlamda, tarihin içine girmiş, tarihi yapmış, kendi anıtlarını üretmiş, müzelerini kurmuş ve artık kafamızdaki dünya resminin, o ideolojik yanılsamanın bir parçasıdır, çoğu zaman da kendisidir." (7) Sonuçta üreyen politik sinizm

ve kültürün, edebiyatın ideolojiden ayrıştırılması gerekliliği oluyor. Modernizm, yalnızca edebiyat, sanat, felsefeye ait olsun ona da maddi ve ideolojik dünya karışmasın isteniyor. Özetle modernizmin içinde boğuşmaktan, ona kendi alanında direnç geliştirmekten kaçınılıyor.

Modernizasyon (modernleşme) ve modernizmin serüveni

Marshall Berman, modernliğin tarihini üç evreye ayırıyor. "Kabaca 16 yüzyılın başlarından 18. yüzyılın başına dek uzanan ilk evrede insanlar, modern hayatı algılamaya yeni başlamışlardır; onlara neyin çarpmış olduğunu anlayamazlar henüz. Umutsuzca, el yordamıyla uygun sözcükleri bulmak için çırpınırlar; deneyim ve umutlarını paylaşabilecekleri modern bir kamu ya da camianın ne olabileceği konusunda pek fikirleri yoktur. İkinci evremiz 1979'ların büyük devrimci dalgasıyla başlar. Fransız Devrimi ve onun etkileriyle büyük, modern bir kamu, bir anda ve dramatik biçimde doğuverir. Bu kamu, devrimci bir çağda; kişisel, toplumsal ve siyasal yaşamın her boyutunda altüst oluşlar ve patlamalar doğuran bir çağda yaşıyor olma duygusunu paylaşmaktadır. 19. yüzyılın modern kamu alanı, bir yandan da hiç de modern olmayan dünyalarda yaşamanın madden ve manen neye benzediğini hatırlamaktadır hala. Bu içsel ikilik aynı anda iki ayrı dünyada yaşıyor olma hissini, modernleşme ve modernizm düşüncelerini doğurur ve kökleştirir. 20. yüzyılda, üçüncü ve son evremizde, modernleşme süreci neredeyse tüm dünyayı kaplayacak kadar yayılmış; gelişmekte olan modernist dünya kültürü sanatta ve düşünce alanında gözalıcı başarılar sağlamıştır. Öte yandan modern kamu genişledikçe sayılamayacak kadar çok özel dillerde konuşan bir sürü parçaya ayrılır; sayısız, bölük pörçük şekillerde ele alınan modernlik düşüncesi canlılığından, tınısından ve derinliğinden çok şey kaybeder, örgütlenme ve insanların hayatlarına bir anlam verme yetisini yitirir. Bunun sonucunda bizler, kendimizi bugün kendi modernliğinin köklerinden kopmuş bir modern çağın ortasında buluyoruz." (8)

Berman'ın "Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor" kitabını incelediği ve özellikle bazı Marks çıkarsamalarının eleştirildiği "Modernlik ve Devrim" adlı incelemesinde Perry Anderson Berman'ın buraya aktarmadığım savlarını ele alıyor. Bunlara özel olarak girmeyeceğim. Bu bağlam dışında Anderson'un kimi yaklaşımlarına bakmak konunun değişik boyutlarıyla özellikle de farklı yorumlarının anlaşılması açısından yararlı olacak. Anderson, modernizmi "üç belirleyici koordinatça belirlenmiş kuvvetlerin kültürel bir alanı olarak" değerlendiriyor. İlki, "aristokrat ya da toprak sahibi sınıflarca halen çoğunlukla sarılan ve sıklıkla hakim olunan devletlerin ve toplumların memuriyet rejimleri içerisinde kurumsallaştırılmış *akademizmin*, görsel ya da diğer sanatlar içerisinde aşırı şekilde resmileştirilmesidir: (...) yönetici sınıflarca, modern ağır sanayinin şaşırtıcı bir şekilde halen emek gücünün ya da çıktı modelinin küçük bir sektörün oluşturduğu ekonomilerde istila edilişine uzanır. İkinci koordinat ise birincisinin mantıksal bir tamamlayıcısıdır: Bu yeni başlayan

ve ikinci sanayi devrimi icatlarının ya da anahtar teknolojinin (telefon, radyo, otomobil, uçak ve benzerleri) toplumları içerisinde ortaya çıkan *roman*dır. Kitle üretim endüstrileri, giyim, yiyecek ve mobilya üretiminin istihdamda en büyük sonmal sektörü olarak kaldığı ve 1914'e doğru değiştiği Avrupa'da görülmemiş yeni teknolojilere dayanmaktadır.

"Modernist konjoktürün üçüncüsü ise toplumsal devrimin imgesel yakınlığıdır. Devrim ihtimalinin doğurduğu ümit ve endişe boyutu çeşitli düzeylerdedir fakat Avrupa'nın çoğunda, Belle Epoque* süresince 'askıdadır'" (9) Anderson Berman'dan görece farklı olarak kültürel süreçlerin maddi süreç olma özelliğine işaret anlamında modernizmi irdeliyor. Kültürel sanatsal akımlarla (kübizm, fütürizm, konstrüktivizm, ekspresyonizm, sürreelazim, vd.) maddi, sosyo-ekonomik süreçler arasındaki birebir bağ ve yansıtıcılığa dikkat çekiyor. Örneğin, "modernist' duyarlılığın yeni bir çeşidi, yeni bir makine çağının enerjisi ve cazibesi oldukça canlandırıcı ve yaratıcı bir etki yapar: Bu, Paris kübizminde, İtalyan fütürizminde ve Rus konstürktivizminde yeteri kadar açık bir şekilde yansıtılmıştır. Bununla birlikte bu ilginin koşulu, onları üreten toplumsal üretim ilişkilerinden kalma sanat eserleri ve tekniklerin soyutlanmasıdır. Kapitalizm hiçbir koşulda, 'modernizm'in herhangi bir türünce böylesine yüceltilmemiştir. Fakat bu tip bir dış değerbiçim (extrapolation), daha sonra onlarla değiştirilemez bir biçimde bütünleşen umulmadık sosyo-ekonomik modelin ortaya çıkışıyla mümkün kılınır. (...) Son olarak, bu çağın ufkunda sürüklenen toplumsal devrim sisi, vahiysel ışığının çoğunu, toplumsal düzeni bir bütün olarak kabul etmemekte son derece radikal olan modernizm bu akımları kullanmıştır. Bunlardan en dikkate değer olanı Alman ekspresyonizmidir. Böylece bu yüzyılın ilk yıllarında Avrupa modernizmi, halen geçerli bir geçmiş, halen kuşkulu bir teknik şimdi ve halen belirsiz bir politik gelecek arasında çiçek açmıştır. Ya da başka bir dille ifade edersek, yarı aristokratik bir yönetim düzeninin, yarı sanayileşmiş bir kapitalist ekonominin ve yarı oluşmuş veya asi bir işçi sınıfı hareketinin kesişiminde doğmuştur". (10) Anderson, Birinci Dünya Savaşı'nın bu koordinatları değiştirdiğini ama yoketmediğini, İkinci Dünya Savaşı ile bu koordinatların yerle bir edildiğini ayrıca belirtiyor. "1945'ten sonra diyor Anderson, "her ülkede, eski yarı aristokratik ya da tarıma dayalı düzen ve eklentileri bitmiştir. Burjuva demokrasisi sonunda evrenselleşmiştir. Buna ek olarak, kapitalist öncesi geçmişle olan kaçınılmaz kritik bağlar kopar. Aynı dönemde Fordizm de görülmeye başlar. Kitle üretimi ve tüketimi Batı Avrupa ekonomilerini Kuzey Amerika hattına taşır. Bu teknolojinin ne tip bir toplum oluşturduğuna ilişkin en ufak bir şüphe dahi yoktur: Ezici, değişmez, tamamıyla endüstriyel bir kapitalist uygarlık sözkonusudur." (11)

Anderson, bizdeki sivil toplumcuların ve sivil toplumcu yaklaşımların etkisindeki bazı sosyalistlerin devletçiliğe yönelik eleştirilerine taş çıkartırcasına, Frederick Jameson'un (Türkçe çevirisi de bulunan) *Marksizm ve Biçim* adlı kita-

* İyi çağ, yaygın kullanımıyla "Altın Çağ".

bından aktarımlar yaparak 1920-30'lar ile 45 sonrasında meta ve ürünlerindeki kültürel dolayısıyla insan bilincini etkileyen maddi değişimlere işaret ediyor. "(..) İsimli kitabının harika bir pasajında Fredrick Jameson, 20'lerin ve 30'ların yeniliğinin düşsel, belirlenmiş potansiyeline önem veren avant-garde gelenekler için bunun ne demek olduğunu başarıyla yakalamıştır: 'Sürrealist imge nesnel dünyanın meta biçimlerini büyük bir güçle birbirine çarparak yarmak için girişilen sarsıcı bir çabadır'. Fakat başarının şartı şudur: 'Bu nesneler-nesnel olasılık ya da doğa öncesi açınım yerleri – henüz tam olarak sanayileşmemiş ve dizgeleşmemiş bir ekonominin ürünleri olarak hemen tanınabilir bizce. Bu dönemin ürünlerinin insan kökenleri -içinden çıktıkları işle olan ilişkileri- henüz tamamen gizlenmiş değil demektir bu; üretimlerinde emeğin artizanal örgütlenmesinin izlerini hala gösterirler oysa dağıtımları hala büyük ölçüde küçük dükkancılık ağı aracılığıyla sağlanmaktadır... Bu ürünleri sürrealizm tarafından kullanılmalarına özgü ruhsal enerji yatırımını olmaya hazır hale getiren şey, kesinlikle üzerlerindeki insan emeğinin, insani jestin yarı taslak halinde silinmemiş izidir; bunlar yine öznellikten henüz tam olarak sıyrılamamış ve dolayısıyla insan bedeninin kendisi kadar gizemli ve etkileyici olarak kalabilen donmuş jesttir. Jameson devam eder: 'Sürerealizm nesnelerinin hiçbir iz bırakmadan kaybolmuş olduğunu görebilmek için yalnızca, bir simge olarak mankenin yanına pop sanatın fotoğrafik nesnelerini, Campbell çorbaları teneke kutusunu, Marilyn Monroe'nun resimlerini ya da pop sanatın görsel garabetlerini koymamız gerekir; yalnızca küçük atölyelerin ve dükkan tezganlarının yerine marce au puces'ü (bit pazarı) ve sokaklardaki küçük dükkanları, Amerikan süper otoyolları üzerindeki benzin istasyonlarını, magazinlerdeki parlak fotoğrafları ya da bir Amerikan eczanesinin selefon cennetini koymamız gerekir. Bundan böyle postendüstriyel kapitalizm diye adlandırabileceğimiz dönemde, bize sunulan ürünler son derece derinliksiz şeylerdir; onların plastik içerikleri, eğer kendimizi bu şekilde ifade edebilirsek, ruhsal enerjiyi iletici bir görev yapmaktan tamamen yoksundur. Bu türlü nesnelerdeki bütün libidinal kuşatma başlangıçtan beri engellenmiştir; nesnel dünyamızın bundan böyle 'insan duyarlığını canlandırabilecek bir simge' yaratamayacağının doğru olup olmadığını, işaret oranlarında kültürel bir dönüşümle, beklenmeyen türden bir mutlak tarihsel kopmayla karşı karşıya olup olmadığımızı pekala sorabiliriz kendimize."

Jameson'un postmodernist çıkarımı bir yana, anlatılanın bizdekine çok uyduğunu yalnızca geç gelmiş bir kapitalist modernlik durumu içinde olduğumuzu rahatlıkla görebiliriz. Jameson'un belirsizliğini Anderson daha genel bir algı içine oturtarak şöyle eleştiriyor: "Sonuç olarak, devrim ümidi ya da imgesi Batı'da yavaş yavaş yok olmuştur." (12) Ama Anderson'un kendisi, bu tablodan çöküşe, belirsizliğin sorularına değil, sosyalist devrime ulaşıyor. Buna daha sonra yer vereceğim. Şimdi buradan Ellen Meekins Wood'un konumuzla bağlantılı bir eleştirisine geçeceğim. Wood, Anderson'un 1945 sonrası şeklinde yaptığı bölümlemenin, Jameson ve Harvey tarafından oturtulduğu yanlış bir bağlama değiniyor.

Wood, "Kendilerine postmodernist diyen, bizim aşağılama sıfatıyla adlandırdığımız insanların fikirleri hakkında konuşmayacağım. Burada ana olarak ilgilendiğim şey Frederic Jameson ve David Harvey gibi marksistlerin de içinde olduğu bazı insanların postmodernite olarak adlandırdıkları şeyin politik ekonomisidir" (...)

"Jameson ve Harvey gibi teorisyenlere göre, modernite ve postmodernite kapitalizmin iki farklı evresini temsil etmektedir. Birinden diğerine geçiş kapitalizmden postkapitalist veya post-endüstriyel alana geçişle aynı şey değildir ve kapitalist birikimin temel mantığı hala işlemektedir. Fakat, ne var ki, bir kültürel oluşumdan diğer bir kültürel oluşuma geçişle açıklanan, bir maddi biçimden diğerine değişim, kapitalizmin doğasında genel bir dönüşüm sözkonusudur." (13) Wood, kapitalizmden başka bir başkalaşmaya doğru değil, kapitalizmin sürekliliği içinde bir dönüşüm olduğunu, Jameson'ların evrensel kurtuluş projelerinden, politik projelerden uzaklaştıklarını söylüyor. Wood, modernite ile kapitalizmin özdeşleştirilmesine karşı çıkıyor ve "Kapitalizm içerisindeki kesintilere vurgu yapan postmodernite teorisinin, kapitalizmin tarihsel özgüllüğünü maskeleyen, kapitalist ve kapitalist olmayan toplar arasındaki kesintileri önemsemeyen bir tarih teorisi üzerine temellenmesini""(14) sorguluyor. Bazı Batılı Marksist ve postmodernistlerin modernizasyon kuramları, Wood'un işaret ettiği gibi, burjuva devrimlerini görmezden geliyor ama kapitalizmi, kapitalizm ve sonra şeklinde ayrıştırarak, sosyalist kopuş ve kurtuluş imgesini postmodernizm mezarlığına gömüyorlar...

Wood'un anlamlı eleştirisinde, postmodernist modernite yaklaşımının sakıncası şu açıklıkla saptanıyor: "Dolayısıyla bu modernite kavramı, kapitalist ve kapitalist olmayan toplumlar arasındaki büyük ayrımın yolunu kesen bir tarih bakışına sahiptir. Bu özellikle kapitalizmin hareket yasalarına sanki tarihin evrensel yasalarıymış gibi davranır. Ve bu, kapitalist ve kapitalist olmayan birbirinden çok farklı pek çok tarihsel gelişmeyi bir araya yığar. En kötüsü kapitalizmi tarihsel olarak görünmez hale sokar. Daha da kötüsü, kapitalizmi doğallaştırır."

Wood, "Anti-modernizmin de kapitalizmi doğallaştırmada aynı etkiye sahip olduğunun altının çizilmesi önemlidir" diyor ve Max Weber'in sosyoloji kuramlarına bu açıdan dikkat çekiyor. (15)

Wood şöyle bir ayrıştırma öneriyor: "çoğunlukla 'modernite' projesine değil, kapitalizme ait olan mevcut durumumuzun görüngülerinden Aydınlanma projesini ayrı tutmamızın daha faydalı olduğu" belirtiliyor. "Açıkça ortaya koymak gerekirse, benim argümanım, pek çok Aydınlanma projesinin açıkça kapitalist olmayan topluma (sadece erken kapitalist değil kapitalist olmayan) tabi olduğudur. Diğer bir deyişle, Aydınlanma'nın pek çok özelliği kapitalist olmayan çıkar ilişkilerinde kök salmıştır. Bunlar yalnızca kapitalizme giden yolda bir durak değil, aynı zamanda feodalizm dışında alternatif bir rotadırlar." (16) Wood, ayrıca "Aydınlanmanın ana maddi kaynağı olarak farzedilen burjuvazi, kapitalist sınıf değildir" diyor, modernitenin ev sahibi olan 18. yüzyıl Fransız burjuvazisi için. Gerçekten de o

dönem burjuvazisinin projeksiyonu doğrusal bir sınıfsal karşılığını henüz içermemektedir. "Onların programı, çekirdeğinde sivil eşitlik, ayrıcalıklara başlıca saldırı ve 'yetenekli olana kariyer vadeden' için istek idi. (...) burjuvaların ayrıcalık ve ayrıcalıklı mülklere, soyluluğa ve kiliseye meydan okuması ifadesini aristokratik parçacılığa (particularism) karşı çıkan evrenselcilikte buldu. (...) Diğer bir deyişle, evrensel olanın niteliği -ayrıcalık ayrımına ve örf ve adetle yerleşmiş haklara karşıt olarak evrenselin niteliği- ayrıcalığa, özel veya öznel yasa olarak kendi gerçek anlamında ayrıcalığa muhalifti." (17). Burada sözkonusu olan, burjuvazinin şu ünlü ilerici-devrimci rolünü üstlenmesidir. Ancak bu rolün özgün ve kendini aşan bir özelliği vardır. Bu, burjuvazinin kapitalist sınıf olmadığı dönemin evrenselciliği ve Aydınlanma ile çakışma noktasıdır. Wood bu durumu şöyle açıklıyor: "Aydınlanmayı kaba sınıf ideolojisine indirgemek istemiyorum ama, buradaki önemi nokta, bu öznel tarihsel konjonktürde özellikle kapitalist olmayan durumlarda burjuva sınıf ideolojisinin bile bütün insanlığın kurtuluşunun -sadece burjuvazinin kurtuluşu değil bütün insanlığın kurtuluşunun- geniş vizyonunun formunu almasıdır. Başka deyişle, *bütün sınırlarıyla birlikte, bu çok aha demokratik ve devrimci güçler tarafından da ele alınabilecek kurtuluş vadeden bir evrenselcilikti.*" (18) (abç-İKT)

Tüm bu açıklamalara karşı yine de çeşitli sorular oluşabilir. Örneğin, modernite ya da modernizasyon aydınlanma ile içiçe, aydınlanma da burjuvazinin özel (ve özel olmayan) çıkarlarıyla bağlantılı; üstelik aydınlanma sosyalistlere de bir kurtuluş formunu evrenselliğiyle birlikte sunuyor. Bunların geçişkenlikleri ve ayrıştırılmaları nasıl yapılabilir, vb. Bu noktada ilk adımı Wood atıyor ve alaycı bir ifadeyle söylersek, 'İngiltere aydınlanması'nı irdeliyor. "Buradaki karmaşıklığı çözmek için bütün ihtiyacınız olan Fransa'yla İngiltere'yi karşılaştırmaktır. İngiltere endüstriyel kapitalizmi yaratma sürecindeydi.

"Peki öyleyse aynı dönemde İngiliz kapitalizminin ayırt edici ideolojik ifadeleri nelerdir diye sorduğumuzda karşımıza çıkan cevap Kartezyen rasyonalizmi ve rasyonal planlama değil klasik politik ekonominin görünmez eli ve İngiliz görgücül felsefesi, Versailles'ın biçimsel bahçeleri değil, düzensiz görüşüne göre plansız ve 'doğal' manzara bahçeleriydi. Elbette bilime ve teknolojiye ilgi vardı. Sonuçta Fransız Aydınlanması Bacon ve Locke gibi insanlara çok şey borçludur. Fakat İngiltere'de, karakteristik ideoloji, diğer Avrupa kültürlerinin ideolojilerinden farklı olarak, ilerleme ideolojisi üzerine kurulmuştur. Bu aydınlanma insanlığın ilerlemesi değil, mülkiyetin gelişmesi, verimlilik ve kâr ahlağı ve gerçekte bilimi iş verimliliğinin artması vaadi, ihata ve mülksüzleştirme anlamında. (...)

"Şimdi, eğer yok edici 'modernite'nin -tekno-merkezcilik ve ekolojik bozulma ideolojisi diyelim- köklerini aramak istiyorsanız, buraya bakarak, Aydınlanma'da değil, 'ilerleme' tasarımına, bütün insanlık değerlerinin kazanç ve kârâ itaatine bakarak başlamalısınız. Söylemeye cüret ettiğim deli inek hastalığı skandalının Avrupa'da başka bir yerde değil, İngiltere'de ilerlemenin doğum yerinde olmasının kaza olmadığıdır." (19)

Böylece modernizasyon süreçlerinin içindeki bir ve aynı dönemin kendi içinde ayrıştırılması gereken modernite uğraklarına ulaşabiliyoruz. Örneğin, Fransa ve İngiltere aydınlanmasının farklılıkları... Fransa aydınlanmasında modernite ve modernizasyonun pozitif ögelerini, İngiltere aydınlanmasında ise vahşi *kapitalizmin modernitesini* görebiliriz. Aynı şekilde, bütün postmarksistler ile postmodernistlerin "ilerleme" yaklaşımından türeyen Marksizm eleştirilerine karşı genel olarak modernizasyon ilerlemesi, aydınlanmanın ilerlemesi ile kapitalizmin vahi ilerlemesini ayrıştırmak gerekiyor. Ebetteki 20. yüzyıl, özellikle de ikinci yarısı ve günümüzde barizce görülen kapitalizmin yoğunlaşmış, merkezileşmiş ve aynı oranda toplumsallaştırılmış çirkinlikleri, kapitalizmin kendini yeniden üretebilirliği ve günümüz modernitelerinin insanın içini bayan durumu sözkonusudur. Ancak bu somut durum ve tarihsel akışın bu yöne doğru gelmiş olması, modernleşme eşittir kapitalizm sonucuna götürmemeli.

Biraz önce konuyu daha sadeleştirmek için ilk adım olarak Wood'un Fransa-İngiltere karşılaştırmasına yer vermiştik. İkinci adım ise şu: "Bir düşünce sisteminin hem belirli bir temelin üzerinde yükselmesi, hem de o temele eleştirel yaklaşması, özellikle günümüz Türkiye'sinde kolay kavranabilecek bir konumlanış sayılamaz." Metin Çulhaoğlu, Marksizm ile aydınlanma ilişkini ele alırken bunları söylüyor. Çulhaoğlu'na göre, "Pek görülemeyen noktalardan biri bellidir. Aslında aydınlanma, yalnızca bir zemindir ya da çerçevedir. Bu zeminin üsetinde neyin yükseleceğini ya da çerçevenin içinin nasıl dolacağını, aydınlanma düşüncesinin neredeyse mutlak bir aşkınlık yakıştırılan kimi özellikleri değil, gerçek hareket, yani *sınıflar mücadelesinin* seyri, bu mücadelenin getirdikleri, yarattıkları ve sonuçları belirler. (...) Örneğin burjuvazinin anayasal temsili devletle kendi aydınlanmasını tamamlaması ve 'benim için buraya kadar' demesi gibi. Ama aydınlanmanın, bundan fazlasını isteyenlere koyduğu önsel hiçbir fren ya da yasak yoktur. O yaptı o kadar oldu. Sen daha ötesini yaparsın, bu da senin *aydınlanman* olur...

"Görülemeyen ikinci nokta ise, aydınlanmanın tarihsel değerinin ve yerinin, onun ilerisine değil, gerisine doğru bakarak değerlendirmek gerektiğidir." (20) Çulhaoğlu'nun bu görüşlerine eşlik eden çerçeve ise şudur: "Birincisi Marksizm, kavramın tam anlamıyla aydınlanmanın doğrudan uzantısı değil, aydınlanmanın özünün 'idealist' Alman felsefesinin de kaynaklık ettiği bir sistemden hareketle açığa çıkartılmasıdır. İkincisi: Marksizm, aydınlanmanın genel geçer ve 'insani' kavramlarını sınıf temeline oturtmuştur. Bu iki yanıyla marksizm, aynı zamanda radikal bir aydınlanma eleştirisidir." (21) Çulhaoğlu'nun modernizm-marksizm ilişkisine yaklaşımı da yöntemsel benzerlik taşıyor. "Marksizm ve önerileri ancak bu temel üzerinde anlam kazanan bir modernizm eleştirisidir. Marksizm, modernizmin 'özgür birey'inin karşılaştığı nesnel kısıtlamaları ve yeni kölelik biçimlerini ortaya koyarak modernizmi eleştirir. Ama bu arada, bireyin başka kölelik biçimlerinden ve bağlarından kurtulmasını da ileri bir adım sayar." (22)

Dolayısıyla, "ilk etapta geleneksel yapıların değişmesi ve yeni bir toplumsal yaşam biçimi olarak *modernleşme* ve daha çok ekonomik ilişkiler dolayımında tanımlanan *kapitalizmle* karşılaşıyoruz." (23) yaklaşımını sürdürmekte yarar var.

Bu noktada, Wood'un eleştirdiği Jameson ve Harvey'in belirli yönleriyle izdüşümü olabilecek bir yaklaşımı eleştirmek gerekiyor. Konu yine modernite ile postmoderniteyi birbirini izleyen iki evre olarak sunmakla, kapitalizmi modernite ile eşleme, hatta sosyalizmi de aynı bulamaca bulaştırma girişimidir. İskender Savaşır'dan izleyelim, "modernizmin 1930'larla başlatılabilecek ve post-modernizm ile modernizm arasında bir köprü gibi hizmet görebilecek yorgun bir sol dalgası" yaklaşımıyla bunu yapıyor. "Avrupa'da faşist devletler, Amerika'da New Deal, Sovyetler Birliği'nde Stalinizm, 20. Yüzyılın ilk otuz yılında piyasaya savrulan ve piyasaya özgü belirsizlik koşullarında kendilerine özgü varoluş biçimleri arayan aydınları yeniden istihdam edecek, barındıracak (ve belki de ehlileştirecek) olanak ve kurumlar yarattı.

"Burada belki tipik bir örnek olarak Frankfurt Okulu'nun kaderini anabiliriz. Mirasyedi bir işadamının parası ile Frankfurt Okulu'nu kuran aydınlar, Nazi rejiminin baskısı altında ABD'ye göçmek zorunda kalınca, Okul'u da oraya taşımış oldular. Ama bu kez 'patron'ları, kendi öğrenci ve dostları olan egzantrik bir işadamı değil, New York Belediyesi (yani kamu) tarafından sübvanse edilen New School for Social Research olacaktı." (24) Savaşır'ın sözlerinden, demek ki Frankfurt Okulu her baltaya sap olmayabilirmiş kestirimciliğine sapmaksızın şuna dikkat edilmeli: Savaşır postmodernizmin akıl danesi olarak da değerlendirilebilecek olan Frankfurt Okulu'nun öyküsünü, halklı olarak kapitalizmin kurumsallığına aitleşen bir rotada özetlerken, yani modernizmi kültürel bir akım olarak mezara gömerken (ki bu yargı Anderson, Woods gibi Marksistlerce de dile getiriliyor) postmodernizme bir köprü kurulmasıdır. Bu, sanırım bizdeki *gecikmiş* postmodernizmin trajedisidir.

Savaşır, "Yüksek modernizmi aydınlanma tasarısının en yaratıcı ve özeleştirel anının görünürlük ve dil kazanması diye tanımlayabiliyorsak eğer, modernizmin son dalgasını da, bu dilin son kez ehlileştirilmesi, kurumsal bir yuva edinmesi olarak kavrayabiliriz." (25) diyor. (abç-İKT) Artık burada dün-bugün-gelecek köprüsü kurulmaz, artık siyasete dönüştürücü bir rol atfedilmez, artık postmodernite bulutlarının üzerinden dünyaya bakılabilir. Wood, postmoderniteyi "En genelde kapitalizm dönemine uygun tarihsel durumu değil ama Batılı sol entelijensiyanın biyografisindeki döneme uygun" olma özelliğiyle açıklarken haklıydı. Doğu'da ise birçok şey *gecikmeli* oluyor.

Modernite, modernizasyon, modernizm biz de olmaz mı?

Perry Anderson, olabilir, ama üçüncü dünya modernizme ölümsüzlük çeşmesi sağlamaz diyor. "Batı'daki çağdaş sanatçının tipik durumunu belirleyen şeyin, tam aksine ufukların kapalılığı olduğu söylenebilir: Sonsuza dek tekrarlanacak bir 'şimdi' de beğenilen bir geçmişin ya da tasavvur edilebilir bir geleceğin yokluğu.

"Bu açıkça Üçüncü Dünya için geçerli değildir. (...) Genellikle Üçüncü Dünya'da bugün, bir zamanlar Birinci Dünya'da hakim olan bir çeşit gölge düzeni görülür. Çoğunluğu taşra karakterli olan çeşitli biçimlerdeki, kapitalist öncesi oligarşiler çoktur; kapitalist gelişme bu bölgelerde metropolitan bölgelere nazaran daha hızlı ve dinamik fakat diğer yandan çok daha az stabilize ve bütünleşmiş bir biçimde görülür; sosyalist devrim ise, sürekli bir olasılık olarak durmadan yoklar; zaten eve yakın ülkelerde bir tanesi zaten gerçekleşmiştir (Küba veya Nikaragua, Angola ya da Vietnam). Bunlar, Berman'ın kategorisine uyan son yılların gerçek başyapıtlarını üreten koşullardır: Gabriel Garcia Marguez'in (Kolombiya) *Yüzyıllık Yalnızlık*'ı ve Salman Rüşdi'nin (Hindistan) *Geceyarısı Çocukları* gibi romanlar ya da Yılmaz Güney'in *Yol*'u gibi filmler. Bununla birlikte bu tip çalışmalar, daima genişleyen bir modernizasyon sürecinin zamandan bağımsız dışa vurumları değildir fakat oldukça sınırlı burçlarda, halen belirli tarihsel kavşaklarda bulunan toplumlarda görülürler. Üçüncü dünya modernizme hiçbir ölümsüzlük çeşmesi sağlamaz" diyor Anderson. Fakat, yine Anderson'un söylediği gibi, "modernlik, modernizmi yükselten modernizasyon deneyimi şeklinde tanımlanır" (26) ise, sosyalist devrim bu ülkeleri "sürekli bir olasılık" olarak yokluyor ise ve sosyalist devrim resmedilen nesnelliklerin öznel dinamizminin paradigmatikleşmiş bir iç bütünlüğüne sahip ise, o halde bu devrimler dünya tarihsel modernizasyon süreçleriyle bağlarını kurarak yeni moderniter yaratılabilecektir. Bu anlamda, Anderson'un "Sosyalist devrim görevi,... moderniliği ne sürdürür ne de uygular, fakat onu lağveder" (27) sözleri, daha çok kapitalizme ve örneğin onunla özdeş olan liberalizmin, neo-liberalizmin akrabası olan her tür modernizme vurulması gereken bir devrimci darbe olarak anlaşılmalıdır.

Türk modernizasyonuna giriş

Fuat, Ercan, azgelişmiş ülkelerde yapılan anketler "sonunda ulaşılan modern insan ve modernliğin ayırıcı özellikleri şöyle sıralanmaktadır" diyor ve aktarıyor. Ercan'ın aktarımının tamamını buraya alınca, bizde neyin ne kadar olası olduğunun ipuçları da ortaya çıkacaktır sanıyorum.

"1-Yeni deneyimlere hazır olma ve yeniliklere açıklık.

2-Acil olanların dışındaki şeylere ilgi.

3-Diğer insanların düşüncelerine karşı daha demokratik davranma.

4-Geçmişten çok geleceğe yönelik olma.

5-Kendi hayatını planlamaya muktedir olmak.

6-Çevreye hükmedebileceğine ve amaçlarına ulaşabileceğine olan inanç.

7-Dünyanın hesaplanabilir ve bu nedenle de kontrol edilebilir olduğunu kabul etmek.

8-Diğerlerinin, örneğin kadın ve çocukların, yaşama haklarının bilincinde olmak.

9-Bilim ve teknolojinin başarısına güvenmek.

10-Adil dağılıma olan inanç. (Harrison 1988, 20-21)" (28)

Yukarıda sözünü ettiğim, bize ilişkin ipuçlarını, Türkiye'nin modernizasyonunun başlangıç evresine bir, bugününe iki, devrimci dönemlere üç, uyarlayarak düşündüğümüzde sanırım konu daha bir yerli yerine oturacaktır.

Şimdi, bir sonraki sayıda, "Türk veya Türkiye'nin Modernizasyonu ve Kemalizm" başlığını taşıyacak yazıya geçiş yapması için Cihan Dura'dan Atatürk'ün projeksiyonuyla ilgili önemli iki aktarıma yer vererek bitireceğim.

"Önce Yakup Kadri'nin yapıtından izleyelim: 'Eksiklerimizi araştırarak işe başladı. Türkiye yoksul bir ülke miydi? Onu *bir an önce* zenginleştirmeliydi. Üretim güçleri artırılmalı, fabrikalar açılmalı, tarımda modern üretim teknikleri uygulanmalıydı. Türkler teknik eğitimden yoksun mu kalmıştı? *Hemen* binlerce teknisyen yetiştirilmeliydi. Bilim ve kültür alanında uluslararası şöhretlerimiz mi yoktu? *Derhal* onların yolunu açacak değişiklikler yapılmalıydı.'...

Şimdi yapılması gerekenleri kendisinden dinleyelim. Cumhurbaşkanı olarak çıktığı bir yurt gezisi sırasında, Malatya'dan dönerken, Büyük Aydınlanmacı'yı 'çok düşünceli ve üzgün' gören S. Gökçen bunun nedenini sorar. Aldığı yanıt şudur: 'İnsan ömrü yapılacak işlerin büyüklüğü karşısında çok cüce kalıyor, Gökçen!.. Geçtiğimiz yerlerde fabrikalar görmek istiyorum. Ekilmiş tarlalar, düzgün yollar, elektrikle donanmış köyler, tertemiz sağlıklı insanların yaşayabileceği evler, büyük yemyeşil ormanlar görmek istiyorum. Gürbüz, iyi giyimli çocukların, yüzleri sararmamış, dalakları şiş olmayan çocukların okuduğu okullar görmek istiyorum. İstanbul'da ne uygarlık varsa, Ankara'ya ne uygarlık getirmek istiyorsak, İzmir'i nasıl bayındır kılıyorsak, yurdumuzun her tarafını aynı uygarlığa kavuşturalım istiyorum. *Ve bunu çok ama çok çabuk yapmak istiyorum...*" (29) (abç-İKT).

Mustafa Kemal ya da Atatürk, italik vurgulu yerlerden de anlaşılacağı gibi, geç kalmışlığı, gecikmişliği telafi etmek istiyordu. Geç burjuva devriminin sonuçları hızlı ve sıçramalı şekilde yaratılmak isteniyordu...

NOTLAR

1- **Marshall Berman;** *"Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor"*, Çev. Ümit Altuğ – Bülent Peker, İletişim Yay., 1.Baskı, s.11

2- **M. Berman;** a.g.e., s.11-12

3- **M. Berman;** a.g.e., s.12

4- **M. Berman;** a.g.e., s.13

5- **İskender Savaşır;** *"Modernleşme ve Modernizm"*, Defter, Bahar 1995, Yıl Sekiz, Sayı: Yirmi Üç, s.7

6- **İhsan Bilgin;** *"Modernizmin Şehirdeki İzleri"*, Defter, aynı sayı, s.85

7- **Orhan Pamuk;** *"Ahmet Hamdi Tanpınar ve Türk Modernizmi"*, Defter, aynı sayı, s.35

8- **M. Berman;** a.g.e., s.13-14

9- **Perry Anderson;** *"Modernlik ve Devrim, Perry Anderson – Ellen M.Wood, Modernizm, Post – Modernizm ya da Kapitalizm içinde, çev. Ali Türker Erdağı – Çağla Ünal, Bilim Yay., sf.17*

10- **P. Anderson;** a.g.e., s.19

11- **P. Anderson;** a.g.e., s.21

12- **P. Anderson;** a.g.e., s.21-22

13- **Ellen Meekins Wood;** *"Monthly Review"*, July – August 1996; Modernite, Post Modernite ya da Kapitalizm, Çev. İlker Kabran, Sosyalist politika, Sayı: 12, Mart 1997, s.118 Wood'un aynı çalışmasının bir diğer çevirisi, daha sonra, yukarda Anderson'dan aktarım yapılan kitapta ayrıca yer alıyor.

14- **E. M. Wood;** a.g.e., s.119

15- **E. M. Wood;** a.g.e., s.121

16- **E. M. Wood;** a.g.e., s.122

17- **E. M. Wood;** a.g.e., s.123

18- **E. M. Wood;** a.g.e., s.125

19- **E. M. Wood;** a.g.e., s.125-126

20- **Metin Çulhaoğlu;** *"Marksizm, Aydınlanma ve Günümüz"*, Sosyalist politika, Aralık 1998, s.12-13

21- **Metin Çulhaoğlu;** a.g.e., s.12

22- **Metin Çulhaoğlu;** *"Bin Yıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu"*, Sarmal Yay., 1.Basım, Eylül 1997, s.251

23- **Fuat Ercan;** *"Gelişme Yazını Açısından Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik"*, Sarmal Yay., 1.Baskı, Haziran 1996, s.268

24- **İskender Savaşır;** a.g.e., s.13-14

25- **İskender Savaşır;** a.g.e., s.17

26- **Perry Anderson;** a.g.e., s.25

27- **Perry Anderson;** a.g.e., s.31

28- **Fuat Ercan;** a.g.e., s.111

29- **Cihan Dura;** *"Atatürk Ulusçuluğu Üzerine Bir Deneme"*, Kavram, Ulusalcılık Özel Sayısı, Ankara, Ocak 1998, s.17

TATİL-İ EŞGAL KANUNU ÜZERİNE

Esra DURUKAL

İttihat ve Terakki döneminde çıkarılan "Tatil-i Eşgal Kanunu"nun içeriği, kapsamı ve amacı günümüzde de tartışılmaktadır. Amacım yasa metniyle ilgili ayrıntılı tartışma yapmaktan çok dönemin koşulları çerçevesinde yasayı anlamlandırmaktır.

Tatil-i Eşgal Yasası, sınıfın demokratik haklarından sendika kurma ve grev yapma konusunda, yasaklar getirmiştir. Tartışma konusu daha çok, 1909'da çıkarılan yasanın ilgili maddelerinde kullanılmış Osmanlıca sözcüklerin anlamlarıdır. Gerçekten de meşrutiyet yıllarında "grev" sözcüğünün kullanımı için çok farklı kelimeler üretilmiş; gerek basında gerek yasal metinlerde kullanılan "tatil-i eşgal", "terk-i hizmet", "tatil-i amal"... vb. sözcükler günümüz akademisyenlerinin tartışma ve yazılarına malzeme olmuştur. Yasanın niteliği, kapsamı ve amacı oldukça açık olmasına karşın konunun bir tür dilbilimciler tartışmasına sürüklenmesi yöntemsel bir hataya işaret etmektedir. Tarihsel bir olgunun anlamlandırılabilmesi, incelenen olgunun varolduğu sosyo-ekonomik, siyasal ve ideolojik koşulların tarihsel bütünlüğü gözetilerek mümkündür. Bu bağlamda Tatil-i Eşgal Kanunu'nun anlaşılması dönemin koşullarını ve bu koşulları belirleyen, etkileyen süreçleri incelemekle olanaklıdır.

1808 Sened-i İttifakla ilk ipuçlarını veren, Tanzimat'la yükselişe geçen ve Cumhuriyetle yeni bir ivme kazanan modernleşme sürecinde II. Meşrutiyet'in özel bir önemi vardır. Sina Akşin'in dediği gibi 1908, ihtilal başlangıcı olarak görülebilir. Zira bu tarihten sonra, süreçte yavaşlamalar, geriye dönmeler de olsa, olayların genel akışı, bu tarihlerden öncesine göre, bambaşka bir yöndedir. Bu değerlendirme, Osmanlı Devleti'nin kapitalistleşme ve bağımlılaşma sürecine gerektiği ölçüde temas edilirse daha da açıklık kazanacaktır.

Osmanlı Devleti'nin kapitalizme entegrasyon süreci ve bu sürece damgasını vuran kimi olgular hem dışsal etkenlerle yani emperyalist ülkelerin yaptırım ve zorlamalarıyla hem de içsel dinamiklerin gelişmesiyle şekillenmiştir. Osmanlı Devleti'nin daha çok dışa bağımlı bir kapitalistleşme sürecine girmesi; içte geri mülkiyet ilişkilerinin baskınlığı ve özel teşebbüsçülüğün merkeziyetçi devlet yapısı altında soluk bile alamayışıyla, dışta ise gelişen kapitalist ülkelerin hammadde, yatırım ve pazar sorunlarını emperyalist atılganlıkla çözme isteğiyle açıklanabilir.

Ticaret Antlaşması'yla 1838'de Osmanlı Devleti, Avrupa'ya açık pazar haline gelmişti. Bununla birlikte Fransa'nın "borçlandırma" uygulamaları, Almanya'nın

savaş sanayi, ulaşım ve ticaret alanlarına girmesi Osmanlı Devleti'ni hızla kapitalistleşme sürecine sokmuştur. Bu süreçten yerli sermaye de nasibini almıştır. Kapitalizmin Osmanlı Devleti'ne nüfuzu hukuksal, yönetsel alanlarda kimi reformlara gidilmesini zorunlu kılmıştır. Devlet yönetiminde ademi merkeziyetçilikle, merkeziyetçilik eğilimleri arasında bir denge oluşması, din, ırk eşitliği, can, ırz, mal, mülkiyet güvencesi... vs. vurgularıyla Tanzimat Bildirgesi'nin çıkması, 1856 Islahatı ve I. Meşrutiyet'in ilan edilmesi bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Bu reformlar döneminde kurulan Polis Örgütü'nün (1845), sorumluluklarına ilişkin yayınlanan Polis Nizamnamesi'nde işçi hareketleri birer 'zabıta olayı' olarak nitelendirilmiştir. Reformun ilginç yönü örgütün kurulduğu dönemde işçi sınıfının varlığının ve hareketinin son derece cılız olmasıdır. Polis Örgütü'nün kuruluşunun Fransa modeli örnek alınarak yapıldığı da düşünülürse bu ve benzeri reformların sadece birer motivasyon çabası olarak nitelendirilmesi eksikli bir yaklaşım olur. Reformlar aynı zamanda, Avrupa'daki sınıf mücadelelerinden gereken derslerin çıkarılması ve peşinen tedbirlerin alınması amacını da gütmüştür.

Osmanlı Devleti'nin dışa açılma süreci toplumsal yapıyı da etkilemiştir. 19.yüzyılın son çeyreğine kadar birkaç makine kırıcılık olayı dışında pek sınıf hareketi gözlenmese de özellikle yüzyılın son çeyreğinde pek çok grev örgütlenmiş, sendikalar kurulmuş, sol-sosyalist örgütler oluşmaya başlamıştır. 1872-76 yılları arasında pek çok grevin olması, sonraki yıllarda sendikaların kurulması, sınıf oluşumu açısından önemli girdilerin sağlanması... vs. ile süreç "grev yılı" olarak anılan 1908'e hazırlık gibidir.

Bu dönemde bizzat işçilerce kurulan ve savaş sanayinde çalışan dört bin işçinin üyesi olduğu, ilk işçi örgütlenmesi Amele-i Osmani Cemiyeti'dir. Tersanelerde, demiryollarında, fabrikalarda yabancı ülkelerden getirilen teknisyen veya işçiler yalnızca meslek bilgilerini öğretmekle kalmazlar sınıf deneyimlerini de aktarırlar. Yine de yabancı işçilerin ağırlıklı olarak bulunduğu grevler çok daha militan, dirençli olabilmişken müslüman işçilerin grevleri ertelemeci, kararsız ve pasif olmuştur. Özellikle müslüman işçilerin geleneksel olarak Cuma Divanı'na çıkıp dilek ve isteklerini belirtmeleri, aylarca dilekçe yazmaları dönemin sınıf betimlemeleri açısından kayda değerdir. Ancak 1908'e giden süreçte yerli işçiler, "ecnebi amele"den, sosyalist oluşumlardan, grevlerden, zorlaşan koşullardan... vs. çok şey öğrenecektir.

Bir taraftan Abdülhamit istibdadı bir taraftan ağır çalışma koşulları sınıfı mücadeleye zorlamaktadır. "İş saatleri gün doğumu, gün batımı diye hesaplanıyordu... Ameleye mahsus hastane, hatta doktor bile yoktu. Hastalanan amele bir ata bindirilerek köyüne gönderilirdi... Sanayi müesseseleri ihtiyaç duyuyor diye, sanayi mekteplerine yoksul çocuklar alınıyordu. Fabrikalarda staj gören bu çocuklar kendilerini bekleyen istikbalden habersizdi. Alman emperyalizminin Anadolu Demiryolu şirketlerindeki işçileri nasıl ezdiği, helâya gidenlerin ücretlerinin nasıl kesildiğini, inşaatta çalışanların işyerinde açıkta yatmaya mecbur tutulduğu, hastalanan

işçilerin dahi çalışmaya zorlandığı... vb." dönemin oldukça zorlu olduğunu göstermektedir. (1)

1908'de iktidardaki İttihat ve Terakki Fırkası, 1889'da İttihadi Osmani adıyla gizlice kurulur. Bunlar kendi içlerinde homojen olmasalar da Osmanlı Devleti'nin ayakta kalması, yerli ve yabancı sermayenin gelişmesi konularında ortaklaşmaktadırlar. İttihatçıların ideolojik ve siyasal hattını belirleyen yalnızca dışsal etkenler değildir; Osmanlı'nın kendi iç gerilimleri de belirleyici olmuştur.

"İttihat ve Terakki oturduğu sınıfsal dayanağın değişik tarihsel ürünlerini aynı tarihsel kesite sığdırmaya çalışmıştır. İttihat ve Terakki, tek başına ne liberalizmdir ne devletçilik ne de jakobenizmdir ne bonapartizm ne pozitivizmdir ne iradecilik. İttihatçılık bu ve benzeri yansımaların belli bir mercekten geçirilerek doğrudan siyasal pratiğe yansıtılmasıdır." (2) İttihatçıların özellikle yerli sermayenin gelişmesi konusundaki hassasiyetleri, iktidarda oldukları ilk beşyıl içinde kurulan milli sermayeli sanayi kuruluşunun, son yirmibeş yılda kurulanlardan çok oluşuyla anlaşılmaktadır. Kısacası "ittihatçılık, Türkiye'deki kapitalistleşme sürecinin doğrudan uzantısıdır ve bu sürece şekil vermiştir." (3)

Temmuz 1908'de iktidara gelen İttihat ve Terakki, "Hürriyet", "Adalet", "Müsavaat" sloganlarını kullanmasına karşın, görece özgürlük dönemi çok sürmemiştir. Ekim 1908'de çıkarılan yasa, 31 Mart olaylarından sonra sıkıyönetim ilan edilmesi, sendikaların kapatılması, siyasi faaliyetlerin yasaklanması... vs. bunun kanıtıdır.

1908'de üç ay boyunca süren ve yüzbini aşkın işçinin katıldığı grev dalgası nasıl oluştu? Dönemin görece özgürlük ortamının bu grev dalgasının oluşmasında özel bir rolü olmuştur. Ancak meşrutiyet yönetiminin bir "özgürlük" ortamına ve olası sosyal hareketliliklere imkan vermesi ne kadar olağansa bunu bitirmesi de o derece zorunluluktur. Çünkü meşrutiyet yönetimi yabancı sermayeyi ürkütmemeyi hedefleyen ve kendisini ülkenin sanayileşmesine adamış kadrolardan oluşmaktadır.

II. Meşrutiyet döneminde işçi eylemlerine ve sol-sosyalist örgütlenmelere baktığımızda bunların daha çok İstanbul ve Selanik gibi Batı'daki siyasal hareketlerden daha açık bir şekilde etkilenen merkezler olduğunu görüyoruz.

Bu merkezlerdeki faaliyetler hükümetin baskılarına maruz kalmıştır. Kasım 1911'de Selanik Valiliği'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir yazıda, kaygılar şöyle dile getiriliyordu: "Selanik'te bilcümle amelenin sendikalar teşkili gittikçe tevessü ettiğinden... Tedricen sosyalizm fikri ve hayatının inkişafıyla ticaret-i mahalliyenin mahvolacağı... ve nihayet ruhsatname verilmiş olan sendikaların men'i için bir meclis-i Vükela kararı alınması lâzımdır." (4)

1908'den sonraki ilk beş yıl içinde pek çok sendika ve parti kurulmuştur. Bunlardan 1910'da kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası, "Sosyalist Hilmi" ve çevresince temsil edilmektedir. Pratikçiliği, örgütçülüğü daha ön planda olan ve teorik sorunlara pek kafa yormayan parti, programının yayınlanmasından hemen sonra kapatı-

lır. "Sosyalist Hilmi" ya da "İştirakçi Hilmi"nin önderliğinde "iştirak", "insaniyet", "sosyalist" gibi dergiler çıkarılmış, ancak ittihatçıların engellemeleriyle karşılaşılmıştır.

1908 grevlerinin en önemlileri havagazı, su, tütün rejileri, tramvay işletmeleri gibi ağırlıklı olarak Alman ve Fransız sermayeli işyerlerinde olmuştur. Üç ay boyunca süren ve yüzbini aşkın işçinin katıldığı grevlerde, sendikal hakların tanınması, ağır çalışma koşullarının düzeltilmesi, işten atılanların geri alınması... vb. talepler öne sürülmüştür. Grevler ülke ekonomisini felce uğratmış, yabancı sermayedarları ürkütmüş ve iktidarı sert önlemler almaya zorlamıştır. İttihatçılar özellikle yabancı sermayedarların iştahını kapatmamak için ellerinden geleni yapmışlardır. Gerek grevlerin bastırılış şekli gerekse de ivedi bir biçimde grev yasağının getirilmesi ittihatçıların bu gayesini açıklıkla ortaya koyar. İttihat ve Terakki Fırkası grevlerle ilgili görüşlerini İttihat ve Terakki Gazetesi'nde "Patronlar ve Ameleler" yazısında oldukça açık bir şekilde ifade etmiştir. "Şu son iki ay zarfında vuku bulan bazı müfrit muamelelerin önünü almak için gerek tatil-i eşgale ve gerekse sendikalara dair neşredeceğimiz misallerle amelelerin selahiyat derecelerinin neden ibaret olacağını göstermekliğimiz iktiza eder..." (5) Görüldüğü üzere ittihatçılar, grevlerin önünü almak ve sınıfın bilinçleneceği eylem sürecini bitirmek istemişlerdir. Tatil-i Eşgal Yasası'nın çıkma nedeni bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Yine konuyla ilgili mebus konuşmaları da oldukça ilginçtir. "Evet işçi meselesi yoktur... Fakat biz odalarımızda oturup hiç kitap okumuyor, inceleme yapmıyoruz. Efendiler! Yalnız İstanbul'da büyük üretimde çalışan kırkbinden fazla işçi vardır. 341 fabrika var. Daha ötede beride yirmişer otuzar kişi çalıştığı gibi ticarethanelerde, limanlarda da dört-beşbin işçi vardır. Rezide yalnız dört-beş bin işçi vardır. Bunların toplamı yüzyirmibin kadardır. Aileleriyle beraber onlar İstanbul halkının yarısını teşkil ederler. Biz "işçi meselesi yoktur" diyoruz. Fakat bu adamların ihtiyacı nedir? Halleri nicedir? Bu işçiler için kanun düzenlemeliyiz... Fakat biz böyle kanunları yapmamakla birlikte aksine işçi aleyhine kanun düzenliyoruz. Meşrutiyet ilan olunur olunmaz iki gün sonra işçiler aleyhine bir grev yasağı hazırlandı..." (6)

Mebus çoğunluğunu hiçbir şekilde temsil etmeyen bu konuşma çıkarılan yasayla ilgili objektif bir yaklaşımı sergilemektedir. Buna karşın grevlerle ilgili basında çıkan pek çok yorumun işçilere seslenen pek çok metnin ortak mesajı şu olmuştur: "Ecnebi amelenin de ecnebi sermayedarın da tuzu kurudur, biz ise 'yoksul bir ulusuz' onlar gibi hak, hukuk peşinde koşacak kadar kalkınamadık..." Görüldüğü gibi burjuva ideologlarınca günümüzde de değişik biçimlerde kullanılan korporatist ideolojinin kökleri ittihatçılara kadar uzanmaktadır. Geç kapitalistleşmiş bu ülkenin siyasetçileri ve ideologları Avrupa'daki derin sınıf mücadelelerinden dersler çıkartmış ve sınıfa saldırının etkin bir aracı olan ideolojik kuşatma alanını da boş bırakmamışlardır.

Yabancı sermayedarların grevler konusundaki görüşlerinin, grevlerin başlamasıyla yazılan bir konsolosluk belgesiyle iki hafta sonra yazılan başka bir belgeyi

karşılaştırdığımızda farklılaştığını görüyoruz. 26 Ağustos 1908 tarihli Fransız konsolosluğunun ilk belgesinde olan, "şimdi Türkiye'de adlandırıldığı gibi eski rejim, çalışanların yazgısıyla gerçekten çok az ilgilenmişti ve dolayısıyla bugün patlayan tepkiyi beklemek gerekiyordu" şeklindeki ifadeler grevlerin önceleri iyimser karşılandığını gösteriyor. (7)

Yaklaşık iki hafta sonra Fransız konsolosluğunun raporundaki "... demiryolları hizmeti kesik, tramvay ulaşımı askıda, fabrikaların büyük çoğunluğu çalışmıyor ve tehdit eden bir çoğunu saymadan bugünden yarına ekmekçilerin bir grevi bekleniyor. Ticaretin en önemli uğraş olduğu bir kent için anlık bile olsa bu tür bir durum tam bir felaketle eş anlamlıdır. Her durumda, bu olaylar, bugünkü yetkinin güçsüzlüğü konusunda bilgi veriyor ve kamu makamlarında egemen olan karmaşıklığın boyutunu gösteriyor...vs." ifadeler ise tam bir kötümserliği anlatıyor. (8)

Diğer taraftan grevlerde dağıtılan bildirilerden anlaşılacağı üzere, işçiler Abdülhamit istibdadını yıkan ve "eşitlik, özgürlük, kardeşlik" diyen iktidara karşı güven duymaktadırlar. Ancak geçen yüzyılın son yıllarında şikayetlerini Cuma Divanı'na aktaran işçilerin, artık aylarca grev örgütledikleri, farklı dinlerden ve milletlerden işçilerle beraber fabrika işgal ettikleri, dayanışma grevleri düzenledikleri ve militanca askerlerle çarpıştıkları dikkate değerdir.

Evet 1908'de çıkarılan "Tatil-i Eşgal Cemiyetleri hakkında "Kanun-u Muvakkatı"nı ve 1909'da çıkarılan "Tatil-i Eşgal Kanunu", anlatılan mevcut koşullar çerçevesinde değerlendirdim. Öncelikle yasanın çıkarılış şekli önemlidir. Yasa grevlerin ertesinde, alelacele hazırlanarak Meclis'e bile sevkedilmeden Bakanlar Kurulu (Heyet-i Vekile) kararıyla iki gün içinde yürürlüğe konuluyor. Yasanın hazırlanmasında yabancı (Alman) diplomatlar da yardımcı oluyorlar. Yasa çalışma ilişkilerinin düzenlenmesi adına, kamuya hizmet verdikleri gerekçesiyle demiryolu, liman, rıhtım, tramvay, su, havagazı, elektrik, devlet daireleri... vs. yerlerde çalışan işçi ve memurların greve gitmesini yasaklıyor. Böylece yasayla, sınıfın hem nicelik olarak ağırlıklı olduğu hem de gerek örgütlülük gerekse bilinçlilik açısından en ileri kesiminin, yasaklar ve ağır yaptırımlarla geri püskürtülmesine çalışılmıştır. Yasanın sendika hakkını tanımaması, hem fiili olarak yasanın çıkmasından sonra pek çok sendikanın kapatılmasından hem de ilgili maddelerden anlaşılmaktadır. Yasanın "sendika yasağı" ile ilgili kısmı hemen herkesçe kabul edilmesine karşın, grevleri yasakladığı kimi araştırmacılarca reddedilmektedir. Yasanın bir "grev özgürlüğü" dönemini açtığını savunanlar, 6.maddedeki "isçinin terk-i hizmette muhtar" olduğu ifadesinden hareket etmektedir. Oysa işçinin "terk-i hizmette muhtar" olması, yeni patronuyla uzlaşamaması halinde işi bırakması, kapitalist bir üretim ilişkisinde doğal olarak varolan işçinin emeğini satıp satmamakta özgür olması durumundan başka bir şey ifade etmez. Üstelik "işi bırakma" özgürlüğü proletere "grev hakkı" gibi verilmiş olsa bile topluca gerçekleştirilen grevle ilgisi var mıdır? Bu kanunla grevler bireysel başkaldırı düzeyine indirgene-

rek, örgütlülüğün yaptırım gücünün yerini bireysel başkaldırının çaresizliği almıştır.

O halde 6.madde neden yasada vardır? Bunun açıklanması ancak "yasa koyucunun ruhunu" anlamakla mümkündür. Yasa koyucunun ruhu, ittihatçıların dayandığı sınıftan, II. Meşrutiyet döneminin başlamasının hemen ertesinde böyle bir yasayı koyma gereğinden, dönemin sınıf hareketi... vb. etkenlerden bağımsız düşünülemez.

Kapitalist üretim ilişkilerinde doğal olarak varolan işçilerin emeğinden istediğince tasarruf edebilme özgürlüğünün, 6.maddede yasa koyucu tarafından işçi sınıfına lütuf gibi sunulması sınıfın mevcut bilinçlilik durumları da gözönünde bulundurulursa bir maniplasyon olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak yasa sınıf hareketliliğinin önünü kesmek için hazırlanmıştır.

Yasanın çıkmasından sonra grev hareketlerinde ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Ancak grev hareketleri ya da sınıf mücadelesinin yalnızca fiili yaptırımlar, yasalarla açıklanması hatalı olacaktır. Savaş koşulları, Selanik'in Osmanlı'dan kopması, sosyalist yapıların durumu... vs. etkenler dönemin sınıf mücadelesini etkilemiş olgulardır.

1908'de yaşan bu sınıf dinamizminin 1960'lara kadar uzunca bir dönem görülemeyişinin pek çok nedeni olabilir. Esasen bizimki gibi geç modernizasyonun yaşandığı ülkelerde, sınıfın Avrupa'daki işçi sınıfı gibi burjuva devrimlerinde özel birer sınıf deneyimi yaşamamış olması, buna karşın süreci yönlendiren, kendini ülkenin sanayileşmesine adamış kadroların, devrimin "gecikmişliğini" birer avantaja dönüştürebilmeleri önemli nedenlerdir. Sınıfın kapasitesini daraltmaya dönük pek çok uygulama, yasalar, yaptırımlar, peşinen alınmış önlemler sınıf mücadelesinin sürekliliğini engellemiştir.

NOTLAR

1- **Kemal Sülker;** *"Türkiye'de Grevler ve Grev Hakkı"*, Gözlem Yay., 1.Baskı, Mart 1976, İstanbul, s.34

2- **Metin Çulhaoğlu;** *"Tarih, Türkiye, Sosyalizm"*, Doruk Yay., 2.Baskı, Haziran 1996, Ankara, s.121

3- **Metin Çulhaoğlu;** a.g.e., s. 121

4- *"Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi"*, İletişim Yay., s.1840

5- *"Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi"*, İletişim Yay., s.1838

6- **Kemal Sülker;** a.g.e., s. 39

7- **M. Şehmus Güzel;** *"Türkiye'de İşçi Hareketi"*, Sosyalist Yay., 1.Basım, Aralık 1993, İstanbul, s. 63

8- a.g.e., s. 65

GALİYEVCİLİK VE MARKSİZM

Koray KILIÇ

Bu yazıda, Sultan Galiyev'i ve Galiyevciliği tartışacağız. Ulusal dergisinin 4. ve 5-6. sayılarında, pek çok isim Galiyev üzerine yazılar yazdı. Bunlardan bazılarına kısaca değineceğiz. Ayrıca Galiyev üzerine bir kitabı olan Erol Kaymak'ın görüşlerini de özetleyeceğiz. Daha sonra ise, asıl olarak Galiyev'in kendi sözleri üzerinden yola çıkarak, Marksistler için taşıdığı anlamı göreceğiz.

Öncelikle Hakan Reyhan'dan başlayalım. Reyhan, sosyalist hareketlerin şimdiye dek iki mecradan yürüdüğünü söylüyor. Bunlardan ilki, "ulusal kurtuluşçu/ antisömürgeci temelde yürütülen ve Galiyev'in temsil ettiği çizgidir. İkincisi ise, sanayi devletlerine özgü olan, işçi sınıfı ve aydın sosyalizmini temsil eden ve Marks'ın çizgisi olan Avrupa Komünizmidir." Daha sonra şunları söylüyor Reyhan: "Büyük zeka Karl Marks, İngiltere somutunda kapitalist üretim ilişkilerini en ince ayrıntılarına kadar çözümlerken ve sosyalist bir çözüm mekanizmasını geliştirirken, aynı İngiltere'nin ve diğer Avrupa ülkelerinin, kızılderili Amerika'sı, Afrika, Ortadoğu ve Ön Asya'daki sömürgeci politikalarıyla ilgili hiçbir çözümleme yapmamıştır. Yani evrensel boyutlu düşünmemiştir veya 'evrensel'i Batı Avrupa ile sınırlıdır' Marks'ın teorisi Avrupa dışı koskoca bir coğrafyayı, kültürleri, ekonomik ilişkileri vs., kapitalist emperyalizm ve sömürgeciliğin en yoğun bir şekilde yaşandığı 20. yy boyunca bile sürmüştür."

Kendilerinin, Ulusal dergisinde gerçekleştirdikleri Türkçü-Devrimci diyaloğunun, 12 Eylül öncesinde antiemperyalist bir ulusal cephe olarak, bir direniş hareketi olarak oluşamadığını, bu nedenle politize olmuş büyük gençlik kitlelerinin kolektif enerjilerini, sömürgeci-emperyalist güç odaklarına karşı değil birbirlerini yok etmek üzere kullandıklarını söyleyen Reyhan, "Bir taraf diğer tarafı 'Tam Bağımsız Türkiye' sloganıyla, emperyalizm uşaklığıyla suçladı. Diğer tarafta onları, 'Milliyetçi Türkiye' sloganıyla, vatan hainliğiyle suçladı. Dikkat edilirse her iki taraf da aynı ideali paylaşıyorlardı aslında. Tam Bağımsız Türkiye ile Milliyetçi Türkiye farklı iki anlam taşımıyordu. Devrimciler, '6. Filo Defol' derken ne kadar milliyetçi olduklarını göstermişlerdi. Ülkücüler de kendilerini her zaman 'toplumcu' olarak tanımlıyorlardı. O halde kavga nedendi?" diye sorarak sözlerini noktalıyor. (1)

Atilla İlhan ise şunları söylüyor: "' Türkiye'de yapılması gereken, marjinal sayılan sosyalist, komünist, Türkçü, İslamcı kadroların bu prensip üzerinde (Avrasya projesi) anlaşmalarıdır. Çünkü bunlar aslında bu temellerde Batı'ya muhaliftirler.

Ve kendi aralarında birbirlerini yiyeceklerine, ki bunu Batı kışkırtıyor, tam tersine büyük Avrasya projesi için, antiemperyalist bir Türkiye için, böyle geniş bir program çerçevesinde işbirliği yapmaları lazım. Bu adamlar niye kavga etsin ki? Hepsi antiemperyalist." (2)

Hasan Basri Gürses ise: "Marksizmin kurucuları Marx ve Engels, düşüncelerini Avrupa ülkelerinin tarihsel evrimi ve somut koşulları üzerinde geliştirdiler. Avrupa merkezci bir temelde yorum ve tahminlerde bulundular. Sonraki yıllarda da Marksizm Avrupa merkezci düşünce olmaktan kurtulamadı. Bu çerçevenin dışına çıkabilen ilk Marksist, Lenin olmuştur denilebilir. Bunun nedeni Rusya'nın ikili (Avrupalı-Asyalı) karakteri olabilir. Ancak Lenin de, Avrupa merkezci sömürgeleri ayaklandırma politikasından geri çekilmeye, çekilmekten öte tam tersi bir politika izlemeye başladı. Bakü Doğu Halkları Kurultayı'nın emperyalist İngiltere'ye karşı Kutsal Savaş çağrısı'nın daha mürekkebi kurumadan İngiliz hükümetiyle siyasi maddeleri de içeren bir ticaret anlaşması imzalandı"(3) diyerek görüşlerini belirtiyor.

Ulusal dergisi yazarlarından sonra, Erol Kaymak'ın "Sultan Galiyevve Sömürgeler Enternasyonali" kitabındaki görüşlerini kısaca özetleyelim: "Sömürgeci öğretiler üzerine geliştirilen çalışmaların kaynağını özellikle sosyal disiplinler adıyla örgütlenmiş keşif kolları oluşturur. Bu örgütlenmenin içinde Marksizm de vardır. (s.34) Sultan'ın teorileri, İslamı dışlamadan, hatta şeriat kurallarına sık sık göndermelerde bulunarak, İslamın sosyalizmle uzlaşabileceğini de göstermiş oluyordu. (s.123) Antikapitalist ve emperyalizm karşıtı Marksist çözümlemeler çoğu zaman zihinsel bir sapmayla adeta sömürgeciliği sınıflaşma yolunda da olsa bir zorunluluk gibi göstermektedirler. (s.138) Devrimin önderliği konusunda sürekli olarak sanayi proletaryasının vurgulanması eğilimi, klasik burjuva düşünürlerinin bir mirası olma niteliğinden kendini kurtaramaz. (s.150) Tarih, sınıflar savaşı değil, milletler savaşıdır. (s.195)

Bu görüşlerden sonra Galiyev'e ve Sovyetler Birliği'ne geçelim. Öncelikle Galiyev'in görüşlerinin temellendiği Volga Tatarları'nın tarihi üzerine duralım.

Volga Tatarları

Tatar Hanlığı'nın başkenti olan Kazan, 1552'de Korkunç İvan tarafından işgal edilir. Başlıca ulaşım yolları ve vadilerdeki topraklardan Tatarlar sürülür. Yerlerine Rus toprak soyluları gelir. Topraklarının önemli bir kısmı ise Kazan Başpiskoposluğu'na verilir. Ardından 17. yy boyunca Rus köylülerinin akını başlar. 18. yy sonunda ise Tataristan'daki nüfusun çoğunluğu Ruslar'a geçer. Müslüman yerlilerin oranı yüzde 40'a düşer. İzlenen Hıristiyanlaştırma politikası sonucunda Tatarlar bölünür. Bazı soylu Tatar aileleri, Rus toplumuna asimilasyonu kabul ederler. Öyle ki Moskova soylularının üçte birini Tatar kökenli aileler oluşturur hale gelir.

Tourgenyev, Aksakov, Karamzin, Yusupov, Godunov vb. isimler başlıcalarıdır. Ayrıcalıklardan yoksun Tatar aileleri ise Ruslaştırılmayı reddederler. 16. yy sonlarından itibaren ise Tatar toprak soyluları ticari burjuvaziye dönüşmeye başlar. 18. yy'da çariçe Anna Orta Volga'daki camileri kapatıp, vakıf mallarına el koyar. Böylece mali güçten yoksun kalıp iktidarsızlaşan Tatar mollaları arasında reform hakkı ve dini tezleri yorumlama özgürlüğü isteyen Kursavi, Buharalı mollaların baskısıyla Kazan'ı terk eder. Ardından 19. yy ortalarında Mercani ve Nasıri gibi isimler gelir. Mercani'nin çabalarıyla 1876'da Kazan'daki Rus-Tatar öğretmen okulu açılır. Fakat çok yüksek bir okuma yazma oranına sahip olan Tatarlar okullarına Rusça'yı sokmuyorlar. Bu nedenle, öğretmen okulunda Rusça'nın da kullanılması Ruslaştırma aracı olarak görenlerin tepkileri sonucu; Mercani bu okulu bırakır.

II. Katerina döneminde ise Rusların politikası değişir. Zorla Hıristiyanlaştırmaya son verilir. Bu arada 1782'de Orenburg Müslüman Ruhani Meclisi'ni kuran II. Katerina, İstanbul'daki halifenin Rusya Müslümanları üzerindeki manevi otoritesini sona erdirir. Ticaretteki sınırlamaları kaldırır. Böylece Volga Tatarları özgürce ticaret yapabilir hale gelir. 19. yy ortalarına gelindiğinde Volga Tatarları, Rusya Türkleri arasında özel bir yere sahiptir. Rusların politik baskıları nedeniyle dağınık bir coğrafyada yaşayan Tatarların yarıdan çoğu Kazan bölgesinin dışında kalmıştır. Rusların dinsel engellere çarparak göremedikleri Orta Asya pazarları ile Batı arasında aracılık eden Tatarlar arasında zengin bir tüccar sınıfı doğar. Ticaret yolları boyunca yayılır ve Çin'e kadar ilerler. Kazan'da, Orenburg'da, Simbirsk'te çeşitli sanayi birimleri ortaya çıkar. Rusya Müslümanları arasında ekonomik açıdan sivrilen Tatarlar, aynı zamanda her yerde İslam misyonerleri haline gelir. II. Katerina zamanında Rusya'daki Müslümanların lideri haline gelen Tatar burjuvazisiyle, Rus burjuvazisinin beraberliği 1876'da son bulur. Türkistan'ın fethiyle beraber Orta Asya pazarları Rus tüccarlarına açılır. Türkistan giderek Rus ekonomisine entegre olur. Ruslar, Orta Asya'ya kendi tüccarlarını göndermeye, sermaye yatırmaya ve buralarda demiryolu yapımına başlar. Onların bölgeye nüfuz etmesi, o güne değin Orta Asya'da bir tür ticaret tekeli kurmuş olan Tatarlar için ağır bir darbe olur. Aynı zamanda Ruslaştırma politikası okullara yönelik yeni bir siyasi asimilasyon politikasına dönüşür. Nikola İlminski, Tatarları asimile etmek için tüm gücünü kullanır. İslam dininden ayrılanların sayısını artırmak için, misyonerlik faaliyetleri iyice yoğunlaşır. Tatarlar için ikili eğitimi öngören İlminski'nin hedefi; Hıristiyanlığı benimsemiş ve Avrupa tarzında eğitilmiş bir aydınlar zümresi oluşturmaktır. Bu yerli fakat Hıristiyan aydın zümresine, Müslüman kardeşleri arasında misyonerlik rolü düşüyordu. Bu politika sonucu Hıristiyanlaştırılan 200 00 Tatar, 1905 sonrası yeniden İslama döner. Çarlık otokrasisinin bu politikası tam tersi sonuçlar verir. Galimcan İbrahimov'un deyimiyle; "Tatarların asimilasyonu yerine, Rus olan her şeyden nefretlerine yol açılır.

1870'den itibaren ekonomik ve kültürel açıdan kısaca alınan Tatarlar, bu baskılara direnebilmek için, imparatorluktaki bütün Müslüman ve Türk halklarının desteğini almaya çalışırlar. Böylece Başkırlar ve Kazaklar arasına yerleşen Tatarlar,

hem öğretmen hem de molla rolünü üstlenirler. 19. yy'dan itibaren toprak aristokrasisini aşmayı ve ulusal yönetici sınıf haline gelmeyi başaran Tatar burjuvazisi, yüzyılın son çeyreğindeki bu çifte baskı politikasına karşı koyabilmek için büyük reformlara girişir. Eğitim alanında yapılan reformlarla usul-ü cedit, yani Avrupai öğretim metodları kabul edilir. Bu dönem içinde, 1 Ağustos 1883'te yayınlanan Tercüman gazetesi öne çıkar. Bu gazete, Rusya'daki Müslüman topluluğu için çok önemlidir. Kazan'ın düşmesiyle, Tatar ve İslam dünyasının geri kalan kısmı arasında kesilmiş olan fiziksel ve politik ilişkiler, Tercüman aracılığıyla yeniden kurulur. Gazetenin sahibi Gaspıralı İsmail Bey, 25 yıl boyunca; "dilde, fikirde, işte birlik" sloganıyla özetlenen bir öğreti sergiler. Bu slogan, Türkiye'nin manevi himayesi altında, Rusya'da yaşayan bütün Türk halklarının, ortak bir dil (Kırım Tatarcası) ve Batı ile temas sonucu yenileşmiş "artık Rus değil Türk modeline göre" bir Müslüman kültürü çerçevesinde birleştirilmesi gerektiğini ilan ediyordu. Bu pantürkist teoriler, Kazan'daki ticaret burjuvazisinin özlemlerine tamamen uymaktadır. Gaspıralı'nın eğitim reformu programı, burjuvazi tarafından şevkle benimsenir. Çünkü bu program, Rus rekabetine karşı savaşımlarında ideolojik bir temel sağlamaktadır. 1917 Şubat devrimi arifesinde, geleneksel tipteki okulların artık politik bir gücü yoktur. Zafer Geditçilerin (Yenilikçilerin) olmuştur.

Din, eğitim ve yazın dili alanında yapılan reformlarla yetinmeyen Tatar burjuvazisi, Rus burjuvazisine karşı yoğun bir ekonomik mücadeleye de girişir. "Tatar burjuvazisi, başarılı bir şekilde direnebilmek için, "Rus emperyalizmi"ne karşı bir başka emperyalizm çıkarmak gerektiğini anlamıştı. Bu burjuvazi, Tatar ülkesinin sınırları dışına uzanmalı, bütün Müslüman pazarlarını ele geçirerek, Rusya'daki bütün Türk halkları etkisi altına almayı başarmalıydı. Zira, bu burjuvazinin Rus rakiplerine karşı mücadele edebilmek için, elinde tek bir koz vardı: Dilsel akrabalık ve dinsel ortaklık. İşte bu nedenle 1880 yılından itibaren Tatar burjuvazisi her zamankinden daha aktif bir şekilde Rusya'daki Müslümanlar arasında pantürkist ideolojinin yayılmasıyla uğraşacak ve her yerde İslamda rönesansı teşvik edecektir. Birbirine sıkı sıkıya bağlı iki akım, pantürkizm ve panislamizm Türkiye'de olduğu gibi birbiriyle çelişmiyordu. "(Bennigsen-Quelquejdy [Bundan sonra B. ve Q. olarak geçecek], 1995, s.31.)

Milliyetçi eğilimler ve burjuvazi

Tatar burjuvazisi, diğer Müslüman burjuvalara da önderlik ediyordu. 1905'te Nijni-Novgorod'da toplanan Müslümanlar Kongresi'ne katılan 100 dolayında delegenin başını Tatarlar çekiyordu. Tatar burjuvazisi, Avusturyalı sosyalistlerden etkilenerek, her türlü toprak tanımından bağımsız bir milliyetçilik tanımından yanaydılar. Rusya'nın Müslüman halkları için toprak ötesi bir kültürel özerklik elde edilmesi için çalışıyorlardı. Tatar toplumunun pantürkist özlemlerine en uygun düşen çözüm buydu. Bu kongre sonucunda oluşan "İttifak" örgütünün ilkeleri liberal Rus Parti

(Kadetler) ile dayanışma içine girmesi gerektiğini savunan Yusuf Akçura'nın çabalarıyla Kadetler'in desteği sağlandı. Ardından da Akçura, Kadetler'in merkez komitesine seçildi.

Tatarlar'da milliyetçi hareketi başlatan nasıl ticaret ve sanayi burjuvazisi olmuşsa "Bakü"deki milli Türk hareketinin temelli ve kuvvetli bir şekil alması da; Tagiyev, Muhtarov gibi petrol muntazam ve devamlı milli hareketi Bakü Müslüman Türk burjuvazisinin oluşumundan sonradır." (Georgeon, 1996, s.78.)

Genelde Bakü'de yoğunlaşan yerel burjuvazi 1870'de petrol kuyularının yüzde 88'ine sahipti. Bakü petrolünün yarısını üretiyordu. Fakat petrol imtiyazlarının ihaleye verilmesi usulü getirilince; Azerbaycanlı kapitalistlerin durumu, Ermeni, Rus ve Batı Avrupalı rakipleri karşısında geriledi. 1872 sonrası, Azerbaycanlıların sahip olduğu kuyu sayısı yüzde 13'e indi. Fakat yine de Tagiyev, Nakiyev, Assadullayev, Sultanov ve Muhtarov gibi aileler büyük zenginlik içindeydi.

(Swıetochowski, 1988, s.41.)

Burjuvazinin bu tarihsel rolünü gören Yusuf Akçura, Kazan Tatarları ve Bakü Azerileri açısından en önemli gelişmenin burjuva sınıfının ortaya çıkışı olduğunu belirtiyordu. Milliyetçi hareket Azeri ya da Tatar burjuvazisinin bağrında hayatiyet kazanmıştı ve gelişmişti. "Tüccar sınıfı milliyetperverdir, iktisadi çıkarı, milliyet fikir ve hissinin ortaya çıkışını ve ilerlemesini ister" diye yazıyordu. Akçura 1916'da ise "Tatarların oldukça gelişmiş ekonomik düzeyi dinsel ve ulusal kişiliklerini korumaları için bir güvenceydi. Onları Ruslaştırma çabalarına karşı koruyor ve ilerlemelerini de o sağlıyor" diye yazacaktı. 19. yy Avrupa devletleri tarihi, modern devletin (ulus devlet) inşasında burjuvazinin temel tarihsel rolünü de ortaya koymuştu. Bu konuda "zamanımız devletinin temeli burjuvazidir, çağdaş büyük devletler; sanatkârlar, tüccar ve bankacı burjuvaziye dayanarak kökleşmiştir" diyordu. (Georgen, 1996, s.93.)

Yusuf Akçura'nın baba tarafı olan Akçuralar, Rus ordusunun bez gereksinimlerini karşılayan büyük kumaş fabrikalarına sahipti. Anne tarafı olan Yunusoğulları ise tabakhanelere sahipti. Ayrıca Çar, Kazan'ı ziyaret ettiğinde onlarda kalıyordu. Tatar ticaret ve sanayi burjuvazisine dahil olan Yusuf Akçura, Tatarların taleplerini, Rusya Türkleri'nin bütününün talepleriyle iç içe geçmiş olarak sunuyordu. Böylece Tatarların milli mücadelede sözcü ve önder eğilimlerini açıkça ortaya koyuyordu: "Rusya'daki Türk-Tatarlar arasında eşitsiz bir biçimde de olsa, bütün burjuvazi, sonuçta başlıca örnekleri Baku, Simbirsk, Kazan ve Orenburg'da olan büyük sanayiye yönelmişlerdir. Urallar'da bazı altın ve platin maden yatakları, Türk-Tatarlara aittir' Kuzey Türkleri, Avrupa ve Asya Rusyası arasındaki ticarette aracılık rolü üstlenmektedir. Bu onlarda bir gelenektir. 'Müslüman Türk-Tatarların oldukça gelişmiş olan ekonomik düzeyi, onların kişiliklerini korumalarına olanak sağlıyordu' Kuzeyin ve Kafkasya'nın Türk-Tatarları toprak ve gayrimenkul edinme hakkına, daha çok ticari kazanç elde edebilecekleri yerlere yerleşme hakkına sahip

değildirler' Moskova yönetimi, Müslümanların toprak zenginliklerine açgözlülükle saldırmışlar." (Georgen, 1996, s.124.)

Tamurbek Devleti'nin çizdiği Tataristan tablosu

"Komünistler de dahil, Tatar ulusal kurtuluş hareketinin tüm bileşenleri sınıf ayrımını ve sınıf savaşını reddediyordu' Tatar halkı genellikle köylülerden, nispeten az sayıda işçiden, hatırı sayılır zanaatçı tabakasından, küçük ve orta ticaret erbabından oluşuyordu. Tatar köylüleri, Rus köylülerinden daha az topraklıydılar. Ayrıca sahip oldukları toprakların kalitesi düşüktü. İhtilal öncesi her Tatar köylü hanesinin ortalama 7,2 desiyatin (1 desiyatin= 1,09 hektar) toprağı vardı. Lenin'e göre ailesini geçindirebilmek için her köy hanesinin asgari 15 desiyatin toprağı olması lazımdı. Bu asgariye Tatar hanelerinin ancak küçük bir kısmı, hane başına 15 desiyatinden fazla toprağa ise Kazan vilayetinde ancak 527 Tatar ailesi (yüzde 0,05) sahipti. 1917'de Tatar köylülerinin yüzde 11'i topraksızdı. Köylülerin ancak küçük bir kısmı ailelerini kendi ürünleriyle geçindirebiliyordu. Birçok köylü, bir parça toprağından ürünü topladıktan sonra, evlerin kapılarını kilitliyor, pencereleri tahtalarla çiviliyor ve para kazanmak amacıyla aileleriyle birlikte büyük çiftlik ve para kazanmak amacıyla aileleriyle birlikte büyük çiftlik sahiplerinin ürünlerini toplamak üzere güney karatoprak bölgelerine gidiyorlardı. Büyük çiftlik sahipleri Tatar değillerdi. Tatar büyük çiftlik sahibine çok az rastlanırdı. Kış mevsiminde köy dışına çıkan Tatarlar; arabacı, tahmil işçisi, amele vs. olarak çalıştıkları İdilboyu şehirlerini dolduruyorlardı' Şubat ihtilali arifesinde Tatarların, hemen hemen hepsinin Tatar olmayan işadamlarının elinde bulunan Donbmas madenlerinde, Baku petrol işletmelerinde, Lena, Aldan, Bodaybo altın madenlerinde, Ural fabrikalarında çalışan on binlerce işçisi vardı. Bugünkü Tatar Cumhuriyeti topraklarında büyük endüstride 1917'de 3 600, Kazan'da 2 000'in altında 2. ve 3. dereceli yer işgal ediyordu. Onların çoğunlukla manüfaktür niteliğini taşıyan imalathaneleri köylere dağılmıştı. Buralarda aynı zamanda tarımla meşgul olan köylüler çalışıyordu. 1918'de Kazan'da büyük endüstride çalışan 1986 Tatar işçisinden 682'si ekecek toprak parçasına sahip bulunuyordu' M. P. Vahidof, 7 Mart 1917 tarihli Kazan mitinginde konuşurken Müslüman işçilerin bellerini büken Alafuzov, Krestnovikov vs. gibi Rus kapitalistlerini örnek olarak göstermiştir, Tatar kapitalistlerini değil. Tabii bu, Tatar kapitalistlerinin hiç mevcut olmadığını ifade etmez. Onlar da vardı ama sayıları az olmakla beraber isimleri de duyulamayacak kadar önemsizdi' Özellikle köylerde olmak üzere Tatar zanaatçıları, genellikle kış mevsiminde kol emeğiyle birçok ev eşyası, hatta tarım aletleri yapıyor ve onları yalnız Kazan'da değil, komşu vilayetlerde satıyorlardı' Tatarlar, Marx'ın Batı Avrupa'nın çok gelişmiş endüstri toplumu şartlarını esas olarak hazırladığı sınıf mücadelesi ile proletarya diktatörlüğü doktrininin, bunun için gerekli şartlar bulunmadığından kendilerine uygulanamayacağı fikrindeydiler. Gelişmiş kapitalist toplumlarda nispeten az sayıdaki üre-

tim araçları sahiplerinin karşısında, her türlü mülkiyetten yoksun kalabalık işçi varken, Tatar halkı, çoğunluğu küçük özel ev işlerine sahip birkaç on bin işçiden, ticaret ve endüstri sahasında nispeten az sayıdaki küçük ve orta işadamından ve milyonlarca mal ve mülk sahibi köylü ve zanaatçılardan müteşekkildir. Elbetteki Tatar halkı sınıflara ayrılmış bir toplumda yaşıyordu, ama sınıflara bölünme Tatarların içinden geçmiyordu. Kötü tarihi kader neticesinde fukaralığa mahkum edilen Tatar halkı, başlıca olarak diğer milletlere mensup sermayedarlar, büyük çiftlik sahipleri ve diğer varlıklı kimseler tarafından sömürülüyordu. 'Tatar komünistlerinin düşüncesine göre, Tatarların şimdiki ekonomik gelişme seviyesinde, onların arasında sınıf mücadelesini körüklemek bir cinayettir. Onlar bunun, Tatar kültürünün gelişmesini durdurabileceği, Rus şovenliğine karşı ortak cepheyi zayıflatabileceğini düşünüyordu' En ağır işlerde çalışan, maneviyatı kırık, kültürce geri Tatar işçilerinin sayıca az olmaları, dağınıklıkları ve kendi halkından kopmaları dolayısıyla, proletarya diktatörlüğünün Tatar halkı için mutlaka yabancı bir diktatörlük, yani Rus proletaryasının diktatörlüğü olabileceğini önceden tahmin etmek hiç de güç değildi." (Devletşin, 1981, s.230-235.)

Devleti'nin görüşleri özetle bunlar. İsimleri duyulamayacak kadar önemsiz dediği Tatar burjuvazisi iddialarının yukarıda sunduğumuz bilgilere hiç uymadığı ortada. Verdiği işçi sayılarına ise birkaç ekleme yapalım. V. Monteil yarı köylü ve sınıf bilincine sahip olmayan 150 000 sanayi işçisinden söz ediyor. Ayrıca Donetz kömür havzalarında 100 000 Tatar işçi olduğunu belirtiyor. (Monteil, 1992 s.181 ve 186.)

Devleti'nin kötü tarihi kader neticesinde, fukaralığa mahkum olduğunu söylediği ve içlerinden, sınıf ayrımının geçmediğini iddia ettiği Tatar toplumu için, Marx'ın Batı Avrupa üzerine yaptığı çözümlemelerin geçerli olamayacağı iddiasının ne kadar temelsiz olduğunu Lenin'e bakarak görelim.

Rusya'da kapitalizmin gelişmesi

T. Devletin, Donbas kömür madenlerinde, Lena-Aldan-Bodaybo altın madenlerinde çalışan on binlerce Tatar işçiden söz ediyor. Peki Rusya'da, madenlerde kimler çalışıyordu?

Lenin, emek-hizmeti sisteminin pek çok çeşidinden söz ediyor. Bu sistemde köylü borç para, tahıl, otlak kullanımı vb. karşılığında; mal sahibi tarafından hemen hemen bütün yıl boyunca çalıştırılır. Hali vakti yerinde köylülüğün doğal olarak bu sistem için temel olmadığını vurgulayan Lenin, kır proletaryasının da bu iş için temel olmadığını söylüyor; "Çünkü kendine ait bir çiftliğe sahip olmayan ya da acınacak bir parça toprağı olan kır proletaryası, toprağa orta köylü kadar bağlanmamıştır.

Bunun sonucu olarak da, bir başka yere gitmek ve özgür koşullarda, yani daha yüksek ödemenin yapıldığı ve bağımlılığın tümüyle kalktığı bir durumda, ücret karşılığı çalışmak, onun için çok daha kolaydır' Kömür madenlerinde, cevher madenciliğinde ve genel olarak metalurjide, iş ağır ve işçinin sağlığı için zararlıdır ama genel olarak söylersek, daha iyi ödeme yapılmakta ve bu işler, nakit aylık veya haftalık ücret umudu ile işçiyi kendine çekmektedir. Çünkü işçi, toprak beyinin malikânesinde çalıştığı zaman, çoğunlukla para almaz, bunun nedeni onun orada ya kirayla tutmuş olduğu bir lokma toprak karşılığında ya da ödünç aldığı saman veya tahıl karşılığında çalışıyor olması vb.'dir. Bütün bunlar işçiyi malikânelerde çalışmaktan kaçınmaya iter ve işçi toprak beyinin malikânesinde' çalışmaz. Ve bu fırsat en çok, işçilere iyi para ödenen, birçok madenlerin bulunduğu yerlerde ortaya çıkar. Köylü, madenlerde kazandığı para ile, kirayla toprak tutabilir ve böylece para ile kiralama ağırlık kazanır." (Lenin, 1988, s.184.)

Kömür ve altın madenlerinde çalışan Tatarlar, bu tablonun dışında mı kalıyor? Onları madenlerde çalışmaya iten şey kötü kader mi yoksa kapitalizmin yasaları mı? Tatar işçilerin çalıştığı madenlerin sahiplerinin Rus olması neyi değiştirir? Ayrıca yukarıda Akçura'dan aktardığımız bilgiler, Urallar'da altın ve platin madeni yataklarına sahip olan Tatar burjuvaları olduğunu gösteriyor. Tatar işçileri burjuvaları tarafından daha mı az sömürülüyordu?

Devletşin, kış mevsiminde köy dışına çıkan Tatarlar'ın arabacı, tahmil işçisi vb. olarak çalıştıkları İdilboyu şehirlerini kış işsizliğini nasıl değerlendirdiğini görelim: "Köylülüğümüz arasındaki kış işsizliği kapitalizmden çok, kapitalizm az geliştiği ve emek-hizmetinin hüküm sürdüğü yerlerde egemendir. Bunun nedeni tamamen açık bir şeydir. Emek-hizmeti, emek üretkenliğinin gelişmesini geciktirir. Sanayi ve tarımın ve dolayısıyla işgücüne olan talebin gelişmesini geciktirir. Aynı zamanda, köylülüğü verilmiş toprak parçasına bağlarken, ona ne kışın iş verir ne de acınacak durumdaki çiftliği ile var olma olanağını sağlar." (Lenin, 1988, s.287.)

Devletşin, manüfaktür niteliği taşıyan atölyeleri köylere dağılmış olan Tatar işadamlarından, onların imalathanelerinde çalışan aynı zamanda tarımla da meşgul olan köylülerden söz ediyor. Ural fabrikalarında çalışan Tatar işçilerinden söz ediyor. Şimdi bu konuda yine Lenin'e dönelim.

Lenin, Urallar'daki durgunluğun ana nedeninin serflik olduğunu, buradaki demir dökümevi sahiplerinin hem feodal toprak beyi hem de sanayici olduğunu, buralardaki emek ihtiyacının ise emek-hizmeti yoluyla karşılandığını söylüyor. Sonra da V.D. Belov'un buradaki işçileri nasıl değerlendirdiğini aktarıyor: "Öteki fabrikalardaki, dışarda hatta St. Petersburg'daki işçiler fabrikalarının çıkarlarını yürekten savunmazlar. Kârın yerini zarar alınca, çantalarını alır ve geldikleri gibi hızla ve isteyerek uzaklaşırlar' Ural işçilerinde durum farklıdır. Onlar, o yerin yerlileridir ve atölyelerin dolaylarında toprakları, çiftlikleri ve aileleri bulunur. Kendi refahları, atölyelerin refahına sıkı sıkıya bağlıdır. Eğer atölyenin işi iyi gidiyorsa, onlarınki de iyi gider; eğer atölye kötü durumdaysa, bu onlar için de kötüdür; ama onu bıra-

kamazlar (aynen böyle!), burada torbalarından daha fazla şeyleri vardır (aynen böyle!). Burayı bırakmak bütün dünyalarını yıkmak, toprağı, çiftçiliği ve aileyi terk etmek anlamına gelir' Onun için de yıllarca buraya bağlı kalmaya, yarı-ücretle çalışmaya ya da aynı anlama gelen, çalışma zamanlarının yanı sıra işsiz kalmaya hazırdırlar, öyle ki kendileri gibi, öteki yerel işçiler de, bir lokma ekmek kazanabilsinler. Kısacası kalmalarına için verildiği sürece, patronların önereceği bütün koşulları kabul etmeye hazırdırlar' O halde Ural işçileriyle atölyeler arasında kopmaz bir bağ vardır; ilişkiler bugün de, eskisi gibi serf bağımlılığından kurtulmalarından önce olduğu gibidir; yalnızca bu ilişkilerin biçimi değişmiştir, o kadar. Eski serflik ilkesinin yerini 'yüce karşılıklı yarar ilkesi' almıştır." (Lenin, 1988, s.425.)

Lenin serflik ilkelerini "yüce karşılıklı yarar ilkesi" şalıyla örten Belov'un methiyeler dizdiği Ural işçilerinin, biçimde bağlı olan şeyin Uralların teknik geriliği olduğunu vurguluyor. Uralların egemenliğinin serf emeğinin, teknik geriliğin ve durgunluğun egemenliği anlamına geldiğini söyledikten sonra Güneydeki maden bölgelerinin hızlı gelişimi sonrası geride kalan Ural demir ustalarının sızlanmalarını şöyle yanıtlıyor: "Demiryolu yapımına kendini kaptırmadan eski biçimde yaşamak ve Ural tavalarında gözleme pişirmek ne kadar da hoş olurdu!"

Bu noktada bir de Azerbaycan'a bakalım. "Azeri köyünde toprak sahipleri başka yerde yaşamıyordu; sonuç olarak köylüler görülmeyen bir sömürücüye karşı ortak duygular geliştirmiyorlardı. Tersine soylular köylü komşularından ancak ayırt edilebilecek koşullarda köylerde yaşıyorlardı' Gürcü ve Ermeni köylerini etkileyen pazar daralmalarından doğan dönemsel bunalımlar Azeri köylüleri etkilemiyordu. Topraktaki artık emek Baku tarafından emiliyor, böylece kırsal proletaryanın gelişmesini önlüyordu." (Suny, 1990, s.28.)

Şimdi T. Devleti'ne soralım; Tatar işadamları atölyelerindeki Tatar köylülerini yüce karşılıklı yarar ilkesi adına serflik koşullarında çalıştırırken, kalplerinden sınıf ayrımı geçmiyor muydu? Azeri toprak beyleri, Azeri köylülerini serfliğe mahkum ederken, kalplerinden sınıf ayrımı geçmiyor muydu? Teknik geriliğe ve serflik koşullarına, "sınıfsız Müslüman toplum" şalını örten sayın baylar, Tatar ve Azeri tavalarında gözleme pişirmek ne kadar da hoş olurdu!

Kazan'da komünist hareketin gelişimi

Kazan'daki Tatar proletaryasının komünist hareket içindeki rolü önemli ölçülerde olmamıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi yarı köylü ve sınıf bilincinden uzak bir kitle halindedir. Alafuzof tekstil fabrikaları hariç, 1905-1907 işçi hareketlerine katılım oldukça düşüktür. Kazan'daki Tatar matbaa işçileri arasında Marksist bir grubun oluşmasını görmek için 1903 yılını ve Alafuzof fabrikasında RSDİP'in tamamen Tatarlardan oluşan bir hücresinin kurulmasını görmek içinse 1905 yılını beklemek gerekir.

Kazan'daki komünist örgütün en gelişkin olduğu 1905 yılında 250 üyesi vardı. Tatar kökenli 10 üye ise burjuva kökenli aydın çevrelerden gelmeydi. Genellikle proletaryanın, özellikle de Tatar proletaryasının zayıfladığı ve iletişim zorlukları, Bolşevik partisinin çalışmalarını zorlaştırıyordu. Tatar işçi ve aydınları arasında oluşturulan Bolşevik grup, hiçbir zaman 6 kişiyi aşmıyordu. Aralık 1905'te Kazan'daki sosyal demokrat örgütün polisçe dağıtılmasından sonra, ender bulunan Tatar Marksistleri de dağıldılar.

Şubat 1917'ye gelindiğinde ise Kazan'daki başlıca siyasi güçler Menşevikler ve SR'lerdi. Tatar ulusal kuruluşları ise ağırlıklı gücü oluşturuyordu. Bolşeviklerin etkisi ise son derece sınırlıydı. M.N. Vahidof'un kurmuş olduğu Müslüman Sosyalist Komite ise, birçok konuda Bolşeviklere yakın olmasına rağmen, ulusal sorunda Tatar kuruluşlarıyla dayanışma içindeydi. İç Rusya ve Sibirya Müslümanlarının ulusal bağımsızlığını destekleyen Komite ile federalizme karşıt olan Bolşevikler arasında anlaşmazlık vardı. Bolşevikler, milliyetçi hareketlere karşı mücadeleyi esas alırken; Tatarlar, bir bütün olarak ulusal bağımsızlığı hedefliyordu.

Kazan'da önemli bir endüstri ve nispeten kalabalık bir proletarya olmasına rağmen; Şubat devrimi sırasında Bolşevik teşkilat yoktur. Ancak 21 Mart 1917'de gelen Tihomirnov öncülüğünde 70 kişilik bir komite kurulur. Ekim devrimine kadar Bolşeviklerin yalnızca Çanışev adlı bir üyesi vardır. Fakat yoksul köylülüğün, büyük çiftlik topraklarına el koymasını destekleyen Bolşeviklerin gücü hızla artar. Ağustos sonunda üye sayısı 650'ye çıkar. Eylül'de ise Bolşevikler Kazan'da 3 000 silahlı kızıl muhafıza sahiptir. Kasım ayına gelindiğinde ise Kazan'da ikili bir iktidar vardır. 50 000 kişiyi aşan askeri bir güce sahip olan Bütün Rusya Müslüman Askeri Şurası, 12 Kasım 1917 tarihli toplantısında Sovyet İktidarı'nın tanınmasına karşı çıkar. İktidar ve ulusal bağımsızlığı belirleme hakkının Ufa'da toplanacak olan İç Rusya ve Sibirya Müslümanları Millet Meclisi'ne bırakılması kararı alınır. Sonunda, Bütün Rusya Müslüman Askeri Şura'sı 19 Kasım'da Ekim devrimini kanunsuz ilan eder. Aynı tarihte Ufa'da ise Bolşevikler iktidarı almıştır.

Kazan'da 8 Ocak ile 3 Mart 1918 tarihleri arasında toplanan Rusya Müslümanları 2. Askeri Kongresi sırasında ipler kopar. Ufa'daki Millet Meclisi'nin önceden almış olduğu İdil-Ural devleti kurulmasını onaylayan kongre kararına itiraz eden Sultan Galiyev önderliğindeki Bolşevikler, 17 Şubat'ta oturumu terk eder. Ardından da Galiyev önderliğinde oluşturulan 7 kişilik bir genelkurmay 29 Mart'ta, Kronstadt birliklerinin yardımıyla Müslüman garnizonunu dağıtır. Bu sırada, Bulak Irmağı'nın öbür kıyısına kaçan milliyetçi önderlerin ilan ettiği Trans-Bulak Cumhuriyeti'ne yani Tatar burjuvazisinin Bolşevik Rusya'dan ayrılma deneyine son verilir.

Sınıf savaşını reddeden tatar komünistleri

Burjuva Tatar örgütlerinin dağıtılmasından sonra bu hareket, Müslüman toplum içinde bir sınıf savaşına dönüşmez. Çünkü; "Sultan Galiyev ve arkadaşları için esasen var olmayan bir sınıfı, burjuvaziyi fiziki olarak ortadan kaldırmak hiçbir şekilde söz konusu değildi. Onlar Tatar ulusal ve devrimci hareketinin başındaki büyük ve orta burjuvazinin egemen olduğu siyasal örgütün yerine aynı burjuvazinin sözcüsü olacak bir başka örgüt kurmaya çalışıyorlardı. Bu nedenle de rakip siyasi partiler arasında temel siyasal farklılıklar söz konusu değildi. Ruslara karşı siyasal özerklik kazanmak ile bir Müslüman ulusal devlet kurmak biçimindeki eski siyasal hedefleri örtüşüyordu' Tüm bu olaylardan sonra Müslüman devrimci hareketini, Bolşevik yoldaşlarının denetiminden bağımsız kılmak isteyen Galiyev, Tatar burjuvazisinin daha önceden belirlemiş olduğu 3 amacı, yani sadece Müslümanlara özgü bir siyasal parti kurmak, Müslüman askeri birlikleri oluşturmak ve Müslümanların nüfusun çoğunluğunu oluşturacakları büyük bir devlet kurmak hedeflerini yeniden ele alarak, eylemini sürdürdü." (B. ve Q., 1995, s.88.)

Görüldüğü gibi, Ford Vakfı adına Sultan Galiyev kitabını hazırlayan Bennigsen ve Quelquejay bile; Galiyev'in programının Tatar burjuvasine ait olduğunu kabul ediyorlar. Şimdi Tatar komünistlerine geçelim.

"Tatar komünistleri yerel proletaryanın varlığını inkâr ediyorlardı. Böylesi bir proletaryanın varlığını kabul ettiklerinde ise; Tatar proletaryası ile Rus proletaryası arasındaki çıkar çatışmalarını vurguluyorlardı. Aynı şekilde Tatar köylüsünün sosyalizme ulaşmak için henüz çok geri olduğu gerekçesiyle, kırsal kesimde sınıf mücadelesini kabul etmeyi kesinlikle reddediyorlardı." (B. ve Q., 1995, s.125.)

İshak Kazakov'a göre: "Ruslarında Batılı emperyalistler arasında sayılması gerektiği konusunda en küçük bir kuşku yoktur." (B. ve Q., 1995, s.125.)

Ahmed Gumerov: "Tatarlar, proletaryaya sahip olmadıklarından, Komsomolu sağ ve sol fraksiyonlar halinde bölmeye yer yoktur." (B. ve Q., 1995, s.131.)

Galiyev: Bir tek işçi sınıfının iktidarını temsil eden Sovyet rejimi, sanayi sermayesinin doruğa ulaştığı Merkez Rusya'da haklı bir zafer kazanmıştır. Ancak ticaret kapitalizmi çağının henüz eşiğinde bulunan göçebe Türk halkları içinde bu rejim yaşama şansına sahip olamaz. Anlayamayacağımız ve kabul edemeyeceğimiz hükümet şekillerine birdenbire atlamak yerine, ekonomik gelişmenin doğal aşamalarını güvenle geride bırakabilmek için yardım istiyoruz. Tataristan'da, Kırgızistan'da, Başkır ülkesinde, Kafkasya'da, Türkistan'da ve Kırım'da sınıf iktidarı değil, ulusal iktidar ilkeleri kabul edilmelidir." (B. ve Q., 1995, s.368.)

Galiyev: "Müslüman halklar birbirlerine düşman toplumsal sınıflara bölünmediklerine ve henüz sanayi proletaryasına sahip olmadıklarına göre, bu toplumda proletarya devrimi olanaklı değildir. Şimdilik, sınıf mücadelesini içermeyen bir Sovyet devrimiyle (!) yetinmek gerekir' Tüm sömürgeleştirilmiş Müslüman halklar, proleter halklardır ve Müslüman toplumların hemen hemen tüm sınıfları geç-

mişte sömürgeciler tarafından ezildiklerine göre, tümü de proleter olarak adlandırılabilirler." (B. ve Q., 1995, s.329.)

1929'da Kazan İniversitesi'nde Galiyevcilerin dağıttığı bildiri: "'Proletarya veya sınıflar mücadelesi gibi sözcüklerin büyüsüne kapılmayın. Bu sözcükler sadece Bolşevik Rusların çıkarınadır." (B. ve Q., 1995, s.171.)

1923'te Kazan'da toplanan Tatar Örgüt Konferansı: "Bazı yoldaşlar bir Tatar proletaryasından kendilerinden emin bir şekilde söz ediyorlar. Bu yanlıştır, böyle bir şey yoktur' Köylülerden güçlükle ayırt edilebilen niteliksiz bir el emeğinin dışında neredeyse hiç Tatar işçi yoktur. (!) Yerel proletaryaya dayanmamız istenmektedir. Eğer olsaydı bunu elbette yapardık, üç bin tane nitelikli işçi olsa bile; ama henüz bu sayıdan bile çok uzağız. (B. ve Q., 1995, s.142.)

Galiyev: "Yerel kulaklar tarafından diğer Tatar köylüler üzerinde uygulanan sınıf baskısından çok, Tatar köylülüğünün bir bütün olarak geri kalmışlığından söz etmek daha doğru olacaktır." (B. ve Q., 1995, s.141.)

Galimcan İbrahimov: "Bizi birleştiren milli duygudur. Bu duygu sınıf duygusundan çokdaha yüksektir. Bizim geçici (!) sınıf duygularımızı unutarak, milli temel üzerinde birleşmemiz gerekir." (Devletşin, 1981, s.225.)

Tatar Komünist Partisi Şefi Veli İshakov: "Tatarlar nesnel olarak Ruslardan daha ilericidir. Çünkü; Çarlar onları daha fazla ezmişlerdir." (Kaymak, 1993, s.149.)

Rusya Müslümanları Geçici Merkez Bürosu: "Sloganımız şudur: Müslüman vatandaşlar teşkilatlanınız! Biz Müslümanlar, büyük çoğunlukla demokrasi adını taşıyan orta-sosyal tabakasına mensubuz. İçimizdeki sermaye ve büyük toprak sahiplerinin sayısı yok denecek kadar azdır, proletaryamız ancak şimdi oluşmaya başlamıştır. Sınıf ayrımı Müslümanlar arasında çok zayıftır. Bu, bizim hem üstünlüğümüz hem de eksikliğimizdir. Sınıf ayrımı siyasi hayatı şiddetlendirmektedir ki, bu onun üstünlüğüdür. Fakat milletin genel baskısını zayıflatmaktadır ki, bu da onun eksikliğidir. Kısacası eksikliği zayıflatıp, üstünlüğü kuvvetlendirelim." (Devletin, 1981, s.84.)

Rauf Sabirov: "Tarıma yardımda bulunurken, söz konusu köylünün kulak veya mujik olması bizi ilgilendirmiyordu." (Devletin, 1981, s.316.)

Tatar komünistlerinin düşünceleri bunlar. Bu noktada yeniden Yusuf Akçura'ya dönelim: "Akçura, Rusya'daki Müslüman Türklerin hakları için mücadele ederken, sosyalizmin Tatarlar arasında yaygınlaşmaya başlamasını, öteden beri savunduğu Rusya Müslümanları birliği fikrinin önünde önemli tehlikelerden biri olarak saptamıştı. Sosyalizm, her sınıfın ayrı çıkarları olduğu noktasına ağırlık vererek, Rusya Müslümanlarını Rusların oyununa getirme tehlikesini içinde taşıyordu. Gücünü, gelişmekte olan işçi sınıfından alan sosyalizm hiç de küçümsenmeyecek bir siyasi güç olarak ortaya çıkmıştı. Bu nedenledir ki, Akçura'yı, Ayaz İshaki'nin Tancıları gibi Tatar sosyalistlerine karşı, liberallerce başlatılan mücadelenin başında görürüz. Nitekim, Rusya'daki Müslüman yayın organlarında, göksel bir din olarak gördüğü

Marksizme saldırıyor ve 'bu sosyal mezhebin, şehirli topluluğun (burjuvazinin) başına dehşetli bir çorap öreceği ise pek muhtemeldir' gibi değerlendirmeler yapıyordu." (Georgeon, 1996, s.91.)

Görüldüğü gibi Tatar burjuvazisinin sözcüsü, Kadet partisinde yöneticilik yapmış Akçura ile, "giderek sınıfsız bir ümmet düşüncesine yaklaşan ve izelenlerin birlik cephesinin Müslüman toplumlardaki bütün sınıflardan kurulabileceğini ileri süren" (Tahir, 1992, s.282) Tatar komünisti Galiyev'in düşünceleri arasında zerre kadar fark yoktur.

Marksist ortodoksiden uzaklık

Bennigsen ve Quelquejay, "Rusya'daki Müslümanlar onların mücadelesi toplumsal değil, saf ulusal bir karakter taşıyordu. Amaçları ulusal sınıftan (Tatar) bir düşmana karşı savaşmak değil, yabancı bir efendinin (Tatar) bir düşmana karşı savaşmak değil, yabancı bir efendinin (Rus) egemenliğinden kurtulmaktı" değerlendirmesini yaptıktan sonra şu bilgileri veriyorlar: "Sultan Galiyev, M. N. Vahidof ve yoldaşları gibi Müslüman komünizminin yöneticileri, Marksist formasyona sahip olmakla beraber; Rus Bolşevikleri ile değil, yalnızca Tatar milliyetçi devrimci hareketiyle örgütsel bağlara sahipti. Kendilerini 'cedid' reformist hareketinin mirasçıları olarak kabul ediyorlardı. 1917'de kabul ettikleri Marksizm-Leninizm onlardaki Türk milliyetçiliğinin izlerini hiçbir zaman silemeyecekti' Bolşevik devrimi arefesinde bütün imparatorlukta Bolşevik Parti'ye düzenli olarak kayıtlı ancak 20-30 dolayında Müslüman bulunuyordu' Müslüman seçkinler için sosyalizm, toplumu proletarya enternasyonalizmi ilkelerine göre yeniden düzenlemeye yarayan bir teoriler demeti değil, her şeyden önce örgütsel bir modeldi' Müslüman devrimciler, Rus Marksist gruplarının etki gücünün, Bolşeviklerin yararsız ve tehlikeli diyerek mahkum ettikleri terörizm tekniğinden değil, ama onların sahip oldukları demirden disiplin ve öğretilerine sıkı sıkıya bağlılıklarından kaynaklandığını unutuyorlardı.

En radikallari de dahil, Müslüman devrimcilerin örgütleri oldukça heterojen bir yapıdaydı, güçlü bir hiyerarşi yoktu, hiçbir disiplin mevcut değildi ve belirli bir siyasal programdan yoksundu' 1917 öncesi Müslüman sosyalizminin örgütsel ve ideolojik olgunluğa ulaşamamasının en çarpıcı görüntüsü; sosyalist ve milliyetçi yöneticilerin sürekli olarak bir kamptan diğerine geçişidir. Hepsi aynı toplumsal kökenli, büyük burjuvazi ve aristokrasi kökenliydi, hepsi birbirini tanıyordu ve genellikle akrabaydılar' Bu nedenle, Ekim devrimi sırasında M. E. Resulzade, F. Toktar veya İshaki gibi en gözde Müslüman sosyalist önderlerin Lenin ve Bolşeviklerin saflarında değil ama aktif bir şekilde karşıdevrimci kampta yer almaları şaşırtıcı değildir' 1917 öncesi Müslüman sosyalizminin bütün önderleri halklarının seçkin aydın tabakasındandı. Feodal aristokratların, zengin tüccarların veya din adamlarının çocukları olan bu genç insanların, toplumsal kökenleri nedeniyle, ö-

zellikle köylü, göçebe, zanaatçı veya esnaflardan oluşan halkla ilişkileri, çok sınırlıydı." (B. ve Q., 1995, s.44-46.)

Şimdi, bu bilgiler ışığında Galiyev'e bakalım. Galiyev, 1895-1900 yılları arasında devam ettiği Kazan'daki Tatar Öğretmen Okulu'nda Marksizmin ilk temel bilgilerini alır. Doğmatik veya ideolojik nedenlerden çok pratik nedenlerle Rus Narodnizmine ve önerdiği doğrudan eyleme yönelmek amacıyla geleneksel İslamdan kopmaya başlar. Savaşa kadar radikal bir milliyetçi olarak kalan Galiyev için Marksizm; "yalnızca Tatar halkının hareketini yükseltebilecek devrimci teknik formüllerin bir cephaneliğinden ibarettir." (B. ve Q., 1995, s.53.)

1917 Kasım'ında Kazan'da son derece sınırlı olan Bolşevik etkisini artırmak ve Müslümanların ağırlıkta olduğu bölgelerde güçlü bir dayanak oluşturmak için; Stalin, M. N. Vahidof'la ilişki kurdu. Müslüman Sosyalist Komite'nin lideri olan Vahidof'un grubundan Galiyev, İbrahimov ve Manatov'u da yanına alarak Milliyetler Komiserliğine bağlı bir İslam Komiserliği oluşturdu. Bunun görevi; Rusya Müslümanları arasında parti hücreleri oluşturmak, komünist propagandayı yaymak ve Sovyet rejiminin milliyetçi partileri yıkma çalışmalarına yardımcı olmaktı.

Vahidof ve Galiyev, Müslüman bölgelerinde hızlı bir örgütlenme çalışması yürüttüler. Fakat bu çabanın sonucunda Vahidof, daha önce Bolşeviklerle birlikte dağıttıkları burjuva milliyetçilerinin İdil-Ural devleti projesini Tatar-Başkır devleti olarak 1918'deki Kazan Bölgesi Komünist ve Sempatizanları Kongresi'ne sundu. Kongre, Rus delegelerinin protestolarına rağmen Tatar-Başkır Cumhuriyeti'nin kurulması kararını aldı. Vahidof'a göre bu karar: "Radikal panislamizm ve devrimin Doğu'ya yayılışı yönünde atılmış büyük bir adımdı." (4)

17-23 Haziran 1918'de ise 1. Müslüman Komünistler Konferansı toplandı. Bu konferansta Rusya Müslüman Komünistleri (Bolşevik) partisi kurma kararı alındı. Ardından ise Müslüman Kızıl Ordu projesi geldi. 1918 Ağustos'una gelindiğinde; merkezi iktidarın zayıfladığından yararlanarak Tatar-Başkurt Cumhuriyeti sözünü almış olan, Müslüman askeri birliklerinin ve Müslüman komitelerinin ortaya çıkışıyla denetimini Rusya'nın bütün Türk topraklarına yayan ve böylece özerk bir yönetsel güç haline gelmiş olan Galiyev ve yoldaşlarının "Turan Devleti" hayalleri iyice depreşmişti.

Bu arada, Kolçak'a karşı en ön safta çarpışan 50 000'den fazla Müslüman askerin önderlerinden birisi olan Vahidof, 6 Ağustos'ta, ekler'in eline geçen Kazan'ı kurtarmaya giderken tutsak düştü ve idam edildi. İç savaş sırasında Sovyet yanlısı Tatar teşekkülleri çok zayıfladı. Vahidof'la beraber Nurimanov ve Yakubov gibi yerel yöneticilerde hayatını kaybetmişti. Tatar-Başkurt askeri birliklerinin safları seyrekleşmiş, ulusal teşekküller dağılmıştı.

İç savaş bitince, Lenin'in başkanlığında 13 Aralık 1919 tarihinde toplanan Rusya Komünist Partisi (RKP-B) Merkez Komitesi, Milliyetler Halk Komiserliği'nin Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti hususundaki 22 Mart 1918 tarihli kararnamesini iptal etti. Ayrıca da parti üyelerine, bundan sonra Tatar-Başkurt Cumhuriyeti için

propaganda yapmamaları kararını bildirdi. Daha sonra ise 23 Mart 1919'da Başkürdistan ve 27 Mayıs 1920'de ise Tataristan Özerk Sovyet Cumhuriyetleri ilan edildi.

Bu konuda Bennigsen-Quelquejay ve Devletşin gibi yazarlar, Bolşevikleri verdikleri sözü tutmamakla suçluyorlar. Bennigsen ve Quelauejay, iç savaş sırasında Beyaz generalleri siyasal miyoplukla eleştiriyor ve iç savaşın en iyi silahlı birliklerinden olan Müslüman askerleri Kızıllar'ın eline bırakarak yenilgiye neden olmalarına hayıflanıyorlar. (s.69.) Devletşin ise, eğer Tatar-Başkurt Cumhuriyeti vaadi verilmeseydi, Sovyetlerin bu kadar kolay başarı kazanamayacaklarını söylüyor. (Devletşin, 1981, s.274.)

Bu yazarlara göre Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı (UKKTH) ilkesi taktik bir manevraya indirgenmiş oluyor. UKKTH üzerinde aşağıda geniş olarak duracağız. Şimdilik yalnızca kimin taktik manevra yaptığını görelim.

Ekim 17'den beklentiler

Ulusal beklentilerini gerçekleştirebilmek için Ekim devrimini kullanabilmeyi uman Müslüman sosyalistlerinin çabaları hangi yöndeydi? Önce buna bakalım: "Gençliğin Marksist-Leninist değil de milliyetçi bir ideoloji etrafında örgütlenmesi, ulusal dillerin ve edebiyatların proletarya enternasyonalizmi çerçevesinde değil de pantürkist bir zihniyetle eğitim ve öğretimin geliştirilmesi; nihayet, İslamın toplumsal ve kültürel değerlerin alabildiğince muhafazası. Tüm bu çabalar aynı amaca dönüktü: Sovyet Rusya'daki Müslüman topluluğu Rus kültürünün asimilasyonundan korumak. Bu geçen yüzyılın sonunda Cedidcilerin başlattığı mücadelenin devam ettirilmesiydi. Yalnızca mücadelenin dış biçimleri değişmişti. Elbetteki Ortodoks Hıristiyanlığın yerini Marksizm, misyonerin yerini siyasi komiser almıştı, ne var ki, Ruslaştırma tehlikesi Ekim devrimi öncesinden daha da büyüktü. (B. ve Q., 1995, s.126.)

Müslüman komünistler de sınıfsal bakışın zerresi bile yok. Çarlık Rusya'sı ile Sovyetler Birliği arasında, Çarlığın zoraki Hıristiyanlaştırma politikasıyla proleter enternasyonalizmi arasında hiçbir fark görmüyorlar. Bunların bakışına birkaç örnek daha verelim.

Milliyetçilikten komünizme geçiş yapan (sözde) Ahmed Baytursun şunları söylüyor: "Kırgızlar birinci devrimi (Şubat 17) sevinçle, ikincisini ise (Ekim 17) üzüntü ve şiddetle karşıladılar. Bu kolaylıkla açıklanabilir. Birinci devrim onları Çarlık rejiminin baskısından kurtardı ve sonsuz özerklik rüyalarının gerçekleşme umudunu kuvvetlendirdi' İkinci devrim şiddet, yağma, haksız vergi toplama ve bir diktatörlük rejiminin kurulmasıyla birlikte gerçekleşiyordu' Eskiden Çarlık memurlarından oluşan küçük bir grup, Kırgızlar üzerinde baskı uyguluyordu, şimdi

aynı kişilerden veya başkalarından oluşan aynı grup, Bolşevik adı altında, çevrede aynı rejimi sürdürmektedir." (B. ve Q., 1995, s.65.)

"Sultan Galiyev ve yoldaşları; Moskova hükümetinin tüm işlemlerinde, deyim yerindeyse saf Rus emperyalizminin edimlerini buluyorlardı. Onların gözünde Rusya Komünist Partisi; Kızıl Rus Emperyalizmi'nin genelkurmayı, Müslüman-Türk halklarının siyasal kültürel ve ekonomik sıçramalarını engelleyen ve bölünmez bir bütün olan Rusya'yı oluşturmayı amaçlayan bir parti ve böylelikle de Doğu emekçilerinin düşmanıydı. (B. ve Q., s.162.)

Azeri önderlerinden Resulzade ise Azerbaycan özerkliğinin ve Müslüman çoğunluğunun iktidarını ancak Bolşevik karşıtı güçlerle elde edilebileceğine inanmıştı ve şunları söylüyordu: "Bizce, Müslümanlarca açığa çıkmış olduğu gibi, özerkliği elde etmeyi umamayız. Çünkü Rusya'nın işçileri ve soylu-burjuva sınıfı bunu istemiyor. Bu konuda ısrar etmek bize en büyük yıkıma neden olacaktır." (Suny, 1990, s.205.)

Özetle, Müslüman komünistlerinin Bolşevikler'e bakışı Sosyalist Komite'ye geçelim. Vahidof'un kurduğu bu komite beyazlara karşı savaşarak Bolşevikler'e yardım etmiştir. Fakat bunu yaparken, Bolşevik yoldaşlarıyla yan yana hareket edecek komünist kadrolar çıkarmak gibi bir hedefi yoktur. Zaten Komite'ye göre sosyalistler sözcüğü çok geniş kapsamlıdır. Bolşevikleri, Menşevikleri ve SR'leri birarada tanımlıyorlardı. Proleter kökenli olmayan bu isyancılar ve Marksist Ortodoksiden habersiz, anarşik yapıdaki bu kitleyle Bolşevikler zorunlu olarak ittifak yapmıştır. Komite, Bolşeviklerin destek olabileceği tek devrimci Müslüman örgüt ve bağrından Müslüman komünist yöneticilerin çıkabileceği oluşumdur. Tatar halkının geri kalan kısmı ise; özelde Bolşevizme genelde ise sosyalizme karşı ilgisizdi. "1905 devriminde onlara göre; birtakım Ruslar, diğer Ruslarla, Müslümanları kesinlikle ilgilendirmeyen tamamen Rus nedenlerle kavgaya tutuşmuşlardı." (B. ve Q., s.52.) Ekim devrimi sırasında da Kazan'daki Tatarların gözünde savaşan yine Ruslardır. Yeni rejim öylesine Ruslara özgü bir oluşum gibi algılanır ki, 1917 Mayısı'yla Ekim'i arasında kurulan bütün Tatar ulusal kuruluşları, Ekim sonrası da hiçbir şey olmamış ve Devrim azınlıkları hemen hiç ilgilendirmeyen, tümüyle Ruslara özgü bir olaymış gibi çalışmalarını sürdürür.

Üçüncü Dünyacı Galiyev

Müslüman Sosyalist Komitesi'nin önderlerinden Galiyev'in ısrarlarından birisi, Müslüman Komünist Partisi'nin özerkliğinin tanınması ve Rusya Komünist Partisi'ne fedaratif bir temel üzerinde katılmasıydı. Galiyev bunu şöyle gerekçelendiriyordu: "Doğu'ya sosyalizmi yayma konusunda Müslümanların konumu Ruslara göre daha elverişlidir."

Tatar burjuvazisi nasıl ki Orta Asya pazarlarına tek başına çıkma konumunu Rus burjuvazisine kaptırmak istememişse, Galiyev de Rus proletaryasıyla Müslüman. Türk köylülüğünün ittifakına set çekiyordu. Peki bu önderlik isteğini belirleyen neydi?

Galiyev'e göre; sömürge halklarının düşmanı yalnızca emperyalist güçlerin burjuvazileri olmayıp bütünüyle sanayi toplumlarıydı. Böylece Marksist burjuvazi-proletarya çelişkisi yerine üçüncü dünyacı sanayici-az gelişmiş çelişkisi geçiyordu: Bizce Rus komünistleri ve onları takip eden Batı Avrupalı komünistlerin reçeteleri ki Avrupa toplumunun bir sınıfının (burjuvazinin) dünya üzerindeki diktatoryası yerine ona karşı olan sınıfın (proletaryanın) diktatoryasını öngörmektir. İnsanlığın ezilen kısmını sosyal hayatına hiçbir önemli değişiklik getirmeyecektir. Her halükârda nesnel bir değişiklik getirmeyecektir. Nesnel bir değişiklik olacaksa da, bu değişiklik, iyileşme yönünde değil, kötüleşme yönünde olacaktır. Bu sadece daha az gücü olan ve daha aşağı düzeyde organize bir diktatoryanın yerine, aynı kapitalist Avrupa'nın (ki Amerika'yı da buraya dahil etmek gerekmektedir.) Avrupa çapında bütünleştirilmiş olan tüm güçlerinin dünyanın geri kalan kısmı üzerinde ortak diktatoryasının getirilmesi demektir. Biz, bunun karşısında farklı bir tez ortaya koyuyoruz. Şöyle ki, insanlığın yeniden yapılandırılmasının maddi zemini yalnızca sömürge ve yarısömürgelerin metropoller üzerinde diktatoryası aracılığıyla oluşturulabilir. Zira yalnızca bu yol, yerkürenin Batı emperyalizmi tarafından zincire vurulmuş olan üretici güçlerinin kurtuluşu ve atılım yapması için gerçek bir teminat kurtuluşu ve atılım yapması için yola çıkan Hasan Basri Gürses, Engels ve Lenin'in sözlerini aktararak Galiyev'le çakıştırmaya çabalıyor.

Lenin, emperyalizmde İngiliz proletaryasının gittikçe burjuvalaştığını ve bütün dünyayı sömüren bir ulus için bunun doğal olduğunu belirtiyordu. Engels ise; "Burada işçilerin partisi yok, yalnızca Tutucular ve Liberal-Radikaller var, işçilere gelince, onlarla birlikte İngiltere'nin sömürgeler ve dünya pazarı üzerindeki tekelinden gönül rahatlığı içinde yararlanmaktadır" diyordu. (B. ve Q., s.388.)

Bu sözlerle, Galiyev'in; "İngiltere'de devrim zafer kazanacak olsa, bu proletarya sömürgelerini ezmeye devam edecektir. Ve bugünkü burjuva hükümetinin politikasını izleyecektir." (B. ve Q., s.329) sözleri yalnızca görünüşte uyuşuyor. Galiyev'in derdi başkadır. Galiyev burada, Ekim 17'yi gerçekleştiren Rus proletaryasının önderliğinde emperyalizme karşı savaşmaktan söz etmiyor. Emperyalizmin sosyalist kuklaları olan 2. Enternasyonal önderleriyle en keskin kopuşu gerçekleştirmiş olan, iç savaş boyunca emperyalizmle boğuşmuş olan Lenin'i ve Sovyetler Birliği'ni sanayi ülkesi olması dolayısıyla emperyalist bloğa dahil etmek için söylüyor. Bunu da zaten; "Komünist ülke olmasına rağmen sanayi ülkesi durumundaki Sovyet Rusya, Sömürgeler Enternasyonali'ne katılamaz, ama Rusya'daki Müslümanların oturduğu bölgeler buna katılabilir." (Yamauchi, 1998, s.50) diyerek açıkça gösteriyor.

"İngiliz-Rus ticaret anlaşmasıyla Sovyet Hükümeti'nin İngiliz emperyalizmiyle uzlaşması ve sömürgelerde İngiliz aleyhtarı mücadeleyi teşvik ve propaganda etmeme, destek vermeme sözü Galiyev'in ideallerine vurulmuş en büyük darbe oldu' İnsanlığı emperyalizm ve kapitalizm sömürüsünden kurtarma amacı ve iddiasıyla yola çıkan SSCB bir gecede (!?) Rus emperyalizmine dönüşmüştür." (5) diyerek 3. dünyacı Galiyev'e övgüler düzüp, Avrupa merkezci diye Bolşevizme saldıran Hasan Basri Gürses, Galiyev'le aynı yöne gidiyor. Bu konuda pek çok örnek vermek mümkün. Fakat biz yalnızca Lenin'den bir hatırlatmayla yetinelim: "Rus toprakları üzerinde üç yıl boyunca İngiliz, Fransız ve Japon orduları vardı. Hiç kuşkusuz bu üç devlet, güçlerini en basit bir biçimde yoğunlaştırabilseler, bize karşı birkaç hafta içinde olması bile, birkaç ayda zafer kazanmalarına yeterdi' Emperyalist çıkarlar arasındaki bu çelişmelerden her zaman yararlanmışızdır. Müdahalecileri, çıkarları onları böldüğü ve böylece bizim gücümüzü ve birliğimizi artırdıkları için yendik' Dünya emperyalizmine karşı üç yıl direnen bir ülkenin ortaya çıkmış olması, uluslararası durumu büyük çapta değiştirmiştir' Sosyalist bir ülkenin kapitalist ülkelerle ticari ilişkiler içine girmesi, böylesine karmaşık ve kesinlikle istisnai bir durum içinde var olmamızı sağlayan çok önemli bir unsurdur' Bizim sağ sosyalist devrimcilere (SR) ve Menşeviklere yakın bir Amerikalı sosyal-şoven, 2. Enternasyonalin liderlerinden ve Amerikan Sosyalist Partisi üyelerinden Bolşevik aleyhtarı Spargo adlı birisinin, kapitalist devletlerle iş yapmaktan söz ettiğimiz için bizi kınadığını ve bu olguyu komünizmin çöküşüne kanıt olarak aktardığını gördüm. Komünizmin çöküşüne ve programının yıkılmasına bundan daha iyi bir kanıt düşünemediğini yazmış. Sanarım, mesele üzerinde biraz düşmüş olan herhangi bir kimse bunun tam tersini söyler. Tüm sistemimiz ve şiddet uygulamamız dolayısıyla bize karşı silaha sarılan devletlerin, kendi iradeleri dışında, bizimle ticari ilişkilere girmek zorunda kalmaları ve bunu, bizi güçlendireceklerini bile bile yapmaları, Rus Sovyet Cumhuriyeti'nin bütündünya kapitalistlerine karşı kazandığı maddi ve manevi zaferin en iyi kanıtıdır. Eğer bizi, sadece Rusya'nın güçleriyle bütün dünyayı değiştirmeye söz vermiş ya da bunu yapmayı hayal etmiş olsaydık, bu ancak o zaman komünizmin çöküşüne kanıt olarak ileri sürelebilirdi." (Lenin, 1990, s.63.)

Özetle Lenin, bırakalım Hasan Basri gibi ünlem ve soru işaretleriyle imada bulunmayı, ticaret anlaşmaları nedeniyle açıktan komünizmin çöktüğünü söyleyen bütün spargodara gereken yanıtı 78 yıl önce vermiştir. Hasan Basri, Galiyev'i "Cedit akımı içinden çıkan devrimci sosyalist çizgi" olarak Sovyet Rusya'yı aynı gözle gören burjuva milliyetçilerinin çizgisinden yürümüştür. Rusları burjuva ulus, Müsülmanları ploreter ulus olarak adlandırarak sınıfsal ayrımları yok saymıştır. Lenin, 1916'da Finlandiyalı ve Polonyalı işçi ve köylülere seslenirken; "Kendi halklarını, cellat rolleri yüzünden Büyük Ruslara karşı bugünkü haklı nefretlerini sosyalist işçilere ve sosyalist bir Rusya'ya karşı da sürdürmenin akılsızlık olduğuna, pek muhtemeldir ki çok yakında ikna edeceklerdir. Halklarını, ekonomik yararlarla enternasyonalist ve demokratik içgüdü ve bilincin bütün ulusların bir an

önce birleşmesini ve sosyalist bir toplumda kaynaşmasına gerekli kıldığına ikna edeceklerdir" diyordu. (Lenin, 1991, s.78.)

Lenin'in bu çağrısına Galiyev ne yanıt verdi? Tatar halkına bu gerçeği ne ölçüde anlattı? Tatar-Başkurt Cumhuriyeti'nin kuruluş kararından sonra: "Size Sovyet söylüyorlar. Ama Tatar Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin kuruluş kararını yayınlayan Sovyet rejimi değil miydi? Türkistan Müslümanlarına genç Türkistan Cumhuriyeti'ni veren bu rejim değil midir? Tüm Doğu'ya ve Müslüman ülkelerine İngiliz, Fransız sermayesinin boyunduruğuna karşı direnmeye, İngiliz yöneticilerinin güçlerini alaşağı ederek bağımsız cumhuriyetler kurmaya çağıran bu rejim değil midir?" (B. ve Q., s.330) diyen Galiyev, Tatar Başkurt Cumhuriyet kararı iptal edilip, Müslüman Komünist Partisi, Müslüman Kızıl Ordu ve Turan Devleti projesinin önü kesildiğindeyse şunları söylüyordu:

'Panrusistler, SSCB'nin kurulmasıyla fiilen tek ve bölünmez egemenliğini yeniden temin etmek istediler. Aradan bir yıl bile geçmemişti ki, tüm halklar Moskova'nın panrusist merkeziyetçi eğilimleri karşısında itiraz seslerini yükselttiler. Moskova, Türkistan'ı ekonomik ve siyasi yönden zayıflatmak için Turan halklarını muhtelif küçük kabilelere bölmektedir. Fakat en geç iki yıl içerisinde, Turan'ın bu bölünmüş parçaları yeniden bütünleşme konusunu gündeme getirecek, daha güçlü kudretli ve düzenli bir devlet kuracaklardır' Bugün SSCB adı altında yeniden kurulmuş olan eski Rusya uzun ömürlü değildir. Geçici bir şeydir. (6)

Böylece 'Müslüman proletaryayı Bolşevizme çekmek için onu mıknatıs gibi celbedecek milli bir eğitime ihtiyaç vardır. İşte bu sebeple eski milli burjuvazinin (İdil-Ural devleti) deyimini kabul ettik.' (B. ve Q., s.334) diyen Galiyev'in gerçek yüzü ortaya çıkmış oluyordu.

Örgütsel federalizm

Bu bölümde, Galiyev'in örgütsel federalizm ve Komünist Parti'den özerklik talepleri üzerinde duracağız. Bolşeviklerin bu konuya bakışı 1. dünya savaşı öncesinde Lenin ve Stalin tarafından ortaya konmuştur. Bu bakış, devrimden sonra da değişmemiştir.

Bolşevik Partisi tarihinde, ulusal temele dayalı ayrı örgütlenmeyi ilk savunanlar Bundcular olmuştur. 1898'deki 1. kongrede RSDİP'e katılan Bundcular, özerk bir örgüt olarak ve Yahudi proletaryasını ilgilendiren sorunlarda bağımsız kalmak kaydıyla partiye katılmıştı. İşi; 'Hastanın, kendi insanları arasında kendini daha iyi hissedeceği, yani Yahudi işçinin Polonyalı işçiler arasında kendini rahat hissedemeyeceği, ama Yahudi dükkâncılar arasında rahatlık duyacağı' iddiasıyla Yahudi halkının biricik temsilcisi olarak tanınması ve partide federatif temeller üzerinde bir kuruluş olarak kabul edilmesi yolundaki istemleri reddedilince partiden ayrıldılar. 1906'da, Stockholm'de yapılan 4. kongrede yeniden RSDİP'e katıldılar.

Bundcular, avusturyalı sosyal demokratların 'ulusal-kültürel özerklik tezlerini savunuyorlardı. Bu tezin çıkış noktası, 'bireylerin belli bir topraktan bağımsız birliği olarak ulus' görüşüdür. Kapitalizmin gelişimiyle, ekmek parası peşinde çeşitli bölge ve kentlere savrulan ulusun bireyleri, gittikleri yerdeki çoğunluk tarafından ezilir. Bu durumun çıkış yolu, bu ulusun tüm sınıflarını kapsayan tek bir ulusal birlik biçiminde örgütlenmesidir.

Bu programı savunan Avusturyalı sosyal demokratların 1896 öncesinde tek bir partileri vardı. 1896'da Çekler ayrı temsil hakkı isteyip ayrıldılar. 1897'de ise parti tasfiye edildi. Yerine 6 ulusal sosyal demokrat grubun federatif birliği kuruldu. Daha sonra bu gruplar bağımsız partilere dönüştü. Önce bu partiler arasındaki bağlar koptu. Sonra, sendikalar milliyetlere göre parçalandı, ardından da kooperatifler. Böylece parti içi federalizm, işçilerin birliğini parçalamakla sonuçlandı.

Bu nedenle Lenin, bu sloganı çok ağır bir şekilde eleştirmiştir: 'Adil sınırlar içinde milliyetçiliği desteklemek, milliyetçiliği kurmak, özel devlet organizması aracılığıyla bütün uluslar arasında sağlam ve güçlü çitler kurmak. İşte ulusal kültür özerkliğinin ideolojik temel ve içeriği budur. Bu fikir baştanaşağı burjuvaca ve baştanaşağı yanlıştır. Proletarya, milliyetçiliğin gelişmesine katkıda bulunamaz' Başka türlü davranmak, gerici milliyetçi küçük burjuvazinin yanında yer almak olur' Rusya'da ulusal kültürel özerklik bütün Yahudi burjuva partilerinin ve Bundcular gibi, Kafkasyalı parti yıkıcıları gibi, sol popülist eğilimde olan Rusya ulusal partileri konferansı gibi, ayrı ayrı ulusların küçük burjuva ve oportünist öğelerinin programında yer almıştır' Örneğin Rusya'nın ayrı ayrı bölgelerindeki ayrı ayrı sınıflardan gelme Almanları (ya da Müslümanları, Türkleri, Tatarları) bir devlet yasasıyla özel olarak tek bir Alman ulusal bütünü içinde birleştirmeye gelince, böyle bir görevi, ancak papazlar, burjuvalar, küçük burjuvalar, kim olursa olsun yüklenebilir ancak komünistler yüklenemez.' (Lenin, 1992, s.30-33-34.)

Şimdi Stalin'e geçelim. Stalin, örgütte federalizmin programda ulusal özerklikten önce geldiğini, kültürel-ulusal özerkliğin tam bir kopuşa, ayrılıkçılığa dönüşen sınırsız bir federalizme elverişli ortam yarattığını belirtiyor. Avusturya'da,Çekler'in ve Rusya'da Bundcuların, özerklikten federasyona oradan da ayrılıkçılığa gidişlerinin nedeni olarak kültürel-ulusal özerkliğin doğal olarak yarattığı milliyetçi havaya değiniyor. Ulusal özerklik ile örgütlenmede federatif ilkenin birlikte gitmesinin rastlantı olmadığını, her ikisinin de milliyetler bakımından örgütlenmeye dayandığını, sonuçta ise Tek İşçi Partisi'nin parçalandığını vurguluyor. Bund federalizmi ile Stockholm'de varılan uzlaşmanın başarısızlığına da değinen Stalin, Bundcuların RSDİP'e katılış nedenlerinin; 'federasyon uğrunda savaş yürütmek' olduğunu, bu nedenle de enternasyonalizm ilkelerine dayanan RSDİP'e karşı savaşmadan duramayacağını bu savaşı yürüttüğü anda ise işçi sınıfının birliğine karşı geldiğini söylüyor. (Stalin, 1990, s.54) ardından da soruyor: 'Sınıfsal savaşımının son derce kızıştığı bir dönemde tüm sınıfların ulusal birliklerini örgütleyen bu sosyal demokratlar ne menem şeylerdir? Sonra da hatırlatıyor: Avusturya

sosyal demokratlarının tüm öteki sosyal demokratlar gibi bir tek görevi vardır: Proletaryayı örgütlemek. Ama anlaşılan bu görev eskidi, bugün Springer ve Bauer, daha ilginç yeni bir görev koyuyorlar, ulusu yaratmak, örgütlemek.' (Stalin, 1990, s.41.)

Özetle, Bolşeviklerin Komünist Parti içerisinde özerklik, federalizm gibi burjuva milliyetçiliğini besleyen görüşlere karşı tavrı çok açıktır. Bu nedenle, Doğu'ya sosyalizmi yaymak için RKP (B)'ye federatif temelde katılan Müslüman Komünist Partisi, Bundcuların Tatar versiyonundan başka bir şey değildir. Müslüman KP'nin kuruluşuna karar verilen 1918 yılı ise iç savaşın Volga-Ural bölgesine yayılışının hemen öncesine rastlıyor. Bu noktada iç savaş yıllarına dönelim.

İç savaş ve burjuva milliyetçiliği

Şubat 17 sırasında Rusya'nın çevre bölgelerinde burjuva ulusal kurtuluş hareketi niteliğinde bir dizi ulusal örgütlenme vardı. Ulusal aydınların ve burjuva demokratların başını çektiği bu örgütlenmelerin hedefi; ulusal baskının nedeni olan Çarlık'tan kurtulmak ve ulusal burjuva devletleri kurmaktı. Ekim devrimi ise, burjuva nitelik taşıdıkları için, eski burjuva dünyayı yıkmayı asla istemeyen bu ulusal hareketlerin düşmanlığıyla karşılaştı. Ukrayna'daki Rada örgütü Alman emperyalizminin kanatları altına girdi. Başkurtlar, Zeki Velidov önderliğinde Kolçak'ın yanında yer aldı. Türkistan'da Beyazlarca desteklenen Kokand özerkliği ortaya çıktı.

Bu dönemde en zorlu mücadelelerden birisi ise Kafkasya'da veriliyordu. Kafkasya'yı Rusya'ya bağlayan demiryolu, Batum kanalıyla İran ticaretinin can damarıydı. Baku-Batum hattı iyice ön plana çıkmıştı. Şubat devrimi sırasında 22 Mart 1917'de Güney Kafkasya hükümeti kuruldu. Bu hükümette Gürcü Menşevikler, Ermeni Taşnak partisi ve Azeri Musavvat partisi yer alıyordu. Bu sırada Baku'da ise Stepan Şaumyan önderliğindeki Baku Sovyeti kuruluyordu. 1917 Mayıs'ında Vladikavkaz'da Kafkasya ve Dağıstan Halkları Birliği ilan edildi. 23 Aralık'ta ise Fransa ve İngiltere anlaşarak kendilerine nüfuz bölgeleri oluşturdular. Ekim devrimi, Baku dışında, Kafkasya milliyetçi partileri tarafından reddedilmişti. 24 Nisan 1918'de Gürcüler, Güney Kafkasya'nın bağımsızlığını ilan ettiler. 28 Mayıs'ta ise Gürcistan Almanya'nın koruması altına girdi. İmtiyazlar dışında Gürcistan'da artık Alman parası geçerli olacaktı. (Yerasimos, 1995, s.306.)

Bu sırada, Osmanlı birliklerinin gelişiyle Gence'de büyük toprak sahibi Müslümanları hâkimiyetindeki Azerbaycan Cumhuriyeti ilan ediliyordu. İngiliz, Alman ve Osmanlı birlikleri arasında sıkışan ve Sovyet Rusya ile bağları kesilen Baku Komünü ise Temmuz sonunda düştü.

Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti ise İngiliz himayesine girmişti. Dağıstan'da hem petrol vardı, hem de buradan Denikin'e takviye yapılabilirdi. Saldırılarını artıran Denikin Dağıstan'ı işgal etti. Bu işgale karşı birçok kesim birleşince; Denikin 1919

yılı sonunda yenildi. Bu durumda, Baku petrollerini elde tutmak, İran ve Irak yolunu kapamak ve Sovyetlerle Anadolu hareketinin birleşmesini önlemek için itilaf devletlerinin elinde bir tek yol vardı; Taşnak, Menşevik ve Musavatçılara dayanan Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'la bir Kafkas seddi oluşturmak. Bu plan uyarınca öncelikle Gürcistan ve Azerbaycan İtilaf devletleri tarafından bağımsız devletler olarak tanınıp Bolşeviklerin karşısına çıkarıldı. Lord Curzon, Londra'ya bir nota göndererek; 'Müslüman ve Bolşevik çetelerin Kafkasya'da buluşmalarını önlemek için, o zamana dek Denikin'e gönderilmiş olan askeri destekle bunlara eklenecek yiyecek ve paranın Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'a kaydırılmasını istedi.' (Yerasimos, 1995, s.330.)

Bu olaylar olurken Sovyetler Birliği ile Anadolu hareketi arasındaki ilişkilerde ilerliyordu. Sovyetleri petrol kaynaklarından uzak tutup çökertmek için planlanan Kafkas Seddi politikası M. Kemal'i de ürkütüyordu. Kafkas Seddi planı gerçekleşirse; "siyasi varlıklarını tümüyle yitirecek olan Anadolu Türkleri, İtilaf Devletleri subayları komutasında sömürge askeri olarak ordular kuracak, hem Kafkasya milletlerinin İtilaf boyunduruğunda tutulmasını hem de Bolşevik yayılmasının durdurulmasını sağlamak için kan dökeceklerdir." (Yerasimos, 1979, s.144) diyen M. Kemal 26 Nisan 1920 tarihli bir mektupla Moskova'ya bir öneri sundu. Bu mektupta Sovyetlerin Gürcistan'ı Bolşevikleştirmesini, bunun karşılığında kendilerinin de Ermenistan üzerine askeri harekât yapabileceklerini ve Azerbaycan'ın da Sovyetleştirilmesini sağlayabileceklerini söylüyordu. (Yerasimos, 1979, s.232) M. Kemal adına Azerbaycan'ı Sovyetleştirilmesiyle uğraşan kişi Halil Paşa'ydı. 28 Nisan'da Azerbaycan yeniden bir Sovyet Cumhuriyeti'ydi. 16 Mayıs 1920'de ise Sovyetler, Anadolu'ya ilk elde 1 milyon altın ruble, 60 000 tüfek ve 100 milyon mermi gönderilmesini kararlaştırdı. (Yerasimos, 1995, s.335.) Sonuç olarak Moskova'yı yaşatan Baku petrolü emperyalistlerden kurtarılmış ve Kafkas Seddi yıkılmıştı. Bu arada Lord Curzon'un direktifiyle, Bolşeviklere karşı M. Kemal'le ittifak peşinde olan Ermeni Taşnak partisinin planları ise; Bolşevikler, Ermenistan'ı Sovyetleştirince boşa çıktı. Son bir hamle ile Bolşeviklere karşı Türkiye'ye bir Kafkasya Konfededasyonu önerisi sunan Lloyd ve Batum'u art arda işgal etti. Fakat sonunda Kızıl Ordu'nun gelişi ve Türkiye-Sovyetler Birliği dostluk anlaşmasının imzalanışıyla Batum, Sovyetler Birliği'nde kalıyordu. 13 Ekim 1921 tarihli Kars antlaşması ise bugünkü Türkiye-Rusya sınırını çiziyor ve Kafkasya'daki perdeyi kapatıyordu.

Bu noktada Kemal Tahir'in bir iddiasına değinmek istiyorum. Hasan Basri Gürses, Tahir'in; "Mustafa Suphi ve yoldaşlarının öldürülmesinden kısa bir süre sonra Sovyetler ve Ankara hükümeti arasında bir dostluk anlaşması imzaladığına, Sovyetlerin öldürülme olayına tepki göstermediklerine para ve silah yardımı yaptıklarına" ilişkin sözlerini aktarıyor. (B. ve Q., s.352.) Ardından da Kemalizme Sovyet desteğinin daha sonra da sürdürüldüğünü, milli burjuvaziyle ittifak politikası sonucu komünist hareketlerin çok ağır bedeller ödediklerini söylüyor. (B. ve Q., s.396.)

Zehir hafiye Kemal Tahir'in sözcüsü Hasan Basri Gürses, romantik yüreğine sığdaramasa da Kafkasya coğrafyasında işler silah gücüyle hallediliyordu. Emperyalizm tarafından paylaşılmış ve kukla burjuva hükümetlerin oluşturulduğu bir coğrafyada Sovyetler Kemalizm'le ittifak yaparak Kafkas Seddi politikasını yıkmıştır. Bu yalnızca bir konjonktür politikası da değildir. Sovyetler bu yardımı yaparken karşılarında komünist yoldaşları olduğunu falan sanmıyordu. Çiçerin'in sözleriyle; "Kemalist Türkiye ile uygulayacağımız dostluk çizgisi, bir konjonktür sorunu değil temel bir çizgidir, Frunze. Lenin'in çizgisi. Onunki, benimki ve sizinki. Emperyalist şiddete karşı direniş, işte tüm ezilen ülkeleri bizimle birleştiren bağlar. İlke budur ve bundan yola çıkacaksınız. Geri kalan tüm konjonktür hikâyeleri gereksiz bir süstür." (Yerasimos, 1979, s.340) Sovyetler bu ilke doğrultusunda 11 milyon altın ruble ve 100 bin Osmanlı altını gönderdi. Bir başka hesapla bu, TBMM'nin 1920 ve 1921 yıllarındaki savunma giderlerinin toplamı kadardır. Piyade tüfekleri Milli Mücadele boyunca sağlanan tüm tüfeklerin dörtte birini aşar. Makineli tüfeklerin dörtte biri, topların ise üçte biri Sovyetlerden gelmiştir. Kısacası Sovyet yardımı Anadolu askeri gücünün temelini oluşturmaktadır. (Yerasimos, 1979, s.630-636.) Üstelik bu yardımlar yapılırken, Kemalist hareketin bir yandan da İtilaf devletleriyle sürekli yakınlaşmaya çabaladığı ve Sovyetleri koz olarak kullandıkları da bilinmektedir. Ayrıntı isteyenler, Yerasimos'un "Türk-Sovyet ilişkileri" kitabındaki resmi yazışmalara bakabilir. Kısacası, Kafkasya coğrafyası üzerine, emperyalist işgalleri göz ardı ederek konuşamazsınız. Ekim 17'yi gerçekleştiren Sovyetler Birliği'nde, Bolşevik yoldaşlarıyla yan yana yürümek yerine; karşıdevrimci burjuva milliyetçilerinin yanına giden Galiyev'i savunanların, Kemalizm'le yapılan ittifakı eleştirme, heleki iç savaşı ve emperyalizmi görmezden gelerek bir de akıl verme hakkı yoktur.

Merkez-Çevre bağı

İşçi sınıfının yoğunlaştığı merkezi Rusya'da başlayan Ekim devrimiyle, çevre ülkelerin egemen ve yönetici sınıfı niteliğindeki burjuvazinin çeşitli kesimleri arasındaki mücadele sonucunda; Şubat 17 sonrası kurulan ulusal hükümetlerin niteliği ortaya çıkmıştı. Daha çok Rus olmayan bölgelerde hareket alanı bulan Beyaz generaller, bu bölgelerdeki Ruslaştırma yanlıları dışındakilerden destek bulamadıkları için, çevre-bölgeler halkının kinini körüklediler. Böylece bu halkların Sovyet iktidarıyla işbirliğini hızlandırdılar. Sonuçta ise emperyalizmin işbirlikçisi burjuva ulusal oluşumlar yok edildi. Bu dönemde, Bolşeviklerle birlikte savaşan Galiyev ve yoldaşları, özerklik ve federalizm isteği konusunda yalnız değillerdi. Ukraynalı Skrypnik ile Gürcü Maharadze ve Mdivani önderliğindeki grupları da aynı talepte bulunuyor ve merkeziyetçiliğe karşı çıkıyorlardı. Bu noktada bir de Azerbaycan'daki Himmet partisine değinelim. Baku yerel komitesi tarafından Himmet'e, Azerbaycanlılar'a bilinen propaganda yöntemleriyle ulaşılamayacağı ve Müslü-

manlar içinde çalışmanın özel koşullarından dolayı RSDİP'den ayrı olarak yerel değil de etnik temelde örgütlenmesine izin verilmişti. 1919'da Himmetçiler, kendi adlarına, kendi gelenek ve milli kimliklerini yansıtan isimleriyle, bağımsız bir yapı olarak kalma arzusundaydılar. Tiflis'teki Krdikom (Bölge Komitesi) ise partinin doğrudan RKP (B)'nin bölgedeki bir şubesi olması gerektiği görüşündeydi. Sonunda alternatif olarak, Müslüman Komünist Partisi-Himmet gibi isimleri önerildi. Bu isim tartışmasının ardındaki gerçek tartışma konusu ise toprakbeylerince kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti'yle yoğunlaşan Azerbaycan ayrılıkçılığıydı. Azeri komünistlerin önderlerinden Nerimanov, devrimi eski Rus imparatorluğu dışında kalan yerleri de kapsamak üzere tüm Müslüman Doğu'ya yaymak gerektiğini savunuyordu. Nerimanov, Sovyet Rusya'nın bağımsız bir Sovyet Azerbaycan'ı ilan etmesi gerektiği düşüncesindeydi. Bu öneri daha önce Transkafkasya Parti Kongresi tarafından reddedilmişti. Fakat Denikin'in saldırısının en yoğun olduğu 1919 Temmuz'u ortasında Himmetçiler bu konuyu yeniden gündeme getirdi. Bu arada Polonya, Finlandiya ve Estonya bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Politbüro, ihtiyatlı bir dil kullandığı bir karar metniyle, sorunu Krdikom'a havale ederek erteledi.

Görüldüğü gibi Galiyev'in özerklik ve federazilm isteğinin başka takipçileri de vardır. Peki bu isteklerin sonucu ne olabilirdi? Merkez ve Çevre birbirinden ayrılma şansına sahip miydi? Bu ayrılığın sonunda Sovyet iktidarının sürmesi olanaklı mıydı? Şimdi bunları görelim.

"Rusya'daki üç devrim ve iç savaş yılı, merkezi Rusya ile Rusya'nın çevre bölgelerinin karşılıklı dayanışması olmaksızın, devrimin zaferinin olanaksız olduğunu, Rusya'nın emperyalizmin pençesinden kurtulmasının olanaksız olduğunu göstermiş bulunuyor. Merkezi Rusya, bu dünya devrimi ocağı hammedde, yakıt, yiyecek ürünleri ile dolup taşan çevre bölgelerin yardımı olmaksızın uzun süre dayanamaz. Rusya'nın çevre bölgeleri de, daha gelişmiş bir durumda bulunan merkezi Rusya'nın siyasal, askeri ve örgütleme yardımı olmaksızın, kendilerini emperyalist egemenlikten kurtaramazlar" Antantin, daha Sovyet hükümetinin ortaya çıktığı ilk günlerden beri, en önemli çevre bölgelerini ondan kopartarak merkezi Rusya'nın iktisadi bakımdan kuşatılması planını gerçekleştirdiği sırada bu durumu göz önünde tuttuğu kesin' Çevre bölgelerin ayrılmasının Rusya'nın devrimci gücünü sarsacağını hesaba katmasak bile, çevre bölgeler bir kez ayrıldıktan sonra uluslararası emperyalizm tarafından kaçınılmaz bir biçimde egemenlik altına alınacaklardır." (Stalin, 1990, s.93.)

Stalin'in bu sözlerini, Rusya'dan ayrılan Polonya, Finlandiya, Gürcistan ve Ermenistan zaten doğrulamıştır. Şubat 17 sonrası kurulan diğer hükümetlerin ise kimlerle yan yana geldiğimi yukarıda görmüştük. Stalin'den sonra bir kez de Lenin'e bakalım: "Sovyet Cumhuriyetlerinin en sıkı birliği olmadan, askeri bakımdan çok daha güçlü olan emperyalist devletler tarafından kuşatılmış olan bu Sovyet Cumhuriyetlerinin varlığını korumak olanaksızdır' Bu Sovyet Cumhuriyetleri arasında sıkı bir iktisadi birlik olmadıkça, emperyalizmin tahrip ettiği üretici güçlerin

yeniden kurulması ve emekçilerin gönencinin sağlanması olanaksızdır." (Lenin, 1992, s.187.)

Bolşevik Partisi'nin merkez-çevre ilişkisine böyle baktığı bir dönemde, Doğu'daki tüm Müslüman ve Türkleri bir araya getirip, Müslüman Komünist Partisi aracılığıyla yönetilecek olan Turan Devleti tasarısı, Sovyetler Birliği'nin temeline dinamit koymaktır. Ayrıca, iç savaş sırasında İttihat ve Terakki'nin Kafkasya'daki Turan mecaresının sonuçları ortadaydı. S. Yerasimos; "'İttihat ve Terakki' son Osmanlı emperyalizmi olan Turancılık tasarılarını uygulamaya çalışmış, ancak bununla Kafkaslar'da ve daha ötede karşı devrimci gruplar ve hükümetler kurarak ve besleyerek bu bölgelere Batı emperyalizminin yolunu açmıştır. Bir zaman gelecek, son bağımsız Osmanlı hükümetinin Sovyet Rusya'ya karşı koruduğu bu hükümetleri, ilk bağımsız Türkiye hükümetinin Sovyet Rusya ile birlikte ortadan kaldırması gerekecektir." (Yerasimos, 1979, s.34) derken Turancılığın Kafkasya macerasını özetliyordu. Aynı kapıya çıkacak olan Galiyev'in Turan tasarısına izin vermek, Soyvetleri intihara sürüklemekten başka anlam taşımazdı.

Şimdi, ulusal sorun, ezen ve ezilen ulusun devrimcilerinin görevleri üzerine leninizmin bakışını görelim.

Leninizm ve Ulusal Sorun

Lenin, R. Luxemburg'un UKKTH ilkesini "yavan söz" olarak nitelendirerek Rusya ve Almanya'yı aynı gözle değerlendirmesini eleştirirken; Luxemburg'un, burjuva demokratik devrimi uzun zaman önce tamamlamış olan ülkelerle henüz tamamlamamış olan ülkeler arasındaki farkı gözden kaçırdığını belirtir. Batı Avrupa'da 1789-1871 arası ulusal devletlerin kurulduğuna, Doğu Avrupa ve Asya'da ise bu sürecin 1905'ten sonra başladığına dikkat çeken Lenin, bu nedenle Rusya ve komşu ülkelerin parti programlarında UKKTH ilkesinin zorunlu olarak bulunması gerektiğini vurgular. R. Luxemburg'un, Polonya milliyetçi burjuvazisini desteklememe çabasıyla, gerçekte Rus karayüzlerine destek olduğunu, Polonya'daki milliyetçiliğe karşı savaşan Luxemburg'un daha az burjuva ve daha çok feodal olan Büyük-Rus milliyetçiliğini unuttuğunu söyler. (Lenin, 1992, s.64.)

Böylece ezilen ulusların milliyetçiliğinden korkan Luxemburg, ezen ulusun milliyetçiliğinin oyununa gelmektedir. İşçilerin uluslararası birliğini vurgulayan Lenin, "Eğer herhangi bir ulusun proletaryası kendi ulusal burjuvazisinin ayrıcalıklarını en hafif şekilde de olsa desteklerse, bu, kaçınılmaz olarak, öteki ulusun proletaryası arasında güvensizlik yaratacak, işçilerin uluslararası dayanışmasını zayıflatacak, onları bölecektir. Böyle bir duruma sevinecek olan ancak burjuvazi olacaktır. UKKTH ya da ayrılma hakkının reddedilmesi uygulamada egemen ulusun ayrıcalıklarının desteklenmesi anlamını taşır" diyordu.

Peki Lenin bunları söylerken, UKKTH ilkesini mutlak bir şey olarak mı görüyor? marksist-leninistler için ulusal sorun kesin olarak mutlak, değişmez bir şey değildir. Mevcut rejimin dönüşümü genel sorunun bir parçası olduğu için, ulusal sorun tamamen toplumsal koşullar, ülkede kurulmuş olan iktidarın niteliği ve genel olarak toplumsal gelişmenin tüm seyrince belirlenir. Örneğin Marx ve Engels, Avrupa'da Çarlık Rusyası'nın ileri karakolu durumunda olan Çekler'in ve Güney Slavları'nın ulusal hareketlerine karşı çıkarken, Polonya ve Macar halkları gibi Çarlığa karşı direnen devrimci halkları destekliyorlardı. Lenin, bu örneğin yalnızca şunu gösterdiğini belirtir: "1) Avrupa'nın birkaç büyük ve çok büyük ulusunun kurtuluşunun çıkarları, küçük ulusların kurtuluş hareketinden üstündür. 2) Demokrasi istemi bir ülkenin dar sınırları içinde değil, Avrupa ölçüsünde bugün dünya ölçüsünde ele alınmalıdır." Bunlardan sonra Lenin, UKKTH dahil demokrasinin çeşitli istemlerinin mutlak şeyler olmadığını belirtir. "Bunlar dünya demokratik hareketinin bugün sosyalist hareketin tümünün bir parçasıdır. Bazı somut durumlarda, parçanın bütün ile çelişkiye düşmesi olasılığı vardır, o zaman parça atılır. Bir ülkedeki Cumhuriyetçi hareket bir başka ülkenin entrikalarının aleti olabilir ve bu işe kilise, mali çevreler ya da kralcılar katılabilir. Biz o zaman bu somut hareketi desteklememekle görevliyiz." diyerek noktayı koyar. (Lenin, 1992, s.158.)

Lenin böylece bir yandan UKKTH ilkesini kültürel özerklikle, yani ezilen ulusların siyasal iktidarın tamamını egemen ulusun elinde bırakarak, kendi kültürel kurumlarına sahip olma hakkıyla bir tutarak, emperyalist ilhakları meşrulaştıran 2. Enternasyonal'le keskin bir kopuşu gerçekleştiriyor, diğer yandan ise; UKKTH konusunda pratik olmak gerekçesiyle burjuvazinin çıkarlarını savunanları eleştiriyordu. Burada Lenin'in ikili görev anlayışı ortaya çıkıyor. Ezen ulusun devrimcileri ayrılma hakkını savunurken, ezilen ulusun devrimcilerine birleşme hakkını savunmak düşüyordu. Proletaryanın, kendi ulusu tarafından ezilen ulusların ayrılma özgürlüğünü savunmadan ezilen ulus devrimcilerinin görevlerini ise şöyle belirtiyordu: "Ezilen ulusun sosyalistleri, ezilen ulusun işçileriyle ezen ulusun işçilerinin tam ve kayıtsız şartsız birliğini, örgütsel birlik dahil olmak üzere savunmalı ve uygulamalıdırlar."

Lenin'in bu ikili görev anlayışına karşı yükseltilen itirazlardan birisi; "her ulusun ayrılma hakkı için evet ya da hayır biçiminde yanıt verilmesi" gerektiğini iddia eden, pratik bakış açısıdır. Lenin, bunun saçmalık olduğunu belirtir. Bunun, proletaryanın burjuva siyasetine boyun eğmesi anlamına geldiğini söyler ve devam eder: "Burjuvazi, her zaman kendi ulusal istemlerini ön plana çıkarır. Bunları kesinlikle ileri sürer. Ama proletarya için bu istemler, sınıf savaşımının çıkarlarına bağımlıdır' Proletarya için önemli olan şey, kendi sınıfının gelişmesini güvence altına almaktır. Burjuvazi için önemli olan şey, bu gelişmeyi baltalamak ve kendi ulusunun amaçlarını proletaryanınkinden öne almaktır' Burjuvazi, belirli bir istemin pratik olup olmamasıyla yakından ilgilidir. Başka ulusların burjuvazisiyle, proletaryaya karşı anlaşmalar arama siyaseti hep buradan gelmektedir. Ama proletarya için önemli olan, kendi sınıfını, burjuvaziye karşı güçlendirmek ve yığınları tutarlı

demokraksi ve sosyalizm anlayışı içinde eğitmektir. Oportünistler, bunun "pratik" olmadığını düşünebilirler, ama feodallere ve milliyetçi burjuvaziye karşı, azami ulusal eşitlik ve barışı sağlamanın biricik güvencesi budur. (Lenin, 1992, s.62.)

Burada üzerinde durulması gereken bir nokta ise, Lenin'in 1916'da ulusal sorun konusunda getirdiği bakış açısıdır. Bu tarihten itibaren, burjuva demokratik devrimin söz konusu olduğu ve ulusal sorunun genel-demokratik hareketin bir parçası olarak düşünüldüğü dönem kapanıyordu. Yerine ise proleter devrimin söz konusu olduğu bir dönemin bakışı geçiyordu. Ulusal sorun artık proletarya devrimiyle birlikte ve bu devrimin tabanına dayanılarak çözülebilirdi. Lenin, ezilen ülkelerin devrimci kurtuluş hareketlerinin proletarya devriminin yararına nasıl kullanılabileceğini, bağımlı ülkelerin ve sömürgelerin, emperyalizmin yedek gücü olmaktan çıkarılıp devrimci proletaryanın yedek gücü olmaları gerektiğini formüle ediyordu.

Özetle, Lenin'in sözlerini görmezden gelip, Tatarların vb. aldatıldığını öne sürmek burjuvazinin "pratik" bakış açısıdır. Bolşevikler için önemli olan; Tatar, Gürcü ya da Azeri burjuva milliyetçilerinin "pratik burjuva hükümetleri" değil, Rus proletaryasıyla çevre bölgelerin yoksul köylülüğü arasındaki ittifaktır. Bolşevikler, bu ittifakı sağlamak için, devrim öncesinde reddettikleri federatif çözümü, Sovyet Federalizmi biçiminde hayata geçirmiştir. 1903'te "federasyonu ve ulusal özerkliği propaganda etmek proletaryanın vazifesi değildir' 1913'te ise biz demokratik merkeziyetçilik taraftarıyız, biz kesinlikle ekonomik bağları zayıflatan fedarasyona karşıyız" "Devletşin, 1981, s.209) diyen Lenin, 1919 yılında Bolşevik Parti programına Soyvet Federalizmi'ni almıştır. Stalin de, merkez ile çevre ülkeler arasında akla uygun tek ittifak olarak gördüğü çevre-bölgelerin, bölgesel özerkliğini şöyle tanımlar: "Rusya'nın çevre bölgelerini, merkeze federatif bağlarla bağlayacak özerklik, yani Sovyet iktidarı tarafından daha dünyaya gelişinin ilk günlerinde ilan edilmiş ve günümüzde de, ortak yönetim ve özerk Sovyet Cumhuriyetleri biçimi altında çevre bölgelerde uygulanmış o aynı Sovyetik özerklik, donmuş ve değişmez bir şey değildir. Gelişmesi içinde çok çeşitli biçimler ve dereceler kabul eder. Bu özerklik, dar yönetim özerkliğinden (Volga Almanları, ,avuşlar, Kareliyenler), daha geniş siyasal bir özerkliğe (Başkırlar, Volga Tatarları, Kırgızlar), geniş, siyasal özerklikten daha da genişlemiş biçimine (Ukrayna, Türkistan) son olarak Ukrayna tipi özerklikten, özerkliğin en yüksek biçimine, sözleşmeye dayanan ilişkilere (Azerbaycan) geçer. Sovyetik özerkliğin bu esnekliği, Rusya'nın kültürel ve iktisadi gelişmenin çok çeşitli derecelerinde bulunan çevre-bölgelerinin tüm çeşitliliğini kavramasını sağlar." (Stalin, 1990, s.97.)

Geri bölgelerde sosyalizme geçiş

Lenin, iktisadi olarak daha geri bölgelerde Sovyet yönetiminin örgütlenmesine son derece önem vermiştir. Galiyev'in başlıca tezlerinden birisi de; "Müslüman toplumlar birbirine düşman sınıflara bölünmediği için bu toplumlarda proletarya dev-

riminin olanaklı olmadığı, bu nedenle de ekonomik gelişmenin doğal aşamalarını yaşamak gerektiğiydi. Kısacası bu toplumlara sınıf savaşı dayatılamazdı."

Şimdi burada Lenin'e dönelim: "Bugün dahi mollalarının sözünden çıkmayan Kırgızlar, Özbekler, Tacikler, Türkmenler gibi halklar konusunda ne yapabiliriz? Burada, Rusya'da, uzun zamandır papazlarla içli dışlı yaşayan halk onları devirmekte bize yardım etti. Buna rağmen medeni nikâh kararnamesinin hâlâ yetersiz uygulanmakta olduğunu biliyorsunuz. Şimdi biz bu halklara gidip de kendilerini sömürenleri devireceğimizi söyleyebilir miyiz? Bunu yapamayız, çünkü onlar tamamen mollalarının hâkimiyeti altındalar. Bu gibi hallerde söz konusu millet gelişene kadar, proletaryanın burjuva unsurlarından ayrılması -ki bu kaçınılmazdır- gerçekleşene kadar beklemek zorundayız." (B. ve Q., s.24.)

Bunları söyleyen Lenin, Buharin'in "Biz kendimiz burjuvaziyi devirdik niçin bekleyelim" aceleciliğini reddediyordu. UKKTH ilkesini reddedip yerine emekçilerin kendi kaderini tayin hakkını geçirmenin yanlış olacağını, sorunu bu yolla çözmeye kalkmanın, güçlükleri, uluslar içinde farklılaşmanın izlediği zigzaglı yolu hesaba katmamak olduğunu vurguluyordu. Doğu'daki siyasetin çok daha ihtiyatlı ve sabırlı olması gerektiğini hatırlatan Lenin, devam ediyordu: "Orada çok daha geri kalmış ülkelerle karşı karşıyayız. Dini bağnazlığın sultası altında tutulan ülkelerdir bunlar. Rus halkına daha büyük bir güvensizlik duyarlar ve on yıllar ve yüzyıllardır Çarlık hükümetinin kapitalist ve emperyalist siyaseti, Rusya'nın egemen ulus olarak bu uluslara karşı izlediği siyaset altında ezilmişlerdir' Başkır Cumhuriyeti'ne özerklik tanıdık. Özerk bir Tatar Cumhuriyeti kurmalıyız. Bütün Doğu halklarına aynı siyaseti uygulayacağız ve kendi kendimize şöyle diyeceğiz: Muazzam bir emperyalist devletler çetesiyle yüz yüze olan biz, emperyalizmle savaşan biz, askeri planda sıkı bir birliği gerektiren bir ittifakı temsil ediyoruz. Bu birliği bozma yönünde her teşebbüs, uluslararası emperyalizmle mücadeleye ihanettir, buna kesinlikle izin vermeyiz. Diyoruz ki, askeri güçlerin birliği şarttır. Bu birlikten sapmaya hiçbir surette göz yumulamaz." (B. ve Q., s.254.)

Lenin bunları 3 Şubat 1920'de söylüyor. Galiyev'in, Doğu'ya Ordu projesinin neresi Lenin'in sözlerine uyuyor? Lenin'in "askeri güçlerin birliği şarttır, bu birlikten sapmaya göz yumulamaz" sözlerine karşı ısrarla Müslüman Kızıl Ordu'yu savunan Galiyev; Bolşevik Parti'nin denetiminden kaçarak Turan Devleti tasarısını uygulamak istiyordu. Pantürkçülerin itiraf edemedikleri düşlerinin aracı olan bu ordu, güçlü bir Tatarlaştırma aracıydı. Gelecekteki Sömürgeler Enternasyonali'nin çekirdeğiydi. Sömürge dünyasındaki devrimin yönetimini ele almak iddiasındaki Galiyev, Bolşevik Parti'nin merkeziyetçi yapısını dinamitliyordu. Bu nedenle Stalin, Müslüman Komünist Partisi ve Müslüman Komünist örgütlerini, başında seksiyon bürosu olmak üzere Rusya Komünist Partisi içerisinde toparlamamız gerekir. Merkez Komitesi'nin size iletmemi istediği parti çizgisi budur." (B. ve Q., s.102.)Ş

Şimdi de, Galiyev'in ihlal ettiği parti çizgisini hatırlatan Stalin'e bakalım. Lenin'in 1919'daki sözlerine paralel olarak 1920'de şunları söylüyor: "Türklerden oluşan, bütün bir halklar topluluğu ki sayıları 30 milyon dolaylarındadır sanayi kapitalizmi dönemine geçmemiş, bu döneme geçecek zaman bulamamışlardır. Bu nedenle, bu halkların sanayi proletaryası hemen hemen yoktur. Bunun sonucunda bu halklar, sanayi kapitalizminden geçmeden, ilkel ekonomi biçimlerinden Sovyet ekonomisi aşamasına geçmek zorundadırlar. Bu, güç ama hiç de olanaksız olmayan işi gerçekleştirmek için, bu halkların iktisadi durumunun, hatta tarihsel geçmişinin, yaşam ve kültür koşullarının tüm özelliklerini göz önünde tutmak gerekir. Bu halkların toprağına, bu konuda, Rusya'nın merkezi için geçerli ve bir anlam taşıyan önlemleri dikmeye kalkmak, anlaşılmaz ve tehlikeli bir şeydir." (Stalin, 1990, s.120.)

Görüldüğü gibi Bolşeviklerin, hiçbir şekilde geri kalmış Müslüman-Türk bölgelerine zoraki sınıf savaşını dayatmaları söz konusu değildir. Aksine proleter unsurların, burjuva unsurlardan ayrılmasını beklemek gerektiği görüşündedirler. Fakat özellikle dikkat edilmesi gereken bir şey var. Lenin, bu bölgelerde hemen hemen hiç sanayi proletaryası olmadığı için burularda da önderliği Bolşeviklerin üzerlerine almak zorunda olduklarını belirtir. (Lenin, 1992, s.194.) Bu bölgeler için, yarı feodal bağımlılık altında yaşayan köylülerin Sovyetler şeklinde örgütlenmesi fikrini savunur: "Yalnızca tüccar sermayesi tarafından değil, feodaller ve feodal temel üzerinde kurulu devlet tarafından da sömürülen ve ezilen yığınlar Sovyet örgütlenmesi silahını kendi durumlarında kullanabilirler' Sovyet örgütlenmesi fikri basittir, bu, yalnızca proleter ilişkileri çerçevesi içinde değil, aynı zamanda feodal ya da yarı feodal nitelikte köylü ilişkileri çerçevesinde de uygulanabilir' Köylü Sovyetleri, sömürülenlerin Sovyetleri, yalnızca kapitalist ülkeler için değil, aynı zamanda kapitalizm öncesi ilişkilerin egemen bulunduğu ülkelerde de geçerlidir" diyen Lenin, komünistlerin görevini de hatırlatıyor: "Komünist partileriyle, komünist partileri kurmaya hazır unsurların mutlak görevleri; geri kalmış ve sömürge ülkelerde dahil olmak üzere her yerde köylü Sovyetleri ya da emekçi halk Sovyetleri lehinde propaganda yapmak, nerede koşullar elveriyorsa orada derhal emekçi halklar Sovyetleri kurmaya çalışmaktır." (B. ve Q., s.267.)

Bu köylü Sovyetlerine dayanan Lenin, geri kalmış halkların kapitalist gelişme aşamasından geçmelerinin mutlaka zorunlu olmadığını belirtir; "İktisadi gelişmenin kapitalist aşamasının, geri kalmış halklar için kaçınılmaz bir aşama olduğu görüşünü, doğru bir görüş sayabilir miyiz? Biz buna olumsuz yanıt verdik' Komünist Enternasyonal, geri ülkelerin kapitalist aşamayı geçmek zorunda kalmaksızın, ileri ülkeler proletaryasının yardımıyla Sovyet sistemine ve belli gelişme aşamalarından sonra komünizme ulaşabileceği önerisini, uygun teorik temelde öne sürmelidir. (Lenin, 1992, s.195.)

Lenin bu sözlerle, Engels'in yıllar önce söylediklerini tekrarlıyor. 1877'de "Eğer Rusya, 1861'den beri izlemekte tüm belaları başına gelecek ve tarihin bugüne dek

bir halka sunmuş olduğu en güzel şansı yitirmiş olacaktır." (Marx-Engels, 1992, s.289) diyen Marx, 1881'de Vera Zasuliç'e yazdığı mektupta, Rus köy komününün daha önce kapitalist gelişme sonucunda dağılmadan, sosyalizme geçişe bir temel teşkil edebileceğini vurgulamıştı. (Marx-Engels, 1992, s.253.) Engels ise 1875'te Rus Tarım Komünü üzerine şunları yazıyordu: "Rusya'da komünal mülkiyetin açılıp sergileme dönemini çoktan aştığı ve bütün belirtilere bakılırsa dağılıp yok olmaya doğru yol aldığı açıktır. Bununla birlikte bu toplumsal biçimin daha yüksek bir biçimde dönüştürülmesinin olanaklı olduğu yadsınamaz' Bu dönüşüm, Rus köylüleri, parçalı burjuva mülkiyet ara döneminden geçmeden gerçekleşmelidir. Bu, ancak komünal mülkiyetin kesin olarak dağılıp yok olmasından önce Rus köylüsüne, geçişin gerekli koşullarını sağlayacak olan, özellikle bu yüzden tarım sisteminde gerekli altüst oluşu gerçekleştirebilmek için gereksindiği maddi kaynakları sunacak olan Batı Avrupa'da muzaffer bir proletarya devrimi başladığı takdirde olabilir." (Marx-Engels, 1992, s.295.) Bunları söyleyen Engels, Marks'ın sözlerine dört elle sarılan narodniklere karşı 1874'te yeniden bir hatırlatma yaptı: "Rus komünü, bugünkü durumundan kendi kendine değil, ancak Batı'nın sanayi proletaryası ile birlik halinde çıkabilir. (Marks-Engels, 1992, s.299.)

Rus köy komününe yardım elini uzatacak bir Batı Avrupa devrimi gerçekleşmedi. Rusya, kapitalist gelişme yolunda ilerledi. Bolşevikler gerçekleştirdikleri muzaffer devrimle, iktisaden geri kalan bölgelere yardım elini uzattılar. Ne var ki, Galiyev, bu eli görmedi. Ne örgütsel birliği savundu ne de ileri proletaryanın yardımıyla, kapitalist aşamadan geçmeden sosyalizme varılabileceğini düşündü. Yerel yönetimdeki Bolşeviklerle yoldaşça dayanışma yerine, Müslüman Türk halklarının kaderini elinde tutabilecek tek yerli sınıf olarak gördüğü küçük burjuva kökenli aydınlar kesimini ve yeni din adamları topluluğunu korumak düşüncesiyle, RKP (B)'den özerkliği savundu. Böylece, tıpkı Galiyev gibi; "Müslüman topraklarında aşırı radikal bir devrimi erken bulan, Rus veya yerli halktan olsun, tüm solcu maceraperestlere düşman olan, katıksız komünizm amacıyla devrimci kazanımları derinleştirmek isterken, gelenek ve göreneklerine bağlı olan yerli halktan kopan sol sapmayı eleştiren" (B. ve Q., s.100) Stalin'le yolları ayrıldı. Ayrı askeri örgütlenmeye karşı çıkan ve ezilen ulusun devrimcilerinin örgütsel birliği savunması gerektiğini söyleyen Lenin'le yolları ayrıldı. Ayrı askeri örgütlenmeye karşı çıkan ve ezilen ulusun devrimcilerinin örgütsel birliği savunması gerektiğini söyleyen Lenin'le yolları ayrıldı.

Leninizmin köylü sorununa bakışı

Lenin, Rus köylülüğünü kapitalizmin muhalifi olarak değil, tam tersine onun en derin ve sağlam temeli olarak görüyor: "En sağlam çünkü, genel olarak tarım, özel olarak da köylülük, uzak geçmişe ait geleneklerin çok yoğun baskısı altındadır. Bunun sonucu olarak da, kapitalizmin dönüşüm yaratan etkileri (üretici güçlerin

gelişmesi, bütün toplumsal ilişkilerin değişmesi vb.) burada çok yavaş ve tedricen ortaya çıkar. (Lenin, 1988, s.156.)

Rus köylüsü için geçerli olan bu durum, çok daha geri koşullarda olan Müslüman-Türk dünyası için neden geçerli olmasın? Bu koşullarda yaşayan yoksul Müslüman köylülerini, Rus proletaryasının yardımıyla sosyalizme taşımak varken niçin küçük burjuva önderliğe ve mollalara terk ederek kapitalizmin dölyatağı halinde tutma yolu seçilsin? Burada, Tatar köylülerinin NEP'le beraber uygulanan aynı vergiye nasıl yaklaştıklarına bakalım. Önce Lenin'in bu konuda söylediklerini görelim: "Savaş komünizmi sırasında, köylüden bütün fazla ürününü ve bazen yalnızca fazla ürününü değil, köylünün yiyecek olarak gereksinimini karşılamak ve işçileri beslemek amacıyla aldık. Bunun çoğunu, ileride para alarak ödemek üzere borç olarak aldık. Bunu yapmasaydık mahvolmuş bir küçük köylü ülkesinde büyük toprak sahiplerini ve kapitalistleri yenmemiz mümkün değildi' Savaş ve yıkım bizi Savaş Komünizmine başvurmak zorunda bıraktı. Bu, proletaryanın iktisadi görevlerine uygun düşen bir politaka değildi, olamazdı. Geçici bir önlemdi. Bir küçük köylü ülkesinde iktidarda bulunan proletaryanın doğru politikası, köylünün gereksinim duyduğu mamul mallar karşılığında köylüden tahıl almaktır. Ancak böyle bir yiyecek politikası proletaryanın görevlerine uygun düşer. Ancak böyle bir politika sosyalizmin temellerini kuvvetlendirebilir ve onu tam zafere götürebilir. Aynı vergi böyle bir politikaya geçiştir." (Lenin, 1990, s.315.) Peki Lenin bunları niçin söyledi? Çünkü Tatar köylülerinin de arasında olduğu, küçük burjuva bilincine sahip milyonlarca köylünün yarattığı tehlikenin farkındaydı: "Sosyalizmle savaş halinde olan, devlet kapitalizmi değildir. Hem devlet kapitalizmine hem de sosyalizme karşı savaşım sürdürenler, küçük burjuvazi ve özel kapitalizmdir. Küçük burjuvazi, kapitalist olsun, sosyalist olsun her türlü devlet müdahalesine, düzenlemesine ve denetimine karşıdır. Bu, gerçekliğin karşı çıkılması mutlak olarak olanaksız olan bir olgusudur' Vurguncuların iktisadi temelini, genellikle Rusya'da çok yaygın olan küçük mülk sahiplerinin ve her bir küçük burjuvanın onun bir unsuru olduğu, özel kapitalizmi meydana getirdiğini çok iyi biliyoruz. Bunu göremeyenler körlükleriyle küçük burjuva önyargılarının tutsakları olduklarını ortaya koyuyorlar' Ya bu küçük burjuvaziyi denetim ve gözetim altına alırız (yoksulları, yani nüfusun çoğunluğunu ya da yarı proletaryayı sınıf bilincine varmış proleter öncünün etrafında örgütleyebilirsek bunu yapabiliriz) ya da onlar, devrimin tıpkı aynı küçük mülkiyet toprağından fışkıran Napolyonlar ve Cavaignaclar tarafından devrildiği gibi kuşkusuz ve kaçınılmaz olarak; bizim işçi iktidarımızı da devireceklerdir. Sorun budur. Sorunu yalnızca bu açıdan ele alabiliriz." (Lenin, 1990, s.301.)

"1918-1919 boyunca, kentlerin aç işçilerine 40 milyon pud tahılı sabit devlet fiyatlarında teslim eden köylü, çalışan köylüdür. Sosyalist işçinin yoldaşı ve eşiti, onun en sadık müttefiki, sermayenin boyunduruğuna karşı savaşta kan kardeşidir. Oysa, kent işçisinin gereksiniminden ve açlığından yararlanarak, devleti aldatarak ve her yerde hilekârlık, soygunculuk ve dolandırıcılığı artırarak 40 milyon pud

tahılı, el altından, devlet fiyatının on katına satan köylü, bu köylü bir vurguncudur, kapitalistin müttefiki, işçinin sınıf düşmanıdır. (Lenin, 1990, s.264.)

Şimdi T. Devletşin'in içlerinden sınıf ayrımı geçmeyen Tatar köylüleri aynı vergiyi nasıl karşılamış, onu görelim. "Aynı verginin uygulamaya konuluşundan 6 yıl sonra 1928'de Cumhuriyet'in çiftçiliklerindeki at sayısı 515 700'e çıktı. Oysa 1922'de 230 671'di. Büyükbaş hayvanların sayısı 895 000'e çıktı. Oysa 1922'de 285 000 idi. Koyun ve keçi sayısı 2 469 500'ü aşmış, ekili sahalar da savaş öncesi seviyesini geçmişti." (Devletşin, 1981, s.300.)

Peki bunun nedeni neydi? Bu, küçük mülk sahibi köylülüğün sınıf bilincidir. Bütün Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi Tataristan'da da NEP politakaları küçük burjuvaziye ve kapitalizme hayat vermiştir. Başka yol var mıydı? Büyük ölçekli sosyalist sanayi kurulmuş olsaydı, vardı. Tahıl ve hammadde karşılığında köylülere sanayi ürünleri verilebilirdi. Ama bunun olmadığı yerde yapılabilecek tek şey; milyonlarca küçük üreticinin bulunduğu yerde kapitalizm kaçınılmaz olan gelişmesiyle kilit vurmak değil, onu devlet kapitalizmine yöneltmektir. Başka yolda yoktur. Lenin'in sözleriyle; "Devlet kapitalizmi işçiler için yararlıdır; çünkü en önemli şey, düzensizlik, yıkıntı ve laçkalığa karşı zafer kazanmaktır. Çünkü bizi tehdit eden en büyük tehlike, küçük mülk sahipliği anarşistinin devamıdır. Ve onu yenemezsek hiç kuşkusuz bizi yıkacaktır. Öte yandan, devlet kapitalizmine daha ağır bir haraç ödenmesi bizi yıkmaz. Ayrıca bizi sosyalizme, en güvenilir yoldan götürecektir. İşçi sınıfı, devlet sistemini, küçük mülk sahipliği anarşisine karşı korumayı öğrendiği zaman, büyük ölçekli üretimi, devlet kapitalizmi çizgisi üzerinde bütün ulusu kapsayan çapta örgütlenmeyi öğrendiği zaman, bütün kozları eline alacak ve sosyalizmin sağlamlaştırılması güvence altına alınacaktır. (Lenin, 1990, s.302.)

Tatarlardan sonra Kazaklara geçelim. 1930'lara kadar göçer yaşamlarını sürdüren Kazaklar, kolektifleştirmeye karşı direnişe geçer. Sürülerini kolektif çiftliklere götürmektense onları öldürmeyi seçerler. 1923-1933 arasında at sayısı 4 milyondan 460 000'e, büyük baş hayvan sayısı 7 milyondan 1 600 000'e, koyun ve keçi sayısı 25 milyondan 2 700 000'e düşer. Daha sonra bu rakamlar sıfıra iner. Ancak, büyükbaş hayvanların üçte ikisi ve koyunla keçilerin beşte üçünün elde kalması hakkı tanındıktan sonra, Kazak sürülerinin toplamı 1941'de 16 milyona ulaşır. (Monteil, 1992, s.159.) Bu rakamlar, Galiyev'in sınıfsız Müslüman toplum tezinin ne kadar gerçekdışı olduğunu gösteriyor. Müslüman köylülüğün sınıf bilinci, küçük mülk sahibi köylünün sınıf bilincidir. Bu köylüyü, yoksul köylü Sovyetleri aracılığıyla örgütlemezseniz; kapitalizmin önünü açarsınız. Bu konuda acelecilik başka şeydir, bu durumu mazur göstermek başka bir şey.

Şimdi bir kez daha soruyorum. Çoğunluğu yoksul köylülükten oluşan Müslüman-Türk toplumu nasıl oluyor da sınıf savaşının dışında kalıyor? Çarlık Rusyası'ndaki pek çok halk gibi aynı iktisadi sistem tarafından ezilen, kapitalizmin ihtiyaç duyduğu yedek işgücü fazlasının tarıma özgü biçimi olarak, kış zamanında gündelikçi olarak çalışan, çevre bölgelerdeki manüfaktür atölyelerine dağılmış olan

Tatar emekçileri diğer halkların yoksul köylülerinden daha mı farklı? Peki NEP sonrası, küçük mülk sahibi bilinciyle adım adım kapitalizmin dölyatağı haline gelen Tatar köylüsü, yine aynı sınıf refleksini gösteren diğer küçük mülk sahiplerinden daha mı farklı? Peki aynı iktisadi sistem tarafından ezildiği için diğer halklardan sınıfdaşlarıyla aynı refleksi gösteren Müslüman-Türk toplumunu, sınıf savaşından uzakta tutmak için, sınıf bilinci vicdana indirgenebilir mi? Bundan daha anti-Marksist bir görüş olabilir mi?

Büyük rus şovenizmi

Birçok marksist, ulusal sorunun proleter devrimle otomatik olarak çözülebileceğini savunurken, Lenin buna karşı çıkmıştır. Ulusal sorunu, burjuva demokrasisinin sorunu olmaktan çıkarıp sosyalizmin kuruluş sorunu haline getiren Lenin, bu kuruluşun önündeki en büyük engel olarak Büyük Rus şovenizmini görmüştür. Lenin'in 30 ve 31 Aralık 1922 tarihli üç notu (Lenin, 1992, s.197) çok önemlidir. Bu notlarda, geride kalan 5 yılın muhasebesi yapılır. Gürcistan'da Stalin'e bağlı olan Orjonikidze'nin hataları üzerinde duran Lenin, işin kaba kuvvet kullanımına vardırılmasını eleştirir. Jerjinski'yi de buna göz yummakla suçlar. Bunları yaparken, henüz kurtulabilen çarcı-burjuva aygıttan söz eder. Birlikten çekilme özgürlüğünün, Büyük Rus şovenizminin saldırılarına karşı, halis Rus zorbalarına karşı Rus olmayanlara gerçek bir güvenlik sağlayamadığını belirtir. Stalin'in aceleciliğinin ve yönetim tutkusunun, bu konuda ünlü sosyal-şovenizme duyduğu öfkeye benzer biçimde ölümcül bir rol oynadığını söyler. Lenin, büyük Rus şovenizmine karşı gereken önlemlerin alınabilecek olduğu halde alınmadığını, büyük ulusun enternasyonalizminin yalnızca biçimsel eşitliği gidermek zorunda olduğunu vurgular. Lenin'e göre bunu anlamayanlar; "Ulusal soruna karşı gerçek proleter tutumu kavramamış demektir. Görüşleri açısından henüz esas olarak küçük burjuva görüşüne sahiptir ve bu yüzden de burjuva görüş açısı düzeyine indiğinden kuşku yoktur.

Lenin daha sonra, geri kalmış bölgelerdeki solcu maceracıları en sert şekilde eleştirmiş olan Stalin'e yönelik ağır sözler söyler: "Kendisi kaba bir Büyük-Rus zorbası olduğu halde, dikkatsizce sağa sola "sosyal şoven" suçlamaları yağdıran bu Gürcü, özünde proleter sınıf dayanışmasının çıkarlarını ayaklar altına alıyor. Çünkü, ulusal adaletsizlik kadar başka hiçbir şey, proleter sınıf dayanışmasının gelişmesini ve güçlenmesini engellemez. Küskün uluslara mensup olanlar, salt ihmal ya da tavırdan ötürü olsa bile, eşitlik duygusuna ve bu eşitliğin çiğnenmesine, bu eşitliğin proleter yoldaşlar tarafından çiğnenmesine olduğu kadar başka hiçbir şeye karşı böylesine duyarlı değillerdir. İşte bu yüzdendir ki, bu durumda ulusal azınlıklara gereğinden fazla ödün vermek, gereğinden daha az ödün vermekten ve yumuşak davranmaktan iyidir' Kendi öz Rus olmayan milliyetimize karşı çok önemsiz de olsa, küçük bir kalabalık ya da haksızlık, Doğu'nun doğuşunun şafağında, tam da uyandığı bir sırada, Doğu halklarının yanında saygınlığımızı yıkacak olursa,

bu bağışlanmaz bir oportünizm olur." Bunları söyleyen Lenin, noktayı şöyle koyar: "Sosyalist Cumhuriyetlerin birliğini sürdürmeli ve güçlendirmeliyiz. Bu konuda kuşkuya yer olamaz' Sosyalist Cumhuriyetlerin birliği, kendi diplomatik aygıtı için korunmalıdır. Eski Çarlık aygıtından etkin bir tek kişiyi bile bu aygıtın içerisine sokmadık. Herhangi bir yetkiye sahip bütün kesimler komünistlerden oluşturulmuştur. Bu aygıt, eski burjuva ve küçük burjuva öğeleri temizleyip atan, güvenilir bir komünist aygıttır."

Lenin'in bu sözleri çok sayıda polemiğe konu olmuştur. Anti-Stalinist yazarlar bunu sık sık dile getirmişlerdir. Galiyevciler de bu metinlere gönderme yaparak, Galiyev'i haklı çıkartmaya uğraşıyorlar. Oysa Gürcistan'da yaptığı hatalar nedeniyle Lenin'in eleştirdiği Stalin'in, Müslüman bölgelerdeki sol sapmaların aceleciliğine karşı Galiyev'le aynı görüşte olduğunu, Ford Vakfı'nın yazıcıları Bennigsen ve Quelquejay bile kabul ediyor. Lakin Hasan Basri Gürses, bu yazıların 1956'ya kadar ortaya çıkmadığını, Galiyev'in bu yazıları yerel komünistlere ulaştırmaya çabaladığını söylüyor. Sonra da Bennigsen ve Quelquejay'a dayanarak, bu yazıların, Stalin, Rikov, Troçki, Andreyşev, Buharin, Jerjinski, Kalinin, Kamanev, Kuybişev, Molotov, Tomskiy'den oluşan Merkez Komite tarafından, parti bölge komitelerine gizli damgasıyla gönderilen bir notla, hasta bir adamın yazıları olarak kabul edilmesi gerektiğini söylediklerini iddia ediyor.6 Bu yazıların 1956'ya kadar ortaya çıkmadığını Sungur Savran'da ileri sürüyor. (7)

Önce bu konu üzerinde duralım. Bu metinler 23 tarihli 12. Parti kongresinde tartışılmıştır. V. Monteil, bu metinlerin kongrede Kamenev tarafından sık sık dile getirildiğini, ayrıca Troçki'nin elindeki kopyasının da Harward İniversitesi kitaplığında bulunduğunu belirtiyor. (Monteil, 1992, s.50.) Şimdi gelelim 12. kongreye. Lenin'in notlarını, Galiyev'i temize çıkarmak için kullanmaya çalışan Hasan Basri, Stalin'in 12. kongrede yaptığı konuşmaları gözardı ediyor. Bu kongrede Stalin, neredeyse satırı satırına Lenin'in sözlerini tekrarlıyor: "Ya bu birlik çerçevesinde ulusal sorunu kendi pratik uygulaması içinde çözeceğiz' Ya da eskiden ezilen halkların Rus proletaryasına karşı duyduğu güveni sarsacak, Cumhuriyetler Birliği'nin, Doğu'nun gözünde sahip bulunduğu çekici gücü ona yitirteceğiz ve o zaman da kazanan emperyalizm yitiren biz olacağız." (Stalin, 1990, s.172.)

"Eğer proletarya, öbür milliyetler köylülüğü ile Rus olan her şeye karşı bu köylülüğün duyduğu ve Çarlık siyaseti tarafından onlarca yıl boyunca ekilip yerleştirilmiş bulunan güvensizliğin tüm kalıntılarını yok etmeye yetenekli ilişkiler kurma başarısını gösterirse; eğer Rus proletaryası üstelik karşılıklı bir görev ve anlayış sağlama başarısını yalnızca Rus proletaryası ile köylülüğü arasında gerçek bir ittifak kurma başarısını gösterirse, sorun çözülmüş olacaktır' Sovyetler iktidarının öbür milliyetler köylülüğü tarafından da sevilmesi için, onun bakımından anlaşılır olması, yerel dille çalışması, okulların ve iktidar organlarının, yerel dil, töreler, alışkılar ve yaşam koşullarını bilen ülke insanlarından oluşması gerekir. (s.173.) NEP ile birlikte, bizde Büyük Rus şovenizminin, Rus olmayan her şeyi silmeye,

yönetimin tüm tellerini Rus illeri yöresinde toplamaya ve Rus olmayan şeyleri bastırıp ezmeye çalışan en kökleşmiş milliyetçiliği, günden güne değil, ama saatten saate büyüdüğü görülür' Eğer biz hepimiz, memurlarımızın kulaklarına ve gözlerine, biçimsiz, fizyonomisiz, damla damla akan, tanınmayacak derecede değiştiren bu yeni şovenizme, yineliyorum, Büyük Rus şovenizmine karşı, kendimizi silahlandırmazsak, o zaman kazanmış bulunduğumuz güveni son kırıntılarına kadar yitirebiliriz. Ne pahasına olursa olsun yenmemiz gereken tehlike işte budur. (s.177.) Elbette tüm ulusal sorunun dörtte üçünü oluşturan Büyük Rus Şovenizmi karşısında, yerel şovenizm o kadar önemli değildir; ama yerel çalışma bakımından, ülke insanları bakımından, ulusal cumhuriyetlerin kendi barışçıl gelişmeleri bakımından, bu şovenizm birinci dereceden önem taşır. Bu yerel şovenizm eğilimi de kökünden kesilip atılmalıdır. (s.181.) Eğer Gürcistan, kendi başına bir cumhuriyet olsaydı, eğer Kafkas-ötesi federasyona girmeseydi; Tiflis'ten vazgeçmeyecek Ermenistan'a ve Batum'dan vazgeçmeyecek Azerbaycan'a karşı küçük bir ültimatom verebilirdi. Bu işte bazı çıkarları olurdu' Burjuva iktidarın, bazı milliyetleri kendine çektiği, onlara ayrıcalıklar verdiği, oysa kendileriyle tasalanmak istemediği öbür ulusları alçaltan eski bir özel yönetme sistemi vardır. Böylece bir milliyeti kendine çekerek, burjuva iktidar, bu milliyet aracılığıyla öbürleri üzerinde bir baskıda bulunur' Tüm parti yasalarını çiğneyerek Federasyona karşı savaşım verdiklerine göre, elverişli durumlarını korumak için Federasyondan çekilmek istediklerine göre; Gürcü sapmacı yoldaşlarımız bizi Ermenistan ve Azerbaycan aleyhine kendilerine bazı ayrıcalıklar tanınacağı yola itiyorlar. Biz kendimizi, bu yola sokamayız, çünkü bu, bizim siyasetimiz için ve Kafkasya'da Sovyetler İktidarı için kesin bir ölüm olur' "Sanayi Postası" Menşeviklerinin, federasyona karşı savaşımları için bizim sapmacı-yoldaşlarımızı övmeleri, onları göklere çıkarmaları rastlantı değildir. Dalavere arkadaşları birbirlerini uzaktan tanırlar." (s.184-187.)

Görüldüğü gibi Stalin, ustası Lenin'den öğrenmiştir. Öğrenmek bir erdemdir. Fakat Stalin, Büyük Rus şovenizmi karşısında yerel şovenizmi mazur görüp, milliyetçiler önünde secdeye varılmasa da karşı çıkmıştır. Lenin'in ezenler için enternasyonalizmin, ezen ulusun, büyük ulusun, büyük ulusun aleyhine bir eşitsizlik içermesi gerektiğini söylemesini, Sungur Savran "pozitif ayrımcılık" olarak adlandırıyor. Lenin'in bunu, proleter politikasının ayırıcı niteliği olarak sunduğunu, böylece de üstün durumdakilerin aleyhine, ezilmiş konumdakilerin lehine önlemler alınmasını istediğini vurguluyor. (8)

Buharin 12. kongrede "pozitif ayrımcılığı" şöyle savunuyor: "Eski egemen ulus olarak, milliyetçi eğilimlere karşı çıkmak ve ulusal eğilimlere daha büyük ödünler verme anlamında, kendimizi bir eşitlik durumuna koymak zorundayız. Eski ezilen ulusların gerçek güvenini, -tersten giderek- ancak bu siyaset ile kendimizi öbürlerine yapay olarak bir aşağılık durumuna koyarak, ancak bu fiyatla kazanabileceğiz." (Stalin, 1990, s.193.)

Peki Stalin, pozitif ayrımcılığı nasıl yanıtlıyor?

Stalin, proletarya diktatörlüğünün siyasal temelinin her şeyden önce ve esas olarak köylü ülkeler olan çevre-bölgeler değil, ama merkezi, sınai bölgeler olduğunu belirtiyor. Proleter bölgeler zararına, köylü çevrelerin önemi abartılırsa, proletarya diktatörlüğü sisteminde bir çatlak olacağını, halkların kendi kaderini tayin hakkından başka bir de proletaryanın kendi iktidarını pekiştirme hakkı olduğunu ve kaderini serbestçe tayin etme hakkının bu hakka bağımlı olduğunu hatırlatıyor. Ardından ise, Lenin'in notlarını kendilerine dayanak yapmaya çalışarak; yerel şovenizme çanak tutanları, yine Lenin'in sözleriyle yanıtlıyor. Önce Lenin'in, Marks'ın ulusal sorun üzerine mektubunu çözümlemesinden bir bölüm sunuyor: "Marks'ın işçi sorununa oranla, ulusal sorunun ikincil bir sorun olduğu konusunda bir kuşkusu yoktur." Daha sonra ise ulusal sorunda Büyük Rus şovenizmine karşı savaşımın ne demek olduğunu anlatıyor: "Rus komünistlerinin ödevi, Rus şovenizmine karşı savaşımı kendilerinin yürütmesidir. Eğer Rus şovenizmine karşı, Rus komünistleri yerine Türkistan ya da Gürcü komünistleri savaşıma girişselerdi, savaşımları Rus düşmanı şovenizm olarak suçlanırdı. Bu her şeyi karmakarışık eder ve Büyük Rus şovenizmini güçlendirirdi. Büyük Rus şovenizmine karşı savaşımı yalnızca Rus komünistleri üzerlerine alabilir ve sürdürebilirler. Ama yerel Rus düşmanı şovenizmle savaşmak önerildiği zaman ne demek istenir? Bununla yerel komünistlerin ödevi, Rus olmayan komünistlerin Gürcü, Başkır şovenizmine karşı Rus komünistleri savaşım vermezler. Bu durumda savaşımları, bir Büyük Rus şoveninin Tatar ya da Gürcülere karşı savaşımı olarak görülecektir. Bu her şeyi karmakarışık eder. Tatar, Gürcü vb. şovenizmlerine karşı ancak Tatar, Gürcü vb. komünistler savaşım verebilirler. (Stalin, 1990, s.194.)

Bunları söyleyen Stalin neye dayanıyordu? Elbetteki Lenin'e Büyük Rus şovenizminden söz ederken bile Sosyalist Cumhuriyetlerin birliğini vurgulayan Lenin'e dayanıyordu. Batı emperyalizmine karşı askeri ve ekonomik güçlerin birlikte kullanılmasını sabote edenlere asla izin vermeyeceğiz diyen Lenin'e dayanıyordu. Pozitif ayrımcılığı çarpıtarak proletaryanın çıkarlarını gözardı edenlerin üzerinden atladığı Leninist ikili görev anlayışına dayanıyordu: "Proletarya kendi ulusu tarafından ezilen sömürgeler ve uluslar için siyasal ayrılma özgürlüğü istemelidir' Ezilen ulusun sosyalistleri, ezilen ulusun işçileriyle ezen ulusun işçilerinin tam ve kayıtsız şartsız birliğini, örgütsel birlik dahil olmak üzere savunmalı ve uygulamalıdırlar."

Görüldüğü gibi, Leninizme kimin sahip çıktığı ortada. 12. kongrede, yoldaşlarının önünde hem Lenin'in eleştirilerinden yararlanıp bu eleştirileri parti ödevi haline getiren hem de proletaryanın başat çıkarlarını yerel şovenizm sapmasına karşı savunan Stalin'dir. 12. kongrenin tutanaklarını yok sayıp, Lenin'in notları 1956'ya kadar ortaya çıkmadı yaygarasını koparmak, Galiyev'i haklı çıkarmaz. Ayrıca Stalin 1923'teki sözleriyle de yetinmemiş 27 Haziran 1930'da yeniden bu konuya dönmüştür.

Lenin, burjuva egemenliği altında ulusal kültür sloganını, gerici olarak nitelendiriyordu. ,ünkü burjuvazi bu sloganla yığınları milliyetçilikle zehirliyor ve kendi egemenliğini pekiştiriyordu. Proletarya diktatörlüğü altında ise ulusal kültür, yığınları enternasyonalizm anlayışıyla eğitmenin ve proletarya diktatörlüğünü pekiştirmenin bir aracıydı. İçeriği bakımından sosyalist biçimi bakımından ulusal kültürlerin açılıp gelişmesiyle, ancak bu yolla ulusal kültürlerin birbirleriyle kaynaşmasının yolları açılabilirdi. Lenin'in değerlendirmesinin sosyalizm koşullarında anlamını kavrayamayanı sol sapmacılar tüm SSCB ulusların tek bir ortak Büyük Rus dilini konuşarak kaynaşması gerektiğini savunuyorlardı. Stalin bunları şöyle yanıtladı: "Bunların teorisi, ulusal ayrımların gelecekte ortadan kalkmayacaklarını söyleyen, hatta proleter devrimin dünya ölçüsündeki zaferinden sonra bile, daha uzun zaman varlıklarını sürdüreceklerini söyleyen, Leninizmin temel ilkesi ile çelişen, ulusal şoven bir teori, anti-Leninist bir teoridir. (Stalin, 1990, s.313.)

"Bu sapmanın, eskiden egemen durumda olan Büyük-Rus ulusunun giderek yok olan sınıflarının, yitip gitmiş ayrıcalıklarını geri alma özlemlerini yansıttığını anlamak güç değil. Ulusal sorun alanında, parti içindeki baş tehlike olarak Büyük-Rus şovenizmi tehlikesi buradan geliyor."

Stalin'in bu sözleri pozitif ayrımcılık ilkesinin ta kendisi değil mi? Bunları niye görmezden geliyorsunuz? Göremezsiniz, çünkü; Leninist enternasyonalizm ilkesini yerel milliyetçilik sapmasını mazur göstermek için kullanıyorsunuz. Fakat Stalin bunu da unutmuyor: "Yerel milliyetçilik sapması, eski ezilen ulusların giderek yok olan sınıflarının, proletarya diktatörlüğü rejimine karşı hoşnutsuzluklarını, kendi ulusal devletleri içinde kendi başlarına kalma ve kendi sınıf egemenliklerini kurma eğilimini yansıtır."

Basmacılara giden yol

Galiyev, Müslüman Komünist Partisi isteği kabul edilmeyip, kendi oluşturduğu Müslüman kızıl taburlar da Kızıl Ordu içinde dağıtılınca başka bir yola saptı. Sovyet tarihçilerinin verdiği bilgiye göre; Moskova'da Özbek Nizameddin Hocayev, Başkır Zeki Velidov ve Kazak Ahmed Baydarsun'la bir araya gelerek İttihat ve Terakki adıyla gizli bir örgüt kurdu. Galiyev'in amacı; Müslüman ve Türk kadrolar aracılığıyla Sovyet aygıtı içerisinde çekirdek hücreler oluşturmak, pantürkizm ve panislamizm odakları oluşturmak amacıyla Müslüman Cumhuriyetlerdeki eğitim kurumlarını ele geçirmek ve Sovyet rejimini devirip onun yerine bir pantürk burjuva devleti kurmak üzere Basmacılar başta olmak üzere değişik karşıdevrimci hareketlerle ilişkiye geçmekti. (B. ve Q., s.150.)

Bennigsen ve Quelquejay'a göre bu suçlamalar asılsızdır. Galiyev, Basmacılarla olan ilişkilerinde karşıdevrimci bir örgüt oluşturmaya değil, sadece bir hoşnutsuzlar cephesi oluşturmaya çalışmıştır. (B. ve Q., s.151.) Galiyev'in yoldaşlarından

Firdevs de, Galiyev'in partiden atıldığı Haziran 1923'teki toplantıda, Basmacıları masum bir ideolojiyle haklı göstermeye çalışmıştı. (Stalin, 1990, s.203.)

Peki Galiyev'in ilişkiye geçtiği Zeki Velidov o sıralarda ne yapıyordu? Ekim '17'ye karşı önce Kolçak'ın yanında yer alıp sonra saf değiştiren Velidov, 1920'ye kadar Bolşeviklerle yan yana görünüp Başkurt Devrim Komitesini yönetmişti. Fakat 1922'de aslına döndü ve Türkistan'daki Basmacı hareketine katıldı. Basmacı sözcüğü eşkıya anlamına geliyordu. Yerli halka karşı saldırılar düzenleyen bu eşkıya çetesi Ekim '17'den sonra; her türlü karşıdevrimcinin toplanma merkezi oldu. Türkistan'daki karşıdevrimci Kokand hükümetinin düşmesiyle buradan kaçan pek çok kişi Basmacılara katıldı. Türkistan'daki Hive ve Buhara Hanlığı Sovyetlere bağlanınca Buhara'daki çatışmalar kızıştı. Basmacı isyanı yoğunlaştı. Sayıları 16 000'e ulaştı. Bolşeviklerin, Basmacı sorununu çözebilir umuduyla Buhara'ya gönderdiği Enver Paşa da Basmacılara katıldı. Türkistan'daki Bolşevikleri yok etmek amacıyla yola çıkan, Buhara Emiri'nin de desteklediği, Basmacı çetelerinin beşte birine kumanda eden Enver Paşa, Panturacı hayalleri peşinde koşarken 4 Ağustos 1922'de, Kızıl Ordu tarafından toprağa verildi. Bundan sonra Bolşevikler hem yoğun bir askeri güçle yüklenerek, hem de NEP politikaları sonucunda yerli halkın desteğini kazanmalarıyla ve ayrıca; "Devrimin ilk başta yasakladığı İslami kurumların yasallaştırılması şeriat mahkemelerinin yeniden faaliyete geçmesi, vakıfların mallarının mollalara geri verilmesi" (9) gibi tavizlerle bu isyanı bastırdı. 1928'e dek marjinal olarak kalan Basmacılar, kolektifleştirmeye karşı çıkan yerli sömürücülerin desteğiyle 1930'da yeniden ayaklanacaktı.

İşte Galiyev'in ilişki kurduğu Zeki Velidov, bu karşıdevrimci çetenin önderlerinden birisiydi. Bu sırada Galiyev, Başkırdistan'daki Eğitim Halk Komiseri Adigamov'a şu mektubu gönderdi: "Merkezi yönetimi iyi tanıyan biri olarak size şunu kesinlikle söyleyebilirim ki hükümetin Rus olmayan halklara yönelik siyaseti, eski emperyalist Büyük Rus olmayan halklara yönelik siyaseti, eski emperyalist Büyük Rus siyasetinden pek farklı değildir. 1917'de verilmiş olan sözler tutulmamıştır. Bu nedenlede gelecek kongrede (KP ve Sovyetlerin) ortak bir cephe oluşturmak ve Türkistanlılarla birleşmek zorundayız." (B. ve Q., s.152.)

Bolşevik Parti'ye karşı, karşıdevrimci Basmacılarla ilişki kurulması çağrısını yapan Galiyev'i, bu mektubundan sonra Stalin şöyle uyarıyor: "Senin, Velidov tipi bir örgüt oluşturmakta olduğunu bana bildiriyorlar. Dikkatli ol' Eğer partimize karşı kanun dışı hareketlerini durdurmazsan senin için iyi olmayacak, ben de seni desteklemeyeceğim." (Yamauchi, 1998, s.16.)

M. Yamauchi, Sovyet otoritesini yıkmak isteyen karşıdevrimcilerden Velidov'la temas kuran Galiyev'e, Stalin'in yaptığı bu uyarıyı, zehir hafiye edasıyla; Galiyev'i partiden atmak için düzenlenmiş bir komplo olarak görüyor. Burjuvazinin kalemşörleri yoldaşça uyarıların altında hep hesap arıyorlar. Oysa asıl hesabı Galiyev yapıyor. Stalin'in uyarısı ardından, parti adamı olduğunu ve öylece kalacağını açıklayan Galiyev, Adigamov'a 2. bir mektup daha yazıyor. (Yamavchi, 1998,

s.18.) Bu mektupta Adigamov'u Basmacılarla ve önderleri Velidov'la ilişki kurmakla görevlendiriyor ayrıca da mektubu yakmasını bildiriyor. (Stalin, 1990, s.200.) Ne yazık ki, Galiyev'in hesapları tutmuyor. Bu mektup da partinin eline geçiyor. Ardından Haziran 1923'teki parti toplantısında, Troçki'nin sözleriyle; "Parti içerisinde belirli bir yer alıp kendi ulusal tutumuna dayanarak çalışan, ama partiye ters düştüğünde yani yasaklanmış olan "partiyi parçalama mücadelesini" ihanet noktasına vardırdığında sınırları aşmış olan Galiyev" (Yamauchi, 1998, s.195) partiden atıldı. Daha sonraki sorgusunda Velido ile temas kurduğunu kabul eden Galiyev, amacının; Velidov'u Sovyet tarafına çekmek olduğunu iddia ediyordu. Fakat yine de, Velidov'u Sovyet iktidarını zedeleyen bir dam olarak görmediğini, tersine onun yetenekli bir tarihçi ve iyi karakterli bir politikacı olduğunu (Yamauchi, 1998, s.191) söylemekten geri kalmıyordu.

1928 yılında Tatar toplumunda, kolektifleştirmeye karşı direnişin başını yine Galiyevciler çekiyordu. Tatar Komünist Partisi içerisindeki sağ kanadı oluşturan Galiyevciler, yerel yönetim aygıtının yalnızca Tatarlardan oluşturulmasını savunuyorlardı. Sınıf savaşımına muhalefet ediyor, Rus komünistlerine karşı milliyetçi bir cephe olarak ortaya çıkıyorlardı. Ulusal Cumhuriyetler ile Moskova arasındaki parçalanmayı sağlamaya uğraşan Galiyev 1928'de yeniden tutuklanarak 10 yıl sürgün cezası aldı. Muhtemelen 1940'lı yıllarda da kurşuna dizildi.

Sonuç

Şimdi gelelim Marks'ın evrenselinin Batı ile sınırlı olduğu, Avrupa dışı coğrafyayı dışladığı, sömürgeciliğe kayıtsız olduğu ya da sömürgeciliğin keşif kolu olduğu" iddialarında.

Öncelikle Hakan Reyhan vb. isimler, Marksist külliyatı yok sayıyorlar. Asyatik toplum üzerine yazılar, Kapital'deki Hindistan ve ,in üzerine bölümler, kapitalizm öncesi ekonomi biçimleri üzerine yazılanlar, sömürgecilik üzerine yazılar, Doğu Sorunu bir çırpıda yok sayılıyor. Bu yazıları görmezden gelmek zorundalar. ,ünkü; Doğulu devrimciler olarak kendilerini sunan bu kalemler, Doğu'daki durağanlığa, geriliğe methiyeler düzerken, Marx buralardaki kapitalist gelişmenin sonuçlarını çözümlüyordu.

Ucuz İngiliz ve Amerikan mallarına boğulan Çin'de, el emeğine dayalı sanayi, makine üretimi karşısında direnemeyip çöküyordu. İngiliz burjuvazisinin basma balyaları, 8 yıl içinde yeryüzünün en eski ve en sarsılmaz imparatorluğunu toplumsal bir ayaklanmanın eşiğine getirmişti. İngiliz toplarının yardımıyla Çin'e dayatılan afyon tüketimi, Mançu hanedanlığının otoritesini yıkıyordu. Afyon kaçakçılığına göz yuman memur tabakasının iyice yozlaşmasıyla imparatorun ve memurlarının otoritesi sarsılıyordu. Eski Çin'in biricik varlık koşulu olan yalıtıklığa, İngilizlerin zoruyla son veriliyordu. Bu dağılma, hava geçirmeyen, lehimlenmiş bir mum-

yanın, açık havayla temasa geçirildiği zamanki dağılması kadar kesindi. İngiltere Çin'de devrime yol açtıktan sonra, sorun bu devrimin zaman içinde İngiltere'ye ve Avrupa'ya nasıl etki yapacağıydı. Eğer büyük pazarlardan biri daralırsa, bunalımın gelişide zorunlu olarak hızlandırılmış biri daralırsa, bunalımın gelişi de zorunlu olarak hızlandırılmış olacaktı. Bu durumdan yola çıkan Marx; Avrupalı gericilerin, yakında Asya'dan kaçarken, en gericilerin ve en tutucuların kalesinin kapısı olan Çin seddine ulaştıklarında, orada; "Çin Cumhuriyeti özgürlük, eşitlik, kardeşlik" yazısını bulmayacaklarını kim bilebilir? diye soruyordu. (Marx-Engels, 1997, s.15.)

Hindistan üzerine yazdıklarında ise, burada İngiltere'nin ikili bir görevi olduğunu belirtiyordu: Biri yıkıcı, öteki yenileyici-eski asyatik toplumun ortadan kaldırılması ve Asya'da Batı toplumunun maddi temellerinin atılması. (Marx-Engels, 1997, s.87.)

Marx, kendi kapalı dünyası içinde, doğayla mübadele halinde, toplumsal ilerleme için hiçbir istek duymadan yaşayıp giden köylülüğün yalıtıklığına hiç de olumlu bakmıyordu. Saf ve sevimli köy topluluklarının, zararsız görünümlerine karşın, her zaman doğu despotizminin temellerini oluşturmuş olduklarını, bunların insan zihnini olabilecek en dar çerçeve ile sınırlandırdıklarını, boş inançlara, geleneksel kurallara köle ettiğini, tarihsel erkten yoksun bıraktığını, bütün dikkatini sefil bir toprak parçası üzerinde yoğunlaştırarak, imparatorluklardaki bir dizi vahşete seyirci kaldığını, bu onursuz hareketsiz bitkisel yaşamın vahşi-amaçsız sınırsız bir yakıp yıkma gücü uyandırdığını ve Hindistan'da cinayetin kendisini bir dinsel ayin haline getirdiğini vurguluyordu. Bu küçük toplulukların, kast ayrılıkları ve kölelik yüzünden bozulmuş olduklarını, insanı çevresi üzerinde egemen duruma getirecekleri yerde onu dış koşullara mahkum hale getirdiklerini, bu durumu yazgı haline dönüştürdüklerini, doğa egemeni insanı, maymun Hanuman ve inek Sabbala'ya (Hint tanrıları) hayvanca tapınma durumuna soktuklarını belirtiyordu. (Marx-Engels, 1997, s.39.)

Hindistan köylerinin bu yalıtıklığının demiryolu ve buharlı makinelerce parçalandığını söyleyen Marx, demiryolu sanayini Hindistan'daki modern sanayinin temeli olarak görüyordu. Bu sanayi, Hindistan'daki kastların, Hint ilerlemesine ve Hint gücüne kesin engel olan Hint kastlarının dayandığı kalıtsal işbölümünü çözecekti. (Marx-Engels, 1997, s.91.)

Bunları söyleyen Marx, aynı zamanda, İngilizlerin vandallığına da değiniyordu. Bütün bunları yapan İngiliz burjuvazisinin ne halk yığınlarını özgürleştirmeyi ne de toplumsal koşullarını maddi olarak iyileştirmeyi hedeflemediğini belirtiyor, sadece bu ikisinin gerçekleşmesinin maddi koşullarını hazırladığını vurguluyordu. Ardından da, "burjuvazinin herhangi bir ilerlemeyi, bireyleri ve halkları kan ve çirkef içinde, sefalet ve aşağılanma içinde süründürmeden gerçekleştirdiği ne zaman görüldü?" diye soruyordu. (Marx-Engels, 1997, s.91.)

Engels ise, Avrupa ya da Amerika'da İngilizler kadar vahşi hiçbir ordunun olmadığını vurguluyor, "yağma, şiddet, katliam başka her yerde kesinlikle ve tümüyle yasaklanan şeyler İngiliz askeri için eskiden beri uygulanan bir ayrıcalıktır." (Marx-Engels, 1997, s.201) diyordu. Çinliler'in korkunç gaddarlıkları üstüne şövalyece bilgiçlik taslayan ve ahlak tartışması yapan İngiliz basınına ise; "ne olursa olsun bunun bir halk savaşı olduğunu, Çin'in koşullarında Avrupa'nın uygar satıcılarının savaş araçlarına karşı ancak bu şekilde; baskınlarla, kılıçtan geçirmelerle yanıt verilebileceğini" hatırlatıyordu. (Marx-Engels, 1997, s.135.)

Yine Marx, "Hindistan ayaklanması İngilizler tarafından işkence edilen, onursuzlaştırılan ve çırılçıplak soyulan ryotlar tarafından değil ama İngilizler tarafından giydirilen, duyurulan, sevilen ve şımartılan Hintli askerler tarafından başlatılmıştır. Bu da günahlarının cezasıdır" diyordu. (Marx-Engels, 1997, s.169.)

Özetle bunları söyleyen Marx ve Engels çelişki içinde değillerdi. Yapıları ve büyüklükleri hiç değişmeden kalan iktisadi birimlere dayalı olan, en yakındaki küçük pazarın ötesine taşmayan, yüzyıllarca aynı durağanlık içinde yaşayıp giden kapalı köy topluluklarının yıkılmasının tarihsel olarak ilericiliğinden söz ediyorlardı. Kaçınılmaz olarak, köy topluluğunun, yerel pazarın, bölgenin ve sonra da devletin sınırları dışına taşan, devletlerin birbirinden ayrılığı ve kopukluğunu yok eden meta dolaşımından söz ediyorlardı. Bu dış pazar arama zorunluluğunun, iktisadi düzenlerin eski devirlerdeki birbirinden ayrı ve kopuk durumlarını ve (dolayısıyla fikri ve siyasi hayatın sınırlılığını) yıkan ve dünyadaki bütün ülkeleri bir tek iktisadi bütün halinde birbirine bağlayan kapitalizmin, tarihi açıdan ilerici görevlerini gözler önüne seriyorlardı. Bu olguyu anlayamayan ya da görmezden gelenlere ise Lenin şu yanıtı veriyordu: "Kapitalizmin çelişkilerinden, onun olanaksız olduğu, ilerici olmadığı vb. sonuçlar çıkarmaktan daha saçma bir şey olamaz. Böyle yapmak, hoş olmayan ama şüphe götürmeyen gerçeklerden kurtulmak için romantik hülyaların puslu tepelerine sığınmaktır' Kapitalizmin çelişkileri, onun tarihi olarak geçici bir niteliğe sahip olduğunu tanıtlar. Onun yıkılışının ve yüksek bir biçime dönüşmesinin koşullarını ve nedenlerini açığa çıkarır. Ama hiçbir şekilde kapitalizmin tarihsel rolüne gözlerini kapatmazlar. Ancak bu temel üzerinde, yerel pazarlar büyük bir ulusal pazarla daha sonra da dünya pazarıyla birleşir. Ancak bu temel üzerinde, kendisi için üretim bütün toplum için üretime dönüşür. Ancak bu temel üzerinde, üretimin kolektif niteliğiyle mal edinmenin bireysel niteliği arasındaki çelişki keskinleşir. Ancak bu temel üzerinde, sosyalist devrime giden yol açılır.

İkinci olarak Erol Kaymak'a geçelim. "Devrimin önderliği konusunda sürekli olarak proletaryayı vurgulayan Bolşeviklerin, klasik burjuva düşünürlerinin mirasçıları oldukları ve tarihin sınıflar değil uluslar savaşı olduğu" iddialarının nerelerden kaynaklandığını görelim.

Postmodern teorisyen Baudrillard, Üretimin Anayasası'nda; yakamızı kapitalizmin açmazları üzerine yoğunlaşmış bir Marksizm'den kurtarmalıyız diyordu.

(s.43.) Beyimize göre, genelde pazar ekonomisi adlı metafizik (!) düşünceye özelde de modern kapitalist ideolojiye ait olan açlık ve zorunluluk gibi kavramları ele alan Marksizm yanılıyordu. Devrimci umudu nesnel ve umutsuz bir düşünceye dayandırılıyordu. (s.53.) Oysa bu zorunluluk ve açlık dünyasından çıkışın yolu vardı: Ne yasaya ne de zorunluluğa dayanan; ilkellerin simgesel değiş tokuş dünyası. Baudrillard'a göre; köleliği barbarlık olarak niteleyen, ücretli işçinin daha iyi koşullara sahip olduğunu söylemek gücünü sermayeye satan özgür ücretli işçiye, köleliğin nimetlerini anlatıyor Baudrillard. İşte yine geldik "yüce karşılıklı yarar ilkesine." Sömürüyü, kârı, parayı, artı değeri metaforik birer referans olarak değerlendirip, hokus pokus yoluyla ortadan kaldıran ilkel büyücümüz Baudrillard, bir sürü zırvadan sonra asıl derdini söylüyor: İşçi sınıfı artık devrim ve çelişkileri ölçmeye yarayan altın para birimi değildir. Artık referans olarak verilebilecek bir devrimci özne yoktur. (s.127.) Kapitalizmi kutsayan Baudrillard, kafasındaki ölçüyü de gösteriyor: Sınıf bilinci denilen idealist bakışın ürettiği tek nesnel varoluş biçimi partidir. (s.143.)

Leninist partiden ödü kopan zavallı postmodern büyücü asıl incilerinden birisini en sona saklıyor: "Marks, yazmaya başladığı sıralarda işçiler makineleri parçalamakla meşguldüler. Marks'ın da onlara seslenmek gibi bir niyeti yoktu' Tarihsel akıl yerine, aciz bir nesnel amaca başvuran Marx, devrimin kanıtlarını diyalektik akıl yerine olguların içkinliğinde arayarak ayaklanmayı mahkum etmiştir' Devrimin yasalarından söz eden tarihi materyalizm, burjuva ekonomi politiğini aşmaya çabalarken aslında ona sahip çıkmaktadır." (s.148.)

Ülkücü ve Batı düşmanı Erol Kaymak, postmodern Batılı Baudrillard'ın nağmelerini şakıyor. Ne hoş tesadüf!

Şimdi de İ. Wallerstein'a geçelim. Wallerstein'a göre: "Ne Doğu Avrupa'da ne de dünyanın başka bir yerinde, halkın bir daha akılcı reformculuk vaatlerinin Leninist versiyonuna (sosyalist devrim adı altında) inanmasının muhtemel olmadığı da doğrudur. Elbette bu dünya kapitalizmi için bir yıkımdır. Zira Leninizme duyulan inanç, elli yıl boyunca en azından dünya sistemindeki tehlikeli sınıflar üzerindeki başlıca kısıtlayıcı güç olarak hizmet görmüştür. Leninizm, halkın kaçınılmaz zaferinden söz eden (dolayısıyla zımnen sabır öğütleyen) çok muhafazakâr bir etkendi. Artık modern dünya sisteminin egemen katmanları koruyucu Leninizm örtüsünü yitirdiler." (Wallerstein, 1998, s.136.)

Kapitalizmi alaşağı edip, sosyalist iktidara yürüyüşün adı olan Leninizme küfreden Batılı yazarları bırakıp Doğu'ya geçelim. Özgür Üniversite dergisinin 3. sayısındaki sunuş yazısında şunlar söyleniyor: "Bugün hiç değilse Marksizm-Leninizm olarak sunulan ama Marksizmin içini bütünüyle boşaltıp dejenere eden ideolojik ipotekten kurtulmuş durumdayız. Aslında reel sosyalizmin geçerli olduğu sosyal formasyonlarda geçerli olanın Marks'ın öğretisiyle pek ilgisi yoktu." (10)

Avrupa merkezciliğe saldırmak adına yeminli Leninizm düşmanlığı yapan Özgür Üniversite'nin sözleriyle, Wallerstein ve Amerikan Startejik Araştırmalar Dai-

resi'nde çalışan Frankfurt Okulu üyesi H. Marcuse'un sözleri ne de güzel çakışıyor: "Sovyet Marksizmi, Lenin'in Marksizm yorumundan doğmuştur ve asıl Marksist teoriye eğilmemiştir.(11)

Sonuç olarak, devrimci-Türkçü kardeşliği adına, Avrupa merkezli görüşlere saldırı adına, Doğu'lu devrimci Galiyev'i savunmak adına ortaya konan tüm bu sözlerin sahipleri aynı noktada buluşuyor. Sınıf savaşımının ve bu savaşımın öncüsü Leninizmin reddi. Bu nedenle, birbirinden farklı gibi gözüken Doğulu ve Batılı tüm bu isimlerin, sosyalist devrim yolunda yürüyenleri iktidarsızlaştırmaya çalışan tüm bu isimlerin aynı şarkıyı söylemelerine şaşırmıyoruz. Ne diyordu yoldaş Stalin?

"Dalavere arkadaşları birbirlerini uzaktan tanırlar."

NOTLAR

1- **Hakan Reyhan;** *"Ulusal dergisi"*, 5-6. sayı, s.3.

2- **Atilla İlhan;** *"Ulusal dergisi"*, 4. sayı, s.36.

3- **Hasan Basri Gürses;** *"Ulusal dergisi"*, 4. sayı, s.95.

4- **Gün Zileli;** *"Birikim dergisi"*, sayı 111-112, s.144.

5- **Halit Kakınç;** *"Toplumsal Tarih"*, sayı 50, s.40.

6- **Halit Kakınç;** *"Toplumsal Tarih"*, sayı 51, s.55.

7- **Sungur Savran;** *"Onbirinci Tez Kitap Dizisi"*, sayı 12, s.99.

8- **Sungur Savran;** *"Onbirinci Tez Kitap Dizisi"*, sayı 12, s.99.

9- **Stephane A. Dudoignon;** *"Unutkan Tarih İçinde"*, hazırlayan Semih Vaner, Metis Yayınları, 1997, s.130.

10- *"Özgür Üniversite Forumu"*, sayı 3, s.3.

11- **Herbert Marcuse;** *"Sovyet Marksizmi"*, çeviren Seçkin Doğan, May Yayınları, s.47.

KAYNAKÇA

BAUDRİLLARD, Jean, İretimin Aynası, çeviren Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.

BENNİGSEN, A.,-Quelquejay, C.L., Sultan Galiyev İçüncü Dünyacı Devrimin Babası, çeviren Erden Akbulut, Ahmet Şensılay, Sosyalist Yayınlar, İstanbul, 1995.

DEVLETŞİN, Tamurbek, Sovyet Tataristan'ı, çeviren Mehmet Emircan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

GEORGEON, François, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura, çeviren Alev Er, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

KAYMAK, Erol, Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonali, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1993.

LENİN, V.İ., Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi, çeviren Seyhan Erdoğdu, Sol Yayınları, Ankara 1988.

LENİN, V.İ, Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı, çeviren Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1988.

LENİN, V.İ, İşçi Sınıfı ve Köylülük, çeviren Muzaffer Ardos, Sol Yayınları, Ankara, 1990.

LENİN, V.İ, Barış İçinde Birarada Yaşama, çeviren Tahir Balkan, Ekim Yayınları, Ankara, 1977.

LENİN, V.İ., Marksizimin Bir Karikatürü ve Emperyalist Ekonomizm, çeviren Zihni Kahraman, Koral Yayınları, İstanbul, 1991.

MARKS, K.,-ENGELS, F., Sömürgecilik İzerine, çeviren Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1997.

MARKS, K.,-ENGELS, F., Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri, çeviren Mihri Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1992.

STALİN, J., Marksİzm ve Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu, çeviren Muzaffer Ardos, Sol Yayınları, Ankara, 1990.

SUNY, Ronald Grigor, Baku Komünü, çeviren Kudret Emiroğlu, Belge Yayınları, İstanbul, 1990.

SWİETOCHOWSKİ, Tadeusz, Müslüman Cematten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920, çeviren Nuray Mert, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1988.

TAHİR, Kemal, Sosyalizm, Toplum ve Gerçek, yayına hazırlayan Cengiz Yazoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.

WALLERSTEİN, Immanuel, Liberalizmden Sonra, çeviren Erol Öz, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

YAMAUCHİ, Masayuki, Sultan Galiyev, İslam Dünyası ve Rusya, çeviren Hironao Matsutani, Bağlam Yayınları, İstanbul 1998.

YERASİMOS, Stefanos, Türk-Sovyet İlişkileri, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1979.

YERASİMOS, Stefanos, Milliyetler ve Sınırlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Not: *Geçen sayıdaki yazımda kullandığım ve Ünsal Oskay'a ait olduğunu belirttiğim; "Selameti sırtlarını emperyalizme dayamakta bulan ve bir sözü kendilerinden başka kimsenin anlayamayacağı saklı ve ürkek bir dil içinde söyleyen Frankfurt Okulu Üyeleri" sözleri Perry Anderson'a aittir. Yaptığım hatadan dolayı özür dilerim.*

GÜNDEME DAİR DOĞAÇLAMA

A. İlker EGE

Seçimler süreci sonrasında, katılan yirmi partiden üçü dışında hepsi kendi hesapları açısından hezimete uğradı ve sonuçlar üzerine tartışmaya başlandı.

Başarılı sayılabilecek üç partinin ortak özelliği; net olmalarıydı. Başka bir deyişle somut sorunlar üzerine net, açık ve taraf olarak yaklaşmalarıydı. DSP sol tandansla yaptığı milliyetçilik, bunun dış ve iç siyasetten, ekonomiye yansımaları olan gayet açık söylemler geliştirdi. Dışta şahin, içte ödünsüz ve ekonomide liberal... Aynı şeyler açıktan ırkçı-faşist söylemiyle MHP içinde geçerlidir. Medya, "değiştiniz" diye yırtınırken, onlarda ısrarla "değişmedik" dıyorlar. Seçimlerden bir gün sonra hatırlanırsa; borsa bir anda sallandı ve düşüş yaşadı. Devlet Bahçeli'nin öğleden sonra yaptığı; "4 ana KİT dışında özelleştirme, ve liberal ekonomik tarz devam etmelidir." Açıklamasından sonra, borsa (kendi söylemiyle) tavana vurdu. ANAP-MHP-DSP koalisyonunun olanağı arttıkça da bu yükseliş trendi devamlılık kazandı ve rekorlarla devam etti. MHP'nin yükselişi için birçok şey söylenebilir ama bizlerin sosyo-psikolojik bir olguyu tanımlayamayıp matematiksel hesaba dökemememiz kendi açımızdan şaşkınlığa yol açtı; öncesini saymasak bile, 90 yılı itibarıyla bölgede en az üç milyon genç askerlik yaptı ve bunların %90'ı açık, net bir şekilde milliyetçi olarak geri döndü. Genel eğilimin etkisiyle ilk kez oy kullananların ¼'i mutlak ve ikirciksiz bir şekilde MHP'ye oy verdiler. Bunun matematik karşılığına bakınca MHP'nin yine de az oy almış olduğunu görmek gerekir. Ve bu ülkede 88-92 arasında askerliğe karşı kampanya yapamayan, kardeş kavgası karşısında, askerlik karşıtlığını örgütleyemeyen sosyalist hareketin ödediği bedeldir bu.

Gelelim üçüncü partiye yani SİP'e. Bu partinin üye sayısı 1700 civarındadır (kendi ifadeleriyle). Hadi bunu 3000 yapalım ve bunun içinden oy kullanamayanları da düşmeyelim. Aldığı oy 38.000'dir. Yani 12 kat fazla oy almıştır. Hem de küçümsenen bir tarzla. Açık ve net bir şekilde kamulaştırma, savaş karşıtlığı ve sosyalizm söylemiyle ya da diğer bir deyişle "geleneksel tarzla". Unutulmaması gereken bir konu da SİP'in seçime girebildiği bölgelerin azlığıdır. 80 ilde başvuru yapılmasına karşın en fazla 15 ilde propaganda yapabilmişlerdir. Bize de bu başarılarını kutlamak düşüyor.

Sözedilen üç partinin yanında, daha özgün olan, sınırlı olanaklar ve koşullar içinde bulunan HADEP'in de bu seçimlerden yenilgi ile çıkmadığını söyleyebilirim. HADEP, Türkiye'nin seçim siyaseti nesnelliğinde, hem devlet ve aygıtları hem de toplumsal milli basınç altında seçime girmiştir. Resmi ideolojinin hegemonyası

altında elde edilen oy oranı ve kazanılan yerellik meşruluğu (belediyeler) HADEP'in herşeye rağmen yenilgiyle çıkmadığını gösteriyor.

Sıra geldi kendi partimize yani ÖDP'ye... Başarılı mı, başarısız mı sorusunu bile sormaya gerek yok; ünlülerin, "ilk aşklarını" unutup unutmaması ile "halk" denilen yığının kararlarını etkilemek olanaklı değil. Herşey ortada olduğu için çok söze gerek yok, ama Behice Hanım'ın sözünü unutmamak gerek; "mitinglerinize gelip alkışlayanlar oy verseler her şey değişik olur." Üzerine oynadığımız taban oynak ve gevşektir. Bu gevşeklik sonucu CHP-DSP ile ÖDP arasında gidip gelen ve "şeriata karşı CHP-DSP" diyen bir seçmen kitlesine seslenilmiştir. Suç onlarda mı yoksa bizim yönelimlerimizde mi? Çok önceki bir yazımda da (eski yazıya referans) kullanmıştım; "ÖDP sağa değil sola açılan kapısından kitleselliğe ve örgütselliğe yönelebilir." Bazen haklı olmak insanı memnun etmiyor...

Bu özeldeki değinilerle birlikte genel halet-i ruhiyeye bakmak daha önemli kanımca.

Seçimlerin sonuçlarının netleşmesiyle öncelikle şok olmasa bile bir şaşkınlık dalgası kapladı her yeri. FP düşmüş, MHP yükselmiş, DSP birinci çıkmış, CHP barajı aşamamış, DYP-ANAP sınırda kalmış durumda, diğer kategoride ise, biri hariç herkes "azla yetinme" durumunda kalmış. Ve ilk sansasyonel hareket FP'den, artık pek medyatik olgu olan "Merve Vakaası".

Merve Vakaası'na değinmemek olmaz! Taraflar hemen netleşti, teamül savunucuları ve bireysel özgürlükçüler. Yaşam bazen öyle durumlar oluşturuyor ki insanlar durdukları yere kendileri de şaşırıyor. Ya da demokrasi öyle esnek ve kaygan bir zemin ki fotoğrafın negatif mi olduğu aslı mı olduğu birbirine karışıyor. Kim sağda ve tutucu kim solda ve özgürlükçü ilk bakışta anlamak olanaklı değil. Peki tablo nasıl netleşir? Zaman... !?

ÖDP I. Olağan Kongresi'nde belirleyici kararlar almıştı; bunlardan biri de "özgürlükçü laiklik"le ilgili olandı. Peki bu somut olay karşısında nasıl tavır alınabilir?* Devletin cemaatlere hiçbir şekilde yardım yapmaması, onların "Devlet"ten soyutlanması ve tüm cemaatlere eşit yaklaşılması genel bir tavır olarak gösterildi. Bu çerçevede eğer ÖDP'li vekiller mecliste olsaydı, ortak bir tavır geliştirmekte zorlanacaklarını zannediyorum. Hepimizin bildiği bir "tavrın" özgürlük ve demokrasi adına Merve'nin türbanına karışmamak gerek benzeri bir noktaya gelebilirlerdi. Ama DSP'nin sakin çıkışı herhalde bizim vekillerin de alkış ve "dışarı" temposuna katılacakları sonucunu da verebilirdi. Peki biz ÖDP olarak; yani özgürlükçü, öz yönetimci... bir sosyalizm isteyen bir parti olarak, somut bir durumda, nesnel olarak DSP ve CHP'den farklı ne tavır alacaktık? Statik ve olagelen "teamül"lerin doğruluğundan mı bahsedecektik?

---

* Bu yazı; zorunluluklardan dolayı ÖDP'den uzakta ve alınan tavırdan habersiz yazılmak durumunda kalınmıştır.

I. Kongre'de olanlar hatırlarlar, delegelerin çoğunluğunun temsilcileri tarafından bizler; dogmatik, geleneksel, bürokratik sosyalistler olarak tanımlanmıştır. Yani masa başında iş bitiren teorisyenler...

Hayatın tam içinden ve her yerden gelerek "başka türlü bir şey" arayan arkadaşlar o kadar açımlayıcı oldular ki ilk pratik durumda, sosyal demokratlar ve demokratik solcularla aynı konumda kaldı, ÖDP. Ve inanır mısınız "radikal demokrat"lık bile yapamadı. Neyse, yarayı çokta fazla deşmeden şunu söylemek gerek; 250 bin oy alan bir partinin önündeki süreç, inat, sebat ve propagandadır. Yorulmadan, sıkılmadan anlatmak ve anlatmaktır. Örgütleyecekleri örgütlemektir. Unutulmasın ki partinin üyelerinin ancak 1/3'ü seçim çalışmalarına aktif olarak katıldı ve nesnel veri olmamasına rağmen üyelerin bir kısmı CHP-DSP ve HADEP'e oy verdi. Tüm bunların sorgulanması gerekli. Ama gündem keçileri yaratmadan. Sonuçtan tüm ÖDP'liler mesuldür ve eğer gerçekten devrimci politika yapılmak isteniyorsa parti kuruluşundaki hayallerden vazgeçmek gerekmektedir. Bu konuda partinin büyük bir çoğunluğunun hemfikir olduğunu zannediyorum.

Bu kısmı bitirmeden önce kuruluştan itibaren kullandığımız iki "kavrama" değinmek gerek. İlki "katılım" ya da "katılımcılık" diğeri de "ÖDC". Yine mi ÖDC demeyin ve biraz sabredin!

Kapitalizmin kendi karşıtları karşısında en önemli kozu ve direnme çizgisi nedir sizce? Çok zor değil aslında; katılımcılık! Yani kapitalizmi omurgasız yapan ya da amipler gibi karşıtını içine alıp hiçleştiren bir yapı olmasının en büyük dayanağı katılımcılıktır. Bunun yapılabilmesi ise ancak, burjuva demokrasisi konusunda ileri olmayı gerektirir. Tercih katılımcılık kanalları değilse bir biçim olarak ancak faşizmdir, baskı dönemidir.

Örneğin Amerika ve Avrupa'daki hippilerin yuppileşme süreci tamamen bir katılımcılık eseridir. Güçlü bir ekonomik yapının, başarılı insanlara (!) yetenekleri ölçüsünde ödül vermesi, sınıf atlatmasıdır. Düzenin nimetlerini sonuna kadar açmasıdır. Amerikanın hippileri Wall Street'in yuppileri olurken, Alman radikal yeşillerinin kot ve çiçekle meclise gelmeleri teamüllere aykırı bulunmazken (bu size neyi çağrıştırıyor) ve şimdi en önemli militanı dışişleri bakanı yapabilirken kullanılan silah katılımcılıktır. Katılın düzeltelim! Bunun içinde özgürlükçü bir ortam ve demokratik bir sistem (cumhuriyet) gerekiyor!

Peki "katılmak istemeyenler" varsa? Yani karşıtlar fanatik tutumları (!) ya da geleneksel tavırlarında ısrarcı ise, düzenle anlaşma sinyalleri vermiyorsa ne olur?

Baskı ve karanlık günleri! Bizler içinse söylenecek söz; "Hasta la Victoria Siempre!" İnatla, sebatla anlatmak, öncelikle sınıfı, genç işçileri ve öğrencileri kazanmak, topraktan sökülen köklerimizi tekrar toprağa salmak zamanıdır. Sistemin "öz güveni" ancak böyle sökülür ve yürüyüş böyle hızlanır. Bu sözler ne kadar bildik, dogmatik ve geleneksel değil mi? Ama doğru! Unutmamak gerekir; %99'u olmasa bile en az %80'i müslüman bir ülkede yaşıyoruz ve bu topraklarda yaşayan insanların dinsel olgu olmaktan çok öteye geçen bir "tevekkül" anlayışı var.

Ve tevekkülü isyana dönüştürmek, ancak bu topraklara özgü bir tarzda, ya da kendi söylemimizle özgül bağlamlı bir devrim teorisinden, bunun örgütlülüğü ve pratiğinden geçer. Önümüzdeki süreci böyle değerlendirmek zafer gününün muştusudur!

Yukarıda değineceğimi söylediğim "Merve Vakaası"na gelebiliriz artık; Devlet ve din insanlığın belirli bir gelişim aşamasından sonra ortaya çıkan ve sosyal yaşamı düzenleyen mekanizmalardır. Tinsel olanla, maddi olanın, bileşkesi ya da karşıtların uyumlu birliği olan tanrılar-tapınaklar, kısaca dinsel yapı ile maddi yapının örgütlülüğü, devlettir. "Devletin, Ailenin, Özel Mülkiyetin Kökeni ve Kutsal Aile"yi akılda tutarak daha gerilere gidelim.

İlk ya da antik çağda toplumsal yaşam çok tanrılı dinler bütünlüğüyle anaerkil bir temelde yükseliyordu. Gelen dölün tespit olanağı olmayınca mülkiyet ya da iktidar döl yatağının mutlaklığıyla süreklileşiyordu. Tapınaklar ya da mabetler yaşamın, yerleşkelerin merkeziydi. Örneğin Anadolu"un ana tanrıçası "Kibele"ydi.

Günlük yaşam mabetler etrafında odaklanıyordu. Bu yapıların etraflarında onun ihtiyaç mekanizmasına göre yerleşkeler oluşuyor ve merkezde de muhteşem tapınaklar kalıyordu. Bu mabetlerde kendini tanrılara adayan rahip-rahibeler tarafından yönetiliyor ve diğer gerekli ihtiyaç ve hizmetler çevredeki toprağı kullanan insanların gönüllü katkısıyla oluşuyordu. Mali kaynak "vergi" olarak yine bu tarımla geçinen insanlardan toplanıyordu. Önemli soru: bu toplama yöntemi nasıldı? Amacım dünya tarihi bilgimizi test etmek değil, sonucu Merve'nin bireysel inancı olan örtünme biçimine bağlamak...

Bu kutsal rahibeler, tapınağa gerekli olan maddi imkanları yaratmak için yine tapınağın himayesinde kendilerini erkeklere sunarlardı. Boşuna dünyanın en eski mesleği denmiyor! Kendini tapınağa adayan bu kadınlara "Hierodovloi" yani "kutsal hizmetkar" deniyordu.

Bu kutsal rahibeler güzel, alımlı ve kültürlü olmak zorundaydılar ve örneğin "Kirontos" kentindeki tapınakta ünlü afrodit tapınağında binin üzerinde kutsal "sex işçisi" vardı. Her an hizmete hazır bu kadınlar sayesinde mabetlerin varsıllığı muazzam boyutlara ulaşıyordu.

Kendi özel yaşamlarında da bu yaşamı isteyen erkeklere bu hizmeti sunan özel insanlar gittikçe yayılmış ve kabul edilir ve saygın bir konuma mabetler dışında da ulaşmışlardır. Bu tür hizmet verenlere de "dost" anlamına gelen "Hetairate" deniyordu. Düz mantık gereği bir hizmet tanrılar adına sunuluyorsa bunun "vergisi"nin alınması gerekiyordu.

Yasalara göre bu "saygın fahişe" ya da "dostların" ödemek zorunda oldukları "fuhuş vergisi" vardı. "Pornikon Telos" bu verginin adıdır. Bu vergiyi toplayan tahsildara ise "Pornotelones" adı veriliyordu.

Kısaca bu "alım-satım" işleri ve bunun toplumsal düzenlenişi bilindiği kadarıyla 3-4 millenyumdur, devam edegelmektedir.

İnsanlık kültüründe artık bir kült olan kadın-erkek-cinsellik konusu, dolayımlı ilişkileri ile devlet yaşamını, gündelik-bireysel yaşamı mutlak belirlemiştir. Kimi cinselliği "normalleştirerek" bunu realiteye kavuşturmuş, kimisini de "örterek" illegalite yaşanmasını tercih etmiştir.

Dolayısıyla Merve'nin örtüsü sadece onun öznel yaşamı ile ilgili olan bir şey değil tüm yaşamsal yapının ya da sistemin bir yanıdır. Cinsellik dahil olmak üzere tam denetimli, sömürü sisteminin örtüsü! Örtünün ilk elden cinsel uyarılma ile değil, bu cinselliğin yaşanma şekli ile ilgisi vardır. Örtü, cinselliği mülkiyet haline getiren binlerce yıllık kültürün bayrağıdır. Bunun mecliste takılıp takılmaması sorununa gelince; benim açımdan sorun o örtüden çok temsil edilen değerler olduğu için, B. Ecevit'in konumu ile M. Kavakçı'nın konumu arasında fark olduğunu düşünmüyorum. Her ikisi de aynı sistemin farklı biçimlerini temsil ediyorlar ve savunuyorlar. Her ikisi de örtünün altındakinden öte kendi siyasal konumlarının deklarasyonu ile kılıcı çekiyorlar.

Şimdi yine can alıcı bir soru; nedir demokratlık?

Demokrasinin en bilinen ve geçerli tanımlarına bakarsak; bir sosyal grupta, toplumda bireylerin kendileriyle ilgili ve grubun bütünüyle ilgili ve/veya ilgilendirebilecek tüm kararların oluşum süreçlerinde söz sahibi olunması, yani "katılımıdır" (yine katılımcılık). Demokrat olmaksa bu katılım kanallarının yollarını savunmak ve önünü açmaktır. Demokratik ortamın en belirgin özelliği; "çoğunluk" anlayışının karşısında olan "azınlık" anlayışının özgürlüğünü ortadan kaldırmadan onun yaşamsal haklarını ve varlığını aynı zamanda "çoğunluk" olma haklarının koruma altında olmasıdır. Dolayısıyla "özgürlük" sınırsız değil, bir başka bireyin sınırlarına kadardır.

Yukarıda söylenenler burjuva demokrat sistemi içinde ideali ve ütopik olanıdır. Ancak ve ancak sosyalist bir işçi devletinde "reel" olabilir. Merak eden, kulaktan dolma bilmem kaçıncı el bilgileri kenara bırakıp tarihi okusun!

Fransa'da yaşanan sınıf mücadeleleri tarihi, Rusya'daki bolşevik-menşevik pratiği burjuva demokratizmi ile devrimci sosyalist politika arasındaki ayrımları, saflaşmaları tarihsel olarak gösterir.

Bir burjuva demokratı ya da liberal demokratla, bir sosyalist arasında temelden fark vardır. Biri kendini tanımlamak için ön-son açılımlara ihtiyaç duyar. İkincisi ise özsel olarak bunu ortaya koyar.

Sonuç Yerine

Milliyetçiliğin saf ırkçılık yüzünü göstermeden, anayurt, vatan, eşitlik, üstünlük (her ikisi nasıl olacaksa) vb. kavramlarla sarmallanarak "ulusal kimlik" olma olasılığı çok yüksektir ki bunun temsilcisi sadece MHP değil neredeyse aynı ölçüde ve MHP'nin önünü daha da fazla açacak bir şekilde DSP'dir de.

Peki biz ne yapacağız? Aslında dogmatik ve geleneksel bulunacağını belirterek daha önce söylemiştim; sebat ve inatla, iradeyle "anlatmak", "örgütlemek". Yükselen dalgaya güçsüz kurulacak bir set, tümden darmadağın olur. Ama sağlam atılan köklerle bir sonraki kıvrımı kaçırmamak suları durultup, terse de çevirebilir. Hem spekülasyon da sayılsa önümüzdeki yaz döneminin Türkiye açısından "savaşsız" atlatılma olasılığı düşük gibi. İçte ve dışta savaş, genelin tepkisi; bu da başka bir dönemi hatırlatıyor ne dersiniz?

"Gecenin en karanlık olduğu an,
gün doğumuna en yakın olduğu andır".